

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

АВРАМЕНКО Валерія Вікторівна

УДК 327(44):061.1ЄС

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ**

23.00.04 – політичні проблеми
міжнародних систем та глобального розвитку

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник: **Макаренко Є. А.**
доктор політичних наук, професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Концептуальні підходи до європейської складової зовнішньої політики Французької Республіки	11
1.2. Науковий дискурс щодо європейського виміру зовнішньої політики Франції у вітчизняній політології.....	31
Висновки до Розділу 1	59
РОЗДІЛ 2. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ	61
2.1. Еволюція сучасної політики Французької Республіки щодо розвитку процесів європейської інтеграції від Ф. Міттерана до Ф. Олланда.....	61
2.2. Детермінанти сучасної євроінтеграційної політики Франції.....	86
2.3. Суспільно-політичний аспект процесів євроінтеграції за президентства Н. Саркозі і Ф. Олланда.....	109
Висновки до Розділу 2.....	123
РОЗДІЛ 3. БЕЗПЕКОВА ПАРАДИГМА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ	127
3.1. Політична позиція Франції щодо нової стратегії безпеки та оборони ЄС.....	127
3.2. Підходи французького політикуму до сучасних викликів і загроз для європейської безпеки	145
3.3. Сутнісні характеристики безпекової політики Франції в оцінках європейського експертного середовища.....	165
Висновки до Розділу 3.....	180
ВИСНОВКИ	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається динамікою глобального розвитку, необхідністю комплексного дослідження концептуальних та прикладних вимірів зовнішньої політики провідних акторів системи міжнародних відносин як учасників формування та розвитку складних трансформаційних процесів міжнародного і регіонального характеру. Французька Республіка є однією з європейських держав, які впливають на вироблення ключових міжнародних рішень, що визначають як перспективи розвитку світової політики, так і майбутнє європейського континенту. Цілісний аналіз європейського вектору сучасної зовнішньої політики Франції в умовах асиметричних викликів для європейського континенту у першій чверті XXI століття уможливив виявлення специфіки розширення і поглиблення євроінтеграції в політичному і безпековому вимірі.

Європейський вектор зовнішньої політики Французької Республіки як ключова детермінанта міжнародної діяльності держави впливає на політико-дипломатичні і зовнішньоекономічні відносини, з одного боку, а з другого – на особливості взаємодії владних структур, бізнесу та громадянського суспільства. Від сучасної політики Франції наразі залежить подальший перебіг європейських політичних процесів, трансформація системи безпеки в Європі, ефективність діяльності провідних європейських інституцій та вироблення формату їх співпраці у межах європейського проекту і поза ним.

Особливим чинником актуальності дослідження еволюції політики Французької Республіки щодо розвитку процесів європейської інтеграції є фактор ставлення французького політикуму до рольового призначення держави у визначенні глобального та регіонального порядку, шляхів та методів протидії сучасним стратегічним загрозам, сутності французької місії як лідера єдиної Європи, особливо в контексті проблематики європейської безпеки та формування безпекової та оборонної архітектури на європейському континенті.

Дослідження, дотичні до тематики дисертаційної роботи, мають в Україні різноплановий характер і присвячені розгляду геостратегічних, інституціональних, євроінтеграційних, безпекових, культурологічних та соціальних аспектів зовнішньої політики Франції, проте трансформаційні зрушення в Європі останнього часу зумовлюють нове бачення ролі Франції в сучасній Європі і потребують як ретроспективного, так і проспективного аналізу європейської політики Французької Республіки. Для України, з огляду на визначену євроінтеграційну стратегію, важливим вбачається співробітництво з ЄС у межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також за напрямом поглиблення відносин з Францією як однією із держав-засновниць європейського співтовариства, від політичної позиції якої залежить підтримка європейських прагнень української держави.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконане у рамках комплексної програми науково-дослідних робіт Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація суспільного розвитку світових процесів глобалізації» (затвердженої протоколом Вченої ради Університету № 12 від 20 червня 2011 р.) і наукової теми Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Україна у міжнародних інтеграційних процесах» (номер державної реєстрації 0111U007054).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є дослідження концептуальних і прикладних аспектів європейської стратегії Франції як ключової детермінанти сучасної зовнішньої політики держави в умовах трансформаційних зрушень в європейському регіоні.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- виявити і систематизувати концептуальні та методологічні підходи до сутності європейської політики Франції у зарубіжній і вітчизняній науковій думці;
- дослідити еволюцію політики Французької Республіки щодо розвитку

процесів європейської інтеграції (від Ф. Міттерана до Ф. Олланда);

- проаналізувати детермінанти сучасної євроінтеграційної політики Франції;
- здійснити порівняльне дослідження суспільно-політичного аспекту євроінтеграційної політики Франції за часів президентства Н. Саркозі і Ф. Олланда;
- з'ясувати та обґрунтувати підходи і позицію французького політикуму до сучасних викликів і загроз для європейської безпеки;
- виокремити і розглянути сутнісні характеристики безпекової складової політики Франції на основі оцінок європейського експертного середовища.

З урахуванням зазначеної мети і завдань **об'єктом** дослідження виступає зовнішня політика Франції, а **предметом** дослідження є сучасна європейська політика Французької Республіки в умовах трансформаційного поглиблення євроінтеграційних процесів.

Методологія і методи дослідження. У дисертаційній роботі використано загальнонаукові, загальнологічні та спеціальні методи дослідження, які уможливили цілісне бачення зовнішньої політики Французької Республіки у сучасному євроінтеграційному і безпековому контексті. Для розкриття окреслених завдань було застосовано системний підхід і таку його складову, як політичний аналіз, що дав змогу представити особливості європейського виміру зовнішньої політики Франції від президента-соціаліста Ф. Міттерана до президента-соціаліста Ф. Олланда. Реалізація принципу системності зумовила творче застосування й таких методів аналізу, як: політико-системний метод, що надав можливість розглянути особливості європейського вектору зовнішньої політики Франції та визначити і охарактеризувати її детермінанти; порівняльний метод, що був застосований для з'ясування ефективності європейської стратегії політичних лідерів країни Н. Саркозі і Ф. Олланда на рівні дослідження суспільної думки; метод структурно-функціонального аналізу, що надав можливість з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки взаємодії

Франції з ЄС та Північноатлантичним альянсом; експертний метод дозволив поглибити пізнання умов і рушійних сил, що визначають і обґрунтовують безпекову стратегію Франції у вимірі нових викликів і загроз. Авторський методичний підхід полягає у тому, що європейська політика Франції аналізуються через поточні політичні події, але у відповідній залежності від виявленої стратегії і реалізації завдань зовнішньої політики держави.

Основними джерелами дослідження стали концептуальні документи урядових відомств Франції і наднаціональних інституцій ЄС, зокрема, програмні документи, виступи та заяви президентів Франції від Ф. Міттерана до Ф. Олланда, правові акти Франції та ЄС, звіти та рішення французького уряду, Міністерства закордонних справ та міжнародного розвитку Франції, Міністерства оборони Франції, Банку Франції, аналітичні розробки французьких, європейських та українських науково-дослідницьких центрів (французького, італійського, німецького, британського Інститутів міжнародних відносин, французького Інституту політичних досліджень, французького Фонду прав людини, французького Фонду Р. Шумана, німецького Інституту зовнішньої і безпекової політики, швейцарського Фонду П. дю Буа, Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, спеціалізованих інститутів НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, Дипломатичної академії України при МЗС України), французькі та європейські статистичні звіти, інформаційні повідомлення французьких та європейських мас-медіа (Le Monde, FranceInter, Le Figaro, Le Grand Soir, La Riposte, La Tribune, EU Observer, Politico.eu), а також авторські дослідження щодо сприйняття європейської політичної та безпекової стратегій у Франції тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній політологічній науці цілісно досліджено парадигму сучасної європейської політики Франції, з'ясовано ключові детермінанти євроінтеграційної стратегії Французької Республіки, розглянуто на порівняльному рівні стратегічні і тактичні підходи французького політикуму до

трансформації євроінтеграційних процесів у контексті сучасних викликів і загроз. У проведеному дослідженні:

Вперше:

- з'ясовано на основі політичного аналізу особливості еволюції політики Французької Республіки щодо розвитку процесів європейської інтеграції від Ф. Міттерана до Ф. Олланда і встановлено, що стратегія зовнішньої політики передбачає як традиційну ініціативу щодо забезпечення незалежності національних інтересів Франції в Європі, так й інноваційні підходи до політики сучасного євробудівництва;

- розглянуто суспільно-політичний аспект європейської політики Франції з погляду її сприйняття у французькому суспільстві і доведено, що ефективне позиціонування може стати як чинником внутрішньополітичної стабільності, так і рушієм євроінтеграційних процесів;

- результати емпіричного дослідження на основі порівняльного аналізу політики Н. Саркозі і Ф. Олланда засвідчили відмінності здійснення європейської політики лідерами країни, оскільки за президентства Н. Саркозі посилювався американський напрям стратегічного співробітництва країни, а за президентства Ф. Олланда посилювалося прагнення Франції до поновлення лідерства в Європі.

Удосконалено:

- концептуальні та методологічні підходи до європейської складової зовнішньої політики Франції і доведено, що сучасна європейська політика Франції здебільшого базується на пошуках інноваційних політичних механізмів для вирішення внутрішніх та зовнішніх проблем, модифікації стратегій національного розвитку та формування концепцій нового політичного мислення і якісно нових моделей співробітництва;

- положення про євроінтеграційний вектор як ключову детермінанту сучасної зовнішньої політики Франції і підтверджено, що упродовж всього процесу розширення ЄС виявлялася особлива позиція політикуму країни щодо

забезпечення передусім національних (політичних, економічних та безпекових) інтересів в Європі;

Набуло подальшого розвитку:

- представлення європейської політики Франції в контексті впливу держави на поглиблення інтеграційних процесів в Європі і доведено, що така політика полягає у підтримці провідної ролі країни в європейському проекті з огляду на зовнішньополітичний, соціально-економічний та військовий ресурс для його забезпечення;

- твердження, що вирішення проблем у сфері європейської безпеки та оборони розглядається Францією як необхідна складова формування конструктивного діалогу з Північноатлантичним альянсом, попри протилежність підходів Франції та ЄС до створення окремих європейських сил безпеки і оборони.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що напрацювання дисертаційної роботи можуть бути використані для подальших ретроспективних і проспективних наукових досліджень європейської складової зовнішньої політики Франції. Результати дослідження можуть бути використані в практично-політичній діяльності Міністерства закордонних справ України у процесі впровадження нової стратегії зовнішньої політики з врахуванням сьогочасних реалій міжнародного співробітництва, а також інших урядових інституцій, до компетенції яких належить здійснення міжнародної діяльності, у роботі науково-дослідницьких установ, аналітичних центрів і експертних організацій, діяльності політичних партій і громадських об'єднань, причетних до реалізації зовнішньополітичних ініціатив держави у контексті Угоди про асоціацію ЄС та України. Одержано позитивний відгук Комітету у закордонних справах Верховної Ради України (№ 04-20/12-358 (89445)) на впровадження результатів дослідження.

Теоретичні узагальнення, матеріали та висновки дисертаційної роботи можуть доповнити зміст навчальних курсів політологічного характеру, зокрема, з теорії і практики зовнішньої політики і міжнародних відносин, міжнародної та

інформаційної безпеки, європейської інтеграції, інформаційно-аналітичної діяльності в міжнародних відносинах, стратегічної комунікації, країнознавства тощо для студентів вищих навчальних закладів України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення наукової праці було апробовано на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: Міжнародному круглому столі «Досвід України та Туреччини в подоланні глобальної кризи (політичний, економічний, соціальний та безпековий аспекти)» (30 січня 2010 року, м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародні інформаційні відносини XXI століття: тенденції і перспективи» (19 травня 2010 року, м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Геополітичний вимір європейської інтеграції: інформаційний аспект» (20 травня 2010 року, м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Аналітичні дослідження міжнародних відносин та зовнішньої політики: прагматика і прогнозування» (21 травня 2010 року, м. Київ); Конференції молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (21 жовтня 2010 року, м. Київ); Міжнародній конференції «Перспективи відносин України з США, РФ, ЄС і НАТО в посткризовому світі» (4 березня 2011 року, м. Київ); Другій міжнародній конференції «Міжнародна інформаційна безпека: сучасні концепції і практика» (18 березня 2011 року, м. Київ); Міжнародному круглому столі «Америка та Європа на початку XXI століття: аналітика та прогностика» (23 травня 2011 року, м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених ««Актуальні проблеми міжнародних відносин» (20 жовтня 2011 року, м. Київ); Міжвідомчій науковій конференції «Американістика у вітчизняній політичній науці: концептуальні та прикладні аспекти» (10 лютого 2012 року, м. Київ); Міжвідомчому круглому столі «Регіональні інтеграційні утворення у сучасних міжнародних відносинах» (19 травня 2014 року, м. Київ); Науковій конференції «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах (15 жовтня 2015 року, м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні проблеми

міжнародних відносин» (22 жовтня 2015 року, м. Київ), 4th International Scientific Conference «Applied Sciences and technologies in the United States and Europe» (27 листопада 2015 року, м. Нью-Йорк, США).

Наукові узагальнення та висновки дисертації обговорювалися на наукових семінарах, круглих столах і міжкафедральних засіданнях Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 12 наукових статей загальним обсягом 7,21 д. а.: 9 наукових статей (5,10 д. а.), з яких 8 – у фахових виданнях, 1 – в іноземному науковому періодичному виданні; 3 статті – опубліковані за результатами міжнародних науково-практичних конференцій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Концептуальні підходи до європейської складової зовнішньої політики Французької Республіки

Концептуальні підходи до європейського виміру зовнішньої політики Франції ґрунтуються на теоріях трансформаційних зрушень, європеїзації, інтеграції, взаємозалежності, комунікації, що передбачає як ретроспективний, так і поточний аналіз європейської політики країни, визначення її детермінантів щодо зовнішньої і безпекової політики ЄС, з'ясування соціально-політичних чинників її реалізації в умовах поглиблення євроінтеграційного проекту.

У зарубіжній політичній науці наявні численні різнопланові дослідження, що стосуються європейської складової зовнішньої політики Французької Республіки, взаємозв'язку зовнішньої політики і діяльності політичних інститутів на національному і європейському рівнях, участі Франції у трансатлантичному співробітництві та впливу на оборонну і безпекову стратегію ЄС. Серед базових праць можна відзначити дослідження, що стосуються розробки теорії європеїзації (Т. Берцеля, Л. Верлюс, М. Гелдрі, Є. Громогласової, М. Джуліані, Ж.-Б. Дюрозеля, Р. Кемпін, О. Крістманн, Р. Ладрех, В. Латкіної, Й. Олсен, К. Радаеллі, Дж. Чекеля, Р. Шелер), загальних проблем європейської політики Франції (Ж. Губерта-Родьє, Є. Обічкіної, В. Пертюсо, Ю. Рубінського, П. Тимофєєва), особливостей національних інтересів в європейському будівництві (Ю. Ведріна, М.-К. Кесслера, К. Лекесна, Р. Шумана), наукові дослідження щодо забезпечення національних інтересів Франції в ЄС (П. Асснера, К. Бікертон, Ф. Бозо, П. Боніфаса Т. Гомара, Ж.-П. Дарні, А. Дюмулена, С. Серфаті, Ж. Фардо), наукові розвідки щодо окремих аспектів європейської політики Франції (М. Брайяна, Ж. Бодріара, Б. Гоміса, Т. Зверевої, К. Зуевої, Ф. Ейсбура, Д. Колара, Б. Кунца,

К. Мілзоу, М. Мюнца, М. Панюжевої, П. Скіннер, О. де Франс, Б. Хаддада, К. Чіввіс), праці з питань євроінтеграції в категоріях політичного аналізу (П. Валері, П. Верліса, Л. Даурі, Ж. Дерріди, Н. Ленуара, Ф. Прійоло, Е. Франсуа, Ж.-К. Юнкера) тощо.

Однією з провідних концепцій щодо осмислення нових тенденцій у розвитку європейської інтеграції, зокрема впливу системи наднаціонального управління, що склалася в об'єднаній Європі, є концепція європеїзації, під якою розуміється процес формування наднаціонального багаторівневого управління, властивого для західноєвропейської політико-правової системи. Зауважимо, що існують різні підходи до визначення процесу європеїзації, зокрема, європейські дослідники визначають її як процес трансформації національної політики через політичний і економічний розвиток Європейського Співтовариства; як процес зміни територіальних кордонів ЄС внаслідок приєднання інших держав, що дозволяє структурувати теорії європейської інтеграції; як розвиток інститутів політичного управління на наднаціональному рівні. Таким чином, європеїзація, на думку експертів, виявляється у дотриманні балансу між єдністю і різноманітністю, центральною координацією та місцевою автономією [1].

Звернемо увагу і на дослідження Є. Громогласової «Концепція європеїзації в зарубіжній політології», в якому узагальнюються процеси трансформаційної інституціональної структури ЄС і відзначається, що в ЄС інтенсивно формується транснаціональний політичний простір, в якому реалізація політики не є більше прерогативою державних інститутів влади. Крім того, підкреслюється, що вплив ЄС не призводить до зближення національних інституційних моделей, а навпаки, посилює неоднорідність, диференціацію на національному рівні. Також йдеться про те, що спільне законодавство в ЄС у ряді випадків може бути більш ефективним, ніж традиційне право. Авторка стверджує, що відбувається процес становлення спільної європейської моделі соціально-економічного розвитку. Можна погодитись з висновком дослідниці, що концепція європеїзації «...задає певний кут зору на ЄС, який акцентує увагу на його унікальних системних

характеристиках, таких як над національність», інституційних нововведеннях в державах, що не входять в ЄС, але очевидно схильних до впливу наднаціональної системи управління з центром в Брюсселі, що допускає початкову асиметрію двосторонніх відносин ЄС з державами-сусідами [1].

В основі підходу до концепції європеїзації фахівця французького Інституту політичних досліджень М. Гелдрі лежить аналіз суттєвих змін у французькій державі, зумовлених процесами європейської інтеграції з другої половини ХХ ст. і по теперішній час. У науковій праці «Франція та європейська інтеграція: на шляху до транснаціональної політики?» автор наголошує, що ці зміни стосуються як традиційних політичних і економічних параметрів, так і нових засобів та моделей суспільного розвитку, загалом парадигми політичної легітимності французької еліти. Він підкреслює, що прискорення європейської інтеграції розпочалося з європейського договору 1986 р., який став рушієм європейського об'єднання, створення наднаціональних установ та формування спільної політики ЄС. Аналізуючи роль французької держави після Другої світової війни, М. Гелдрі пропонує збалансований і змістовний огляд діяльності французьких інститутів у межах регіональної політики, з'ясовує позиції французького політикуму з економічних, безпекових та соціальних проблем. Він переконливо доводить, що європейська інтеграція трансформувала стару яacobinську концепцію щодо держави і суверенітету, а також економічну політику з позицій «кольбертизму», оскільки зіткнення «республіканської моделі» унітарної, централізованої держави і визнання пріоритету європейського права над національним законодавством призвело до нового бачення європейської політики Франції, спричинило культурне перетворення французької спільноти у контексті утвердження європейської ідентичності та суперечностей національних інтересів європейських країн, а також всередині французьких партій [2].

Продовженням тез, викладених у попередніх роботах, стало дослідження В. Латкіної «Феномен європеїзації в західноєвропейських дослідженнях», в якому авторка приходять до висновку, що процес європеїзації сприяв

трансформації як внутрішньополітичного курсу ЄС, так і міжнародної діяльності об'єднання, особливо у відносинах з сусідніми державами, для розвитку співпраці з якими було ініційовано європейську політику сусідства. При цьому В. Латкіна зауважує, що виокремлення концепції європеїзації, що відбувалося на межі порівняльної політології, європейських досліджень та міжнародних відносин, зумовило її розуміння у контексті зовнішнього політичного впливу ЄС на регіональний вимір глобалізаційних процесів. Крім того, дослідниця вважає, що європеїзація проявляється через вплив динаміки європейської інтеграції на зміну внутрішньої політики національної держави сприяє посиленню взаємодії між державними та недержавними суб'єктами на всіх рівнях управління ЄС, тобто об'єктивно зумовлює впровадження мережевих моделей транснаціональної політики в ЄС. При цьому в процесі взаємодії держав-кандидатів з наднаціональними інститутами відбувається соціальна адаптація до демократичних цінностей ЄС, тобто, вступаючи в ЄС, держави-кандидати змушені визнавати демократичні цінності об'єднання і легітимність його законодавства [3].

Ключові завдання ЄС як міжнародного актора на видиму перспективу до 2025 р. розглядаються дослідниками німецького Інституту зовнішньої і безпекової політики Р. Кемпін та Р. Шелер, які вважають, що європеїзація залежить від координації наднаціональних і національних інтересів у сфері зовнішньої політики і стосується диференціації повноважень ЄС і національних держав Європи у міжнародних відносинах. Дослідниці стверджують, що саме французько-німецькі ініціативи мали істотне значення для розвитку європейського інтеграційного процесу, хоча при цьому відрізнялися своєю політикою, оскільки Франція тяжіла до міжнаціонального співробітництва, що відповідає концепції «Європи-держави або сили», а ФРН – до повномасштабної наднаціональної інтеграції, в якій би країна зайняла лідерські позиції. Такі підходи до поглиблення євроінтеграційних процесів зумовили їх несприйняття з боку Франції, яка не бажала втрачати провідну політичну роль в ЄС. У науковій праці «Основні завдання нової зовнішньої політики ЄС»

зазначається, що визнання Європейського Союзу як актора міжнародних відносин здійснюється у форматі спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС, оскільки така політика поширилася за межі співробітництва, зафіксованого у Маастрихтському договорі про заснування об'єднання. Водночас європейські країни, зважаючи на положення Лісабонського договору, в якому передбачено створення Європейської служби зовнішніх справ і встановлення посади Високого представника з питань зовнішньої політики, не зважаються передати окремі національні права з міжнародної діяльності наднаціональним інститутам. Слід зазначити, що принцип наднаціональності в сфері спільної зовнішньої і безпекової політики не сприймався низкою країн ЄС, зокрема Великою Британією, Францією, Данією та деякими нейтральними країнами Європи, що вплинуло на загальноєвропейський підхід до міжнародного співробітництва. Як вважають дослідниці, причинами повільної зовнішньополітичної інтеграції є традиції потужної і незалежної зовнішньої політики великих європейських країн, ефективна дипломатія, за допомогою якої країни ЄС забезпечують національні інтереси. У французькому концептуальному підході до розширення, наголошують автори наукової праці, зовнішня політика ЄС має ґрунтуватися на основних наднаціональних інститутах – Європейській Раді, Європейській Комісії та Європейському Парламенті. На рівні європейських країн, на думку Р. Кемпін та Р. Шелер, необхідно оптимізувати національну європейську політику країн-лідерів ЄС і забезпечити узгоджені підходи до діяльності Європейської служби зовнішніх справ, оскільки саме для координації та ефективності зовнішньої політики ЄС національні держави мають задіяти власні політичні ресурси [4].

Концептуальні підходи до європейської політики Франції представлено у дослідженні О. Крістманн і Л. Верлюс «Зовнішня політика Франції в Європі до 2020 р.», які розглядають концепцію «Європи-могутності», що має вирішальне значення для французької зовнішньої політики в Європі. Застосована до Європи, ця концепція висловлює прагнення Франції проводити активну зовнішню політику з огляду, як зазначається у науковій праці, на два

парадокси: по-перше, «Європа-могутність» спирається на традиційний статус Франції як великої держави з месіанськими амбіціями і незалежними можливостями щодо глобального втручання у міжнародні відносини. В такому разі французька концепція «Європа-могутність» має враховувати позиції країн, яких об'єднують альянси зі США, і нейтральних країн. Щоб забезпечити своє лідерство у Європі, Франції доведеться проводити більш європейську зовнішню політику, представляючи свої власні інтереси як наднаціональні інтереси Європи, а також продемонструвати, що Франція готова взяти на себе відповідальність за дотримання балансу сил на європейському континенті. По-друге, підкреслюють дослідниці, сумнівно, що навіть змінений формат «Європи-могутності» змусить Францію поступитися своїм суверенітетом. Франція повинна шукати спосіб перетворити Європу в «наддержаву», не втрачаючи переваги національних інтересів і провідну роль в європейському проекті. Подолання цих двох парадоксів може відкрити шлях до трьох майбутніх європейських сценаріїв для французької зовнішньої політики до 2020 р.: перший сценарій «Європа: політичний карлик і економічний гігант» полягає у збереженні Францією власного дипломатичного підходу до взаємодії на глобальному і регіональному рівнях; другий сценарій «Європа: баланс між традиційною зовнішньою політикою і спільною зовнішньою політикою ЄС» передбачає здатність Франції забезпечувати свої національні інтереси на рівні ЄС; третій сценарій «Інтегрована Європа: політична і військова наддержава» означає перетворення ЄС на повноцінного міжнародного актора, здатного підтвердити свою політичну і військову могутність на міжнародній арені [5].

Оригінальний підхід до європеїзації представлено у наукових працях Дж. Варіуса, К. де Вріза, П. Голлеу, Дж. Ербе, Р. Коопманса, П. Крауса, К. Кройтц-Кемпіна, П. Лаїне, в яких виділено концепції історико-соціологічного розвитку європейської публічної політики у вимірах наднаціональних інститутів, через які виявляється роль політичних лідерів на національному і європейському рівнях; сучасних викликів для структуризації європейської публічної політики, трансформації національного публічного

дискурсу, пов'язаного з інтернаціоналізацією; впливу засобів масової інформації на європейську публічну політику як базис європейської політики у сфері комунікацій. Аналізуючи європеїзацію національного громадського життя, дослідники вказують, що європейська публічна політика залежить від різноманіття загальноєвропейських інтересів та міжнародних акторів, які діють поза межами держав. У наукових працях виділяється «вертикальна та горизонтальна європеїзація», де під «вертикальною європеїзацією» розуміється процес, коли національні набувають статусу європейських акторів за участю політичних лідерів, а під «горизонтальною європеїзацією» – співфункціонування національних та наднаціональних комунікативних учасників, які присутні у країнах-членах ЄС [6–10].

У контексті концептуальних підходів до європейської складової зовнішньої політики Французької Республіки виокремлюються дослідження В. Пертьосо з французького Інституту міжнародних відносин, одного з найбільш впливових «мозкових центрів» світу, в яких розглядаються як сучасні євроінтеграційні процеси загалом, так і пріоритети зовнішньої та безпекової політики президента Ф. Олланда, що стосуються просування інтересів Франції через наднаціональні інститути ЄС. Зокрема, у публікації «Реформування ЄС: поточний стан справ» аналізуються позиції держав ЄС щодо подальшого реформування інтеграційного об'єднання, поглиблення співпраці між країнами-лідерами (Франція, ФРН, Велика Британія) та іншими державами Європи, визначення подальших перспектив розширення інтеграційного утворення в політичному, економічному та безпековому напрямках. Автор звертається до таких складових євроінтеграції, як підвищення ролі національних парламентів у діяльності ЄС, формування відповідної нормативно-правової бази ЄС для інтеграційних потреб, дотримання субсидіарності та контролю щодо майбутнього об'єднання. Більшість урядів країн ЄС виступали за більш тісну взаємодію між Європейською Комісією та національними парламентами, міжпарламентську взаємодію країн-членів ЄС і встановлення ефективного контролю за ухваленням та реалізацією законодавчих актів наднаціональних

інститутів. При цьому В. Пертусо посиляється на аргументи президента Єврокомісії Ж.-К. Юнкера, відповідального за розвиток нормативно-правової бази ЄС, який спирається на програму Regulatory Fitness and Performance, яку підтримали більшість країн Європейського Союзу. Водночас поглиблення процесів євроінтеграції викликало суперечливі дискусії в окремих європейських країнах (Франція, Велика Британія, Нідерланди, Чехія тощо), які вважають подальше розширення ЄС з огляду на нинішні політичні та економічні умови не на часі, оскільки «чутлива інтеграція» генерує великі політичні проблеми і сприймається більш вразливо європейською спільнотою. Заслуговує на увагу, підкреслює В. Пертусо, особлива позиція Франції щодо подальшої інтеграції в рамках валютного союзу та обмеження єврозони, оскільки диференціація між «малими» і «великими», «старими» і «новими» країнами ЄС стала менш відчутною і всі держави об'єднання зацікавлені просувати свої інтереси в межах європейського вектору зовнішньої політики [11].

Концептуальні підходи до європейської політики Франції розглядаються в іншому дослідженні В. Пертусо «Зовнішня та безпекова політика за президентства Ф. Олланда», який наслідує принципи зовнішньої політики Ш. де Голля, підкреслюючи визначну роль Франції в світі, вагомість європейського проекту і суперечливе ставлення французького політичного лідера до стратегії європейської безпеки та оборони. У цьому відношенні, зазначає автор, Ф. Олланд поводить себе більш стримано, ніж Н. Саркозі, у відносинах з Північноатлантичним альянсом, участь Франції в якому може бути обмеженою, зокрема щодо французької військової присутності у структурах організації. Дослідник вказує, що Ф. Олланд більш прихильно ставиться до спільної політики європейської безпеки і оборони, оскільки це був французький проект з 1950 р., покликаний сприяти зміцненню європейської оборонної політики паралельно з Північноатлантичним альянсом. Незважаючи на реінтеграцію Франції у військові структури НАТО за президентства Н. Саркозі, трансатлантична стратегія не була повністю інтегрована у

французьку стратегічну доктрину, тому Ф. Олланд має знайти правильний баланс між цими двома організаціями, щоб за сприяння ЄС визначити політичний формат спільної європейської оборони. Крім того, зауважує В. Пертусо, зовнішня і безпекова політика Ф. Олланда у рамках Європи кардинально не відзначатиметься від підходів Н. Саркозі, що спостерігається європейськими та французькими експертами у сучасному вимірі [12].

До концептуального аналізу європейської складової зовнішньої політики Ф.Олланда як наступника Н. Саркозі вдається й Ж. Губерт-Родьє, міжнародний аналітик видання *Les Echos*, який вважає, що за стилем зовнішньої політики в ЄС Франція за президентства Ф. Олланда більш дотримується традиційної позиції Ф. Міттерана, ніж свого попередника Н. Саркозі. На відміну від багатьох політичних лідерів Франції, зазначає дослідник, «зовнішня політика за президентства Ф.Олланда проводиться не в Єлісейському палаці», а скоріше в наднаціональних структурах ЄС, передусім завдяки призначенню на посаду Генерального секретаря у справах Європи Ф. Легліза-Коста, а міністром закордонних справ Л. Фабіуса, які кваліфіковано просували національні інтереси країни на європейському рівні. Спостерігається спадковість традицій Ф. Міттерана і за іншими напрямками зовнішньої політики, оскільки Ф. Олланд продовжив політику зближення з Ізраїлем, навіть підтримує пропозиції щодо розширення ЄС за участю цієї країни Близькосхідного регіону, а також досяг компромісу у відносинах з Туреччиною на відміну від Н. Саркозі [13].

Крім того, орієнтація Франції, за президентства Ф. Олланда, на створення європейських оборонних військ паралельно з військами НАТО, на думку експерта, більше відповідає національним інтересам країни в ЄС. З одного боку, Н. Саркозі здійснив політику повернення Франції до командних структур Північноатлантичного альянсу і підтримав союзницьку позицію зі США щодо забезпечення міжнародної стабільності у глобальному вимірі, з другого, – Ф. Олланд, зауважує Ж. Губерт-Родьє, досить нейтрально відреагував на події в Іраку, залишився поміркованим порівняно з ФРН і Росією у випадку зі Е. Сноуденом, визначив принциповою метою своєї зовнішньої політики

боротьбу проти тероризму у всіх його форматах. з огляду на терористичні акти в Європі, зокрема у Франції [13].

Концептуальні підходи К. Лекесна до аналізу європейської політики Франції полягають у визначенні важливої ролі ідей політичних і адміністративних еліт у розвитку політики Франції в ЄС, які, на його думку, поділилися за крайніми правими і крайніми лівими позиціями щодо європейської стратегії Франції, утворюючи свого роду політичні стереотипи: «повинна чи не повинна Франція бути в межах Європейського Співтовариства/Європейського Союзу». Перший стереотип, як зазначає К. Лекесн, має відношення до Франції, яка повинна захищати модель «Європи» на основі франко-німецької співпраці як країна-засновниця ЄС. Це пояснює, чому будь-який французький уряд обережно ставиться до кожної нової хвилі розширення ЄС, яка могла б кинути виклик франко-німецькому тандему. Другий стереотип стосується ідеї, що потужність Європи виходить за межі моделі національного управління, тобто необхідності встановлення інституційної системи, що об'єднує як наднаціональні інститути, так і політику європейських країн щодо спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС. Третій стереотип полягає в тому, що Франція «повинна боротися проти будь-якої політичної ініціативи, що надходить з інших країн ЄС щодо обмеження ролі ЄС на єдиному ринку, оскільки ЄС слід розглядати саме як «політичний» проект, який охоплює регуляторну та соціальну політику, тобто соціальну модель «старих» країн континентальної Західної Європи [14].

Розглядаючи європейську складову зовнішньої політики Франції, К. Лекесн зауважує, що будь-яка попередня французька влада історично підтримувала основні стратегії розвитку економічної політики ЄС і водночас завжди наполягала на формуванні спільної зовнішньої і безпекової політики для Європи. Про це свідчать і рішення Ж. Помпіду (1970) про координацію національної зовнішньої політики поза межами існуючих договорів, і наполягання французького уряду включити положення про спільну зовнішню і безпекову політику до Маастрихтського договору (1993), і підтримка з боку

Франції нової оборонної політики ЄС (2015). У зв'язку з цим, за К. Лекесном, французький підхід виходить за рамки концепції класичного неореалізму, тобто національна зовнішня політика має проводитися і координуватися з моделлю, яку називають «нормативним» інституціоналізмом [14].

К. Лекесн, порівнюючи європейську політику Н. Саркозі і Ф. Олланда, підкреслює, що політика Н. Саркозі щодо реінтеграції в командні структури Північноатлантичного альянсу свого часу викликала активну протидію представників Соціалістичної партії Франції з огляду на прагнення альянсу стати глобальною організацією з переважним лідерством Америки. Проте президент Ф. Олланд як політичний лідер країни висловився, що має оцінити переваги повної реінтеграції французьких військових в трансатлантичній організації і не ставить на порядок денний питання про вихід Франції з оборонного союзу. Що стосується євроінтеграційної політики Франції, пов'язаної з різним баченням напрямів розширення об'єднання, Франція не заперечувала проти інтеграції Хорватії, хоча і утримувалася проти швидкого розширення ЄС щодо країн Західних Балкан. Фактично за президентства Ф. Олланда, робить висновок К. Лекесн, з одного боку, продовжується стратегія європейської політики Н. Саркозі щодо реформування ЄС і лідерства в об'єднанні Франції та ФРН, а, з другого, – пропонується інший підхід до процесів євроінтеграції з огляду на задоволення сподівань французького електорату і врахування відмінностей балансу сил між Францією і ФРН та розмитості внутрішньої політики країни і політики ЄС [14].

Європейські експерти, розглядаючи концептуальні підходи сучасного політичного лідера Франції до зовнішньої політики, зазначають, що президентство Ф. Олланда створює перспективні можливості для вирішення безпекових і зовнішньополітичних проблем у форматі ЄС та за участю європейських країн. Зокрема, Ж.-П. Дарні з італійського Інституту міжнародних відносин підкреслює, що зовнішня політика Франції і політика ЄС стає все більш інтегрованою, проте поза межами зовнішньої політики ЄС Франція просуває особливе бачення світових процесів і ролі власної країни в

них. Ф. Олланд, зауважує науковець, буде дотримуватися посередницької позиції щодо європеїзації внутрішньої політики Франції, а час покаже чи дійсно президентство Ф. Олланда стане поворотним пунктом у зовнішній політиці країни, відзначаючи, що французька зовнішня політика продовжуватиме традиції попередніх політичних лідерів країни Ж. Ширака та Н. Саркозі, хоча до відмінностей у реалізації зовнішньополітичної стратегії відноситься прагнення Ф. Олланда посилити лідерську роль Франції у світі та в ЄС [15].

Європейську складову зовнішньої політики Французької Республіки концептуально розглядає і представник французького Інституту політичних досліджень К. Бікертон. Аналізуючи підходи французького політикуму до процесів європейської інтеграції, фахівець вказує на відсутність взаємопов'язаних політичних ідей, які б координували окремі напрями європейського будівництва у більш загальний контекст. Оглядач зовнішньої і безпекової політики ЄС відзначає необхідність досягнення консенсусу щодо поглиблення процесів європейської інтеграції, наголошуючи, що в природі європейської єдності спільна політика і пов'язана з нею ідеологія поступаються позиціям політичних лідерів щодо переваг національних інтересів в євроінтеграційній взаємодії. На наш погляд, дослідження К. Бікертона з проблеми зовнішньої і безпекової політики ЄС скоріше зорієнтоване на визнання ЄС як міжнародного актора, оскільки в ньому представлено як суперечливі погляди щодо особливого внеску ЄС в міжнародну політику та відсутності суспільного, військового та організаційного потенціалу об'єднання як глобального лідера. В основі суперечностей підкреслюються як підходи до переваг традиційної суверенної держави у системі міжнародних відносин, так і позиції щодо необхідності підвищення статусу ЄС на міжнародній арені. Зауважимо, що авторський погляд К. Бікертона щодо проблем спільної європейської політики свідчить про наявність відмінних рис зовнішньої і безпекової політики ЄС, яка не відповідає ні військовій потужності традиційних національних держав в ЄС, ні трансцендентності національних меж, а має здійснюватися на рівні наднаціональних інститутів, тобто у центрі

уваги знаходиться прагматична політика ЄС, яка впливає на внутрішні зміни в національних державах і в теоріях державності вважається перспективним трендом розуміння природи ЄС та його майбутньої ролі у світовій політиці [16].

Покажемо, на наш погляд, для роз'яснення тенденцій європейської політики Франції є дослідження експерта французького Фонду прав людини Ж.-М. Фардо, проведеного на порівнянні зовнішньої діяльності Н. Саркозі та Ф. Олланда. Узявши за основу критерій прав людини, основоположний для європейської демократії, Ж.-М. Фардо відзначає проблему прав людини у зовнішній політиці Н. Саркозі або навіть повну відсутність реагування тодішнього президента Франції на порушення прав людини в обмін на гарантії від лідерів тоталітарних країн. Що стосується Ф. Олланда, то його «тиха дипломатія» має виправити прорахунки попередника і приділити належну увагу загальнолюдським цінностям прав людини на практиці. У довгостроковій перспективі, вважає Ж.-М. Фардо, це буде вигідною стратегією для країни. Соціологічні дослідження свідчать, зазначається у публікації, що у підходах до пріоритетності прав людини за європейськими стандартами, спостерігаються подвійні стандарти: з одного боку, на багатосторонньому рівні Франція відкрито критикує репресивні режими за порушення прав людини, але замовчує політику союзних країн, які, з погляду європейської політики Франції, входять до кола наступної хвилі розширення ЄС. Ж.-М. Фардо також зазначає, що повага до прав людини є єдиною життєздатною основою для довгострокового економічного і політичного розвитку, заснованого на верховенстві закону, створення багатства і соціальної справедливості і закликає президентську адміністрацію регулярно і публічно висловлювати підтримку для тих правозахисників, «хто ризикує життям, тому що вірить в універсальності прав людини» [17].

До детального розгляду зовнішньої політики Франції і її інтересів в ЄС вдається фахівець з міжнародних відносин, керівник програми з вивчення Росії та СНД французького Інституту міжнародних відносин Т. Гомар, який

стверджує, що зовнішній політиці Парижа потрібні об'єктивні оцінки і віра в майбутнє, оскільки традиційність у зовнішній політиці завжди переважає над динамікою. Правління Ф.Олланда, вказує фахівець, тільки підтверджує це правило: підтримка статусу «великої держави» зводиться до абсолюту, виявляючи проблему занепаду концепції «колишньої величі» Франції [18].

Посилаючись на думку міністра закордонних справ Л. Фабіуса, який наголошував, що французька зовнішня політика переслідує чотири цілі – участь у збереженні миру і безпеки в глобальному масштабі, запобігання глобальним екологічним катастрофам, сприяння просуванню європейського проекту та модернізації французької економіки, – Т. Гомар зауважує, що ці амбіції навряд чи здатні приховати глибоку кризу ідентичності, яка зумовлена економічною і соціальною ситуацією у Франції, однією з показників якої є сплеск євроскептицизму щодо проекту поглиблення інтеграційних процесів. Фахівець зазначає, що результати виборів в європейський парламент у травні 2014 р. можна вважати закономірним розвитком тенденцій, які проявилися ще в 2005 р., коли французи на референдумі не підтримали європейську конституцію. Подібні виклики, на думку Т. Гомара, можна залишати без уваги, зважаючи на небезпеку ослаблення національної та європейської єдності. Тобто, назріла необхідність вирішити ту «специфічну французьку проблему», яка полягає в нездатності як правих, так і лівих політичних партій провести структурні реформи задля майбутнього прогресу країни і утвердження її разом з ФРН в ролі лідера євроінтеграції. Загалом, вважає експерт, зовнішня політика, яка передбачає «осмислення і практичне вирішення міжнародних проблем», повинна сприяти зміні ситуації, яка вимагає послідовності курсу і здатності до адаптації, щоб з їх допомогою ефективно використати процеси глобалізації та запобігти наслідкам трансформації зовнішніх загроз [18].

Політичний аналіз європейської складової зовнішньої політики Франції Т. Гомар здійснює через розгляд пріоритетних напрямів та прогнозування на видимому перспективу. Зокрема, до пріоритетних напрямів зовнішньополітичної дії країни дослідник відносить геостратегічне становище Франції, яка займає в

Європі центральне місце і з часів плану Шумана (1950) Європа, і зокрема ФРН, відіграють найважливішу роль у французькій зовнішній політиці, оскільки відмінності потенційних можливостей розвитку двох країн за останні роки значно зросли. Про німецьку модель політичного та економічного розвитку часто згадують для того, щоб підкреслити неспроможність Франції до структурних реформ, зазначає Т. Гомар, враховуючи, що у ФРН частка експорту у ВВП зростає з 24 % в 1995 р. до 52 % в 2013 р.; підвищення торговельного балансу країни було досягнуто за участю Франції, Італії та Великої Британії; з європейських країн-членів НАТО Франція і Велика Британія беруть на себе більше 50 % основних витрат на потреби альянсу; з 2010 р. ФРН і Франція пов'язані Ланкастерською угодою, фактично здійснюючи спільне керівництво питаннями європейської оборони. Крім того, можливий вихід Великої Британії з ЄС, що може позначитися на балансі європейських інститутів і негативно вплине на сприйняття ЄС у світі як міжнародного актора, спричинить проблему і для Франції, яка автоматично втратить свою центральну роль в Європі [18].

До пріоритетних напрямів зовнішньої політики Франції крізь призму її інтересів в європейському регіоні Т. Гомар відносить і міжнародну взаємодію з трьома провідними країнами світу – США, Китаєм та Росією. Аналізуючи відносини з Вашингтоном, фахівець стверджує, що вони останнім часом стали стратегічним напрямом французької зовнішньої політики, оскільки обидві країни активно виступають проти тероризму. З часу повернення у військові структури НАТО в 2008 р. Французька Республіка залишається вірним союзником США, а саме повернення символізує еволюцію зовнішньополітичного курсу при президентові Н. Саркозі. На переговорах щодо угоди про трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство, тобто про встановлення зони вільної торгівлі між США та ЄС були задіяні серйозні політичні ресурси для перегляду формату трансатлантичного співробітництва, однак, зважаючи на слабкість економіки, Франція на цих переговорах знаходиться в менш виграшному становищі, ніж Німеччина,

підкреслює експерт. Що стосується відносин з Китаєм та їх впливу на роль Франції в Європі, то інвестиції в Китай забезпечуються державними гарантіями, а сам Китай виступає головним об'єктом «економічної дипломатії» французького Міністерства закордонних справ і міжнародного розвитку, оскільки йдеться не тільки про сприяння французькому бізнесу в КНР, але й насамперед про залучення до Франції китайських інвесторів і туристів задля економічного зростання. Під впливом сирійського та українського конфлікту змінився характер відносин Франції з Росією, які, як зауважує фахівець, переживають спад, пов'язаний з глибокими розбіжностями в оцінці світових подій. Франція вказує на жорсткість режиму політичного лідера Росії і підтримує антиросійські санкції, введені після анексії Криму і дестабілізації обстановки на сході України. Крім того, стверджує Т.Гомар, Парижу в найближчому майбутньому доведеться задіяти серйозні дипломатичні ресурси для того, щоб врівноважити німецький вплив на відносини Європи з Росією та іншими східноєвропейськими країнами [18].

Пріоритетним напрямом європейської політики Франції Т.Гомар вважає також економічну політику країни, оскільки становище Франції загрожує макроекономічній рівновазі зони євро. Одним зі шляхів розв'язання кризи може стати узгодження позицій Франції та ФРН, оскільки єдина валюта потребує дієвого економічного управління. Як і в інші ключові моменти своєї історії, наголошує Т. Гомар, Франція не зможе обійтися без фінансового оздоровлення економіки і підтримати свою незалежність, яка з 1958 р. залишається провідною ідеєю її зовнішньої політики, але фінансове оздоровлення Франції можливо тільки в координації з економічною політикою партнерів. Євро як символ всього європейського проекту став визнаною світовою валютою, що накладає на країни ЄС певні зобов'язання, яких Франції доведеться дотримуватися, щоб не поставити під загрозу європейське будівництво. Крім того, фахівець звертає увагу на проблему «цифрового суверенітету», який, як і євро, обумовлює глибокі перетворення всього європейського проекту. Одним із завдань Парижа має стати розвиток «цифрової» дипломатії, для здійснення якої

необхідно аналізувати вимоги громадянського суспільства про демократизацію зовнішньої політики і використовувати в публічній дипломатії ті можливості, які надають інформаційні та комунікаційні технології, розробити концепцію управління інтернетом, спрямувати індустріальну політику країни в мережеву сферу і також проводити її на загальноєвропейському рівні [18].

Аналітичні висновки і рекомендації Т. Гомара дають підстави стверджувати, що європейська політика залежать від різних чинників, серед яких виокремлюються: безпековий чинник, оскільки «...у Франції з 1918 р. існує тісний зв'язок між обороною і фінансами, міццю і безсиллям, і саме тут слід шукати витoki нинішніх суперечок про обсяг військових витрат». Європейські лідери значно знизили витрати на оборону, це стосується і Франції, хоча в дещо меншій мірі, ніж інших країн. Ці дискусії, що стосуються самої суті дипломатичного позиціонування країни, свідчать також і про усвідомлення владою зовнішніх загроз. У зв'язку з цим пригадується негативне ставлення до глобалізації у Франції, якому сприяють, з одного боку, відсутність у французів економічної культури, а, з другого, – втрата французькою елітою традиційної національної культури, тобто, може з'явитися «емоційна дипломатія», абсолютно несумісна з традиційним типом зовнішньої політики, сформованим з плином часу; чинник «специфічної французької проблеми», пов'язаний з еволюцією еліт і їх прагненнями, оскільки еліті, на відміну від інших верств населення, глобалізація вигідна. При цьому певна частина еліти відкрито відкидає обмеження, яких вимагає ідея національного згуртування. За прогнозом Т. Гомара занепад Франції, який стільки разів передбачали, настане тільки за занепадом еліти, як це сталося в 1940 р. [18].

Європейському напряму зовнішньополітичної діяльності Франції присвячено низку дисертаційних робіт російських фахівців, в яких проаналізовано основні напрями зовнішньої політики Франції в умовах глобалізації, зокрема розглянуто історико-політичну складову міжнародної діяльності Франції і встановлено, що Франція має великий вплив на вирішення багатьох актуальних міжнародних проблем та успішно реалізує власні

зовнішньополітичні інтереси на європейському та глобальному рівнях. Відтак Франція залишається активним учасником європейського інтеграційного процесу і важливою рушійною силою його розвитку. Європейська політика стала для Французької Республіки абсолютним пріоритетом, посилюючи вплив на французький зовнішньополітичний курс за іншими напрямками [19].

Крім того, звертається увага, що участь Франції в процесах завершення періоду біполярності можна охарактеризувати як стриману, оскільки на сучасному етапі Франція впливає на світові процеси через використання сукупного політико-економічного потенціалу ЄС. Європейський напрямок став основним вектором зовнішньої політики держави, а європейська політика Франція ґрунтується на таких ініціативах, як поглиблення євроінтеграції, розширення ЄС і формування спільної безпекової та оборонної політики. На думку дослідників, європейська стратегія Франції спрямована на поглиблення взаємодії наднаціональних інститутів і створення єдиного політико-економічного союзу, проте Франція намагається зберегти власну геополітичну вагу в старій Європі, а тому займає стриману позицію щодо розширення ЄС. Саме Франція виступила ініціатором оформлення спільної зовнішньої політики ЄС з перспективою формування європейської оборонної стратегії, структурування спільної безпекової політики, створення європейських багатонаціональних підрозділів та сил швидкого реагування ЄС, що стали вагомим чинником зовнішньополітичного та військового потенціалу ЄС [20].

У порівняльному дослідженні експерта Fondation Pierre du Bois К. Мілзоу «Національні інтереси та європейська інтеграція: дискурс і політика Т. Блера, Ж. Ширака і Г. Шрьодера» розглядаються концептуальні підходи лідерів провідних європейських країн до забезпечення національних інтересів в інтеграційному процесі. Аналізуючи їхні заяви про можливі зміни національної політики щодо ЄС, К. Мілзоу акцентує політичний дискурс на національних інтересах та політичних пріоритетах Франції, Великої Британії та ФРН, простежує, яким чином національні інтереси можуть бути суттєвими для політики європейської інтеграції. Дослідження показує, що дискурс

національних інтересів має оцінюватися у їх відношенні до міжнародної діяльності ЄС, оскільки вони становили важливу частину переговорів щодо збалансованості національних і європейських інтересів на відміну від ідеалів інтеграції. Прогнозування подальших перспектив національних інтересів у сучасній європейській політиці подається через представлення публічних заяв французьких, британських і німецьких високопосадовців, які вважають, що концепція «національного інтересу» зберігає своє значення, принаймні, як дискурсивне явище, що сприяє динаміці європейської інтеграції і водночас уможливорює забезпечення національних інтересів в ЄС. Хоча аналіз К. Мілзоу спирається на ідею національного інтересу як дискурсивного явища, що формується на основі політичних уподобань, дослідження вийшло за межі вузького акценту на дискурсі, оскільки європейська політика розглядалася як на рівні ставлення до стратегій, так і на рівні реальної практики європейської інтеграції. На наш погляд, зосередження на проблемах спільної зовнішньої та безпекової політики і розширення ЄС на Схід уможливило концептуальні висновки про те, що політичний дискурс щодо політичних пріоритетів Франції, Великої Британії та ФРН доповнює уявлення про еволюцію і динаміку європейської інтеграції [21].

Авторський підхід до європейської політики у сфері безпеки та оборони крізь призму стратегічної культури проглядається у роботах Б. Кунц, яка зазначає, що пояснити поведінку держави, виходячи не з критеріїв раціональності, а з глибинних, властивих їй переваг можливо через розуміння динаміки подій і подолання бар'єрів невизначеності, мінливості, складності й неоднозначності, які супроводжують сучасні процеси національного розвитку. Посилаючись на підхід до стратегічної культури, представлений К. О'мейєром у дослідженні «У пошуках європейської стратегічної культури. Мінливі стандарти безпеки й оборони в Європейському Союзі», Б. Кунц наголошує, що розв'язання національних проблем безпосередньо пов'язане зі стратегічними планами ЄС щодо подальшого розвитку спільної європейської ідентичності. Водночас дослідниця наводить численні приклади відмінності стратегічних

культур, зокрема Франції та ФРН, які суперечать формуванню єдиної позиції країн щодо європейської політики безпеки і таким чином визнання Європейського Союзу як повноправного актора міжнародної безпеки, а також суперечать співробітництву в рамках франко-німецьких відносин. Взаємне непорозуміння, доводить Б. Кунц, проявляється як в Парижі, так і в Берліні з таких стратегічних питань, як бачення спільної європейської політики безпеки, військової доктрини країн ЄС, сприйняття загроз, інституційної основи для європейської оборони, військової інтервенції, що не сприяє реалізації французького проекту зі створення європейських сил оборони [22].

Концептуальні підходи до європейської політики безпеки та оборони і ролі Франції в її формуванні стосуються і франко-американських відносин у сфері безпеки та особливостей їх реалізації на євроатлантичному та близькосхідному напрямках. Франція як провідна європейська країна має вагомий вплив і незалежну позицію, що дозволяють їй залишатися незамінним партнером і першим суперником США, проте наявність світових амбіцій викликає конкуренцію між США і Францією переважно латентного та імманентного характеру, що називають «м'яким протистоянням». При цьому пріоритетними напрямками співпраці Франції та США залишаються євроатлантичний і близькосхідний вектори внаслідок наявності спільних інтересів [23].

Розгляд концептуальних підходів до європейської складової зовнішньої політики Франції уможливив виокремлення у французькому і європейському науковому дискурсі двох взаємопов'язаних тенденцій: перша тенденція стосується обґрунтування феномену наднаціональності, зумовленого динамікою системи ЄС, з'ясування політичної спроможності європейських політичних діячів, що дозволили під час економічної інтеграції створити інститути, здатні координувати загальноєвропейські і національні інтереси; готовність європейських країн сприйняти ідеологію європейськості, що впливає на процеси інтеграції та підвищення міжнародної ролі ЄС; друга тенденція засвідчує, що європейська інтеграційна політика є головним імперативом

французької зовнішньої політики, проте її основну проблему становить вибір щодо посилення європейського лідерства Франції і водночас збереження статусу суверенної національної держави, зовнішня політика якої спрямована на захист сили французького впливу на перебіг подій міжнародного життя. На нашу думку, реалізація європейської перспективи у зовнішній політиці Французької республіки залежить від еволюції сучасних міжнародних відносин, що має розглядатися як історія інтеграційного формування складного і соціально структурованого регіонального, континентального і світового суспільства.

1.2. Науковий дискурс щодо європейського виміру зовнішньої політики Франції у вітчизняній політології

Дослідження європейського виміру зовнішньої політики Французької Республіки зумовлює науковий інтерес до зазначеної проблематики багатьох вітчизняних політологів, праці яких присвячено аналізу різноаспектних напрямів діяльності держави у міжнародних відносинах в умовах пост біполярної доби. Погляди вітчизняних політологів ґрунтуються на теоріях багатоаспектності і динамічності політичних процесів, які передбачають аналіз основних характеристик даного політичного явища передусім на національному та європейському рівнях, з огляду на задекларовані Францією програми регіональної інтеграції. Такі підходи уможливають цілісний розгляд концепту сучасної зовнішньої політики Франції, з'ясування її особливостей щодо розвитку процесів європейської інтеграції, визначення доктринальних змін у сфері безпеки та оборони відповідно до стратегії спільної зовнішньої та безпекової політики Європи.

Зазначимо, що окреслена у назві дисертації проблема знайшла відображення у працях відомих українських фахівців, які представляють різні

академічні та університетські школи міжнародних відносин, з таких загальних та вузькоспеціальних аспектів, як міжнародні відносини у постбіполярну добу, цивілізаційний простір Великої Європи, європейська інтеграція, трансформації європейських безпекових стратегій, еволюція геополітики Франції, євроінтеграційна політика Франції, роль Франції в загальній європейській політиці безпеки, політика Франції в галузі безпеки та оборони (1994–2008), ядерна політика Франції, європейська політика Франції за президентства Ж. Ширака, французько-німецьке партнерство в європейських інтеграційних процесах, зовнішньополітичні стратегії Франції, ФРН та Великої Британії у контексті розвитку й імплементації спільної зовнішньої та безпекової політики Європи, політика Франції в ЄС на початку XXI ст., українсько-французькі міждержавні відносини тощо, зокрема, Л. Губерського, В. Манжолі, О. Крапівіна, Є. Камінського, В. Копійки, І. Піляєва, І. Погорської, С. Галака, О. Лозовицького, О. Полторакова, В. Розумюка, Л. Кочубей, Є. Донченко, О. Митрофанової, М. Фесенка, О. Шаповалової, К. Денисенко, І. Добровольської, О. Кравченка, О. Романової, Л. Халецької, В. Кравченка, Т. Касьян, А. Омельченка, Б. Мирхана та ін., праці яких засвідчують, що вітчизняна наукова думка розглядає зовнішньополітичну діяльність Франції у міжнародних відносинах у контексті геополітичного лідерства держави та трансформації європейського політичного середовища, оскільки європейський напрям політики Франції розглядається як невід’ємна складова регіональних інтеграційних процесів.

Серед науково-дослідних установ України, які проводять дослідження з проблем зовнішньої політики Франції чільні позиції посідає Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де сформовано оригінальну наукову школу з досліджень міжнародних відносин, і зокрема теоретично-прикладних аспектів зовнішньої політики Французької Республіки. У рамках наукової тематики освітньої установи досліджено проблеми загальноєвропейського процесу і його ролі у завершенні епохи блокового протистояння, інтеграційні процеси у Західній

Європі, безпеки та роззброєння на регіональному та глобальному рівні. Зокрема, у колективних та одноосібних монографіях, підручниках, посібниках розглянуто загальні проблеми формування та структурного закріплення біполярності, висвітлено глобальні та регіональні аспекти міжнародних відносин, показано, що досягнення паритетного співвідношення сил у сфері стратегічних озброєнь створило передумови для певної стабілізації міжнародної безпеки, проаналізовано проблему міжнародно-політичного та регіонального проявів феномену розширення Європейського Союзу в усіх його аспектах, представлено концепцію взаємозалежності двох протилежних за характером специфічних процесів європейської інтеграції – поглиблення рівня інтеграційного співробітництва та розширення його географічної межі, визначено основні рушійні сили, мотиви та можливі межі з урахуванням територіальних, соціально-економічних і культурних особливостей ідеї європейської єдності тощо [24; 25].

Окремі проблеми теорії та практики зовнішньої політики Французької Республіки досліджено (в рамках комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка) у дисертаційних роботах В. Манжолі, В. Копійки, С. Галаки, К. Денисенко, О. Шаповалової, І. Добровольської та ін., в яких з'ясовано теоретико-методологічні проблеми геополітики та геостратегії Франції, місця і ролі ядерної сили в процесі формування і здійснення зовнішньої політики Франції, ядерного нерозповсюдження у контексті трансформації системи міжнародних відносин кінця XX – поч. XXI ст., зовнішньополітичні стратегії Франції, ФРН та Великої Британії у контексті розвитку й імплементації спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, основні концептуальні засади і практичні засоби реалізації європейської політики Франції за президентства Ж. Ширака, еволюції французько-німецького партнерства в європейській інтеграції та визначення його впливу на сучасний розвиток ЄС [26–31].

Одним з перших наукових досліджень зовнішньої політики Франції у сфері безпеки та оборони є дисертаційні праці В. Манжолі, присвячені ролі

військової ядерної сили держави, в яких проаналізовано силовий зріз її зовнішньополітичної доктрини, розглянуто політико-філософські основи і пропагандистське прикриття орієнтації французьких правлячих кіл на силове забезпечення своєї зовнішньополітичної діяльності, з'ясовано засади французької політики «ядерного стримування» як прояву зовнішньополітичного націоналізму Франції та її консолідації в трансатлантичному та європейському вимірах. Аналізуючи теоретико-прикладні аспекти зовнішньої та безпекової політики Французької Республіки автор доходить висновків, що ключовим чинником військової ядерної сили, яка має глибоке коріння у зовнішньополітичному мисленні правлячих кіл Франції, є ядерний фактор як важлива і невід'ємна складова французької зовнішньополітичної доктрини. Оскільки зменшення військового значення ядерної сили компенсувалася французьким керівництвом через посилення непрямих функцій ядерного чинника у зовнішньополітичній діяльності Франції. Можна погодитися з твердженням В. Манжолі, що вибір форм і засобів реалізації ядерної сили полягав у переході зі сфери військово-стратегічних у сферу політико-дипломатичних концепцій, що призвело до появи ядерної програми у зовнішньополітичній стратегії Франції. Таким чином, ядерна політика Франції стала важливим трендом поєднання зовнішньополітичної і військової доктрин, оскільки йдеться про наявну тенденцію інтеграції сучасної французької військової доктрини в загальнонаївську стратегію «гнучкого реагування», що суперечить ідеї про незалежний характер військової політики держави. На погляд дослідника, французька ядерна політика свого часу виступала показником змін у зовнішній політиці країни, спрямованої на зміцнення миру і безпеки в Європі, розрядку і співпрацю [26].

Вивчення ролі й місця ядерного нерозповсюдження у структурі світової політики у контексті трансформації системи міжнародних відносин спостерігається у дисертаційній роботі С. Галаки, в якій запропоновано авторське тлумачення природи ядерного нерозповсюдження, здійснено

цілісний аналіз політики нерозповсюдження ядерної зброї у динаміці та взаємозв'язку з елементами системи міжнародних відносин, які знаходяться у залежності від стану міжнародного миру і безпеки та стабільності в окремих регіонах світу, зокрема, приділено увагу дослідженню французької ядерної програми, започаткованої після Другої світової війни. Автор наголошує, що Франція упродовж тривалого часу відмовлялась приєднатись до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, що гарантувало державі привілейований статус. Політикум країни, як зазначається у дослідженні С. Галаки, не прагнув до будь-яких обмежень своєї ядерної програми, а гальмування переговорів щодо Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань Париж пояснював необхідністю завершити програму французької ядерної зброї. Зауважимо, що Франція приєдналась до договору лише 1992 р., проте альтернативою цій політиці стала серія ядерних випробувань, здійснених Францією після Нью-Йоркської конференції 1995 р., які Париж мотивував необхідністю завершити випробування до підписання Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань. На погляд вченого, Франція після завершення конфронтації провела реструктуризацію та скорочення своїх ядерних сил, що сприяло стримуванню вертикального розповсюдження ядерної зброї [27].

Як зазначають дослідники, кардинальні зміни геополітичної структури системи міжнародних відносин суттєво вплинули на зовнішньополітичну діяльність Французької Республіки щодо прагнення зміцнити лідерські позиції на європейському континенті. Так, у дисертаційній праці К. Денисенко зазначається, що прагнення Франції впливати на встановлення нового світового порядку на засадах багатополярності, пошук нових шляхів самореалізації держави у системі міжнародних відносин, зумовили активність зовнішньої політики Франції на європейському геополітичному просторі і вагомість французького представництва у європейських інститутах та організаціях. Авторка дисертації доводить, що сукупність геополітичних поглядів, уявлень та концепцій щодо особливостей французького геополітичного мислення становить невід'ємну складову формування та практики зовнішньополітичної

діяльності держави, а модель геополітичного кодексу голлізму виступає концептуальною базою закріплення Францією лідерських позицій в європейському геополітичному просторі. Зазначимо, що визначення концепції європейського континенталізму в якості базової одиниці геополітики та геостратегії Франції, на погляд К. Денисенко, слугує основою численних концепцій та доктрин Франції щодо структурування європейського геополітичного простору та трансформації геостратегії Франції на глобальному, континентальному й регіональному рівнях у біполярний та постбіполярний періоди [28].

Підкреслимо, що в контексті досліджень проблеми еволюції зовнішньої політики Франції, зокрема її європейського вектору за президенства Ж. Ширака, значимою можна вважати дисертаційну роботу О. Шаповалової, в якій запропоновано авторське бачення європейської політики Франції спрямованої на облаштування європейської системи міжнародних відносин та визначення місця Франції в її структурі. При цьому акцентується на важливій ролі організації міжнародного середовища у контексті концепції Великої Європи, оскільки у комплексі зовнішньої політики Франції Європа визначається як політичний проект становлення європейської потужності, як актор впливу в глобальному і регіональному вимірі, як механізм консолідації переваг у сфері зовнішньої політики. Авторка обґрунтовує тезу, що десинхронізація динаміки розвитку процесів інтеграції на трьох рівнях інституційної структури Європейського Союзу заснована на балансі функцій як між наднаціональними інститутами, так і між інститутами ЄС і національними державами, наслідком якого є уповільнення реалізації французької євроінтеграційної стратегії. Йдеться, власне, про те, що характерною для євроінтеграційної політики Франції є дилема між прагненням до формування ефективних інститутів, здатних екстраполювати вплив ЄС на зовнішнє середовище, і бажанням підтримувати партнерські відносини з окремими європейськими державами для реалізації французької політики в Європі, підтримання лідерства і повноцінної реалізації європейського проекту Франції.

Можна звернути увагу і на той аргумент О. Шаповалової, що запровадження Францією на європейському рівні одного з програмних елементів зовнішньої політики держави – налагодження автономних безпекових механізмів в Європі – свідчить про особливості становлення і розвитку європейської політики безпеки і оборони [29].

Окремі напрями європейської політики Франції за президентства Н. Саркозі досліджено у публікаціях К. Мудрицької «Зовнішньополітична стратегія: теоретичні аспекти» та «Механізм постійного структурного співробітництва у французькому підході до Європейської політики безпеки і оборони». Можна погодитися з підходами авторки, що в основі модернізованої зовнішньої політики Н. Саркозі було враховано принципи його попередників, базовою складовою яких виступала французька зовнішньополітична ідентичність та пріоритет суверенності держави. ЄС, на думку дослідниці, визначено одним зі стратегічних напрямів європейської політики Французької Республіки, оскільки у французькій міжнародній політиці інтегрована Європа розглядається як один з багатополюсних центрів міжнародної і безпечної стабільності постбіполярного світу. Зауважимо, що для визнання ЄС як впливового міжнародного актора важливу роль відіграє відповідний інструментарій зовнішньої політики і формування європейського механізму безпеки та оборони. До пріоритетів європейської політики Н. Саркозі і відновлення лідерства Франції в ЄС відносять вихід з конституційної кризи і підписання Лісабонського договору, які уможливили значний вплив Франції на поглиблення євроінтеграційних процесів, особливо у царині зовнішньої та безпекової політики ЄС. Позиція Французької Республіки щодо використання наднаціональних інститутів ЄС була переважно спрямована на міждержавні структури, а також на різноступеневу інтеграцію до ЄС нових європейських країн. Зважаючи на думку дослідниці, що ці механізми не дали бажаного ефекту, що обумовило застосування двостороннього рівня відносин країн-лідерів ЄС, можна стверджувати, що французька євроінтеграційна політика здійснюється через ініціативи щодо розвитку європейської політики безпеки і

оборони як альтернативи Північноатлантичному альянсу [30].

Цілісний аналіз еволюції французько-німецького партнерства в європейській інтеграції та визначення його впливу на сучасний розвиток ЄС здійснено І. Добровольською, яка дослідила потенціал французько-німецького співробітництва у контексті реалізації моделей та механізмів забезпечення політичного управління розширеного ЄС. Авторка доводить тезу про дворівневий характер європейської стратегії Франції та ФРН, причому перший рівень, на думку І. Добровольської, реалізується за концепцією «різношвидкісної Європи», у рамках якої формуються імпульси для поглиблення інтеграції в ЄС і водночас з'являється можливість уникнення їх блокування іншими європейськими країнами, а другий рівень реалізується у Європейській конституції, в якій дослідниця вбачає можливість забезпечити дієздатність ЄС і збільшити політичну вагу великих держав-членів через наявність демографічного критерію в механізмі голосування в Раді міністрів ЄС. Таким чином доводиться, що проект європейського безпекового і оборонного союзу відображає французько-німецьку модель інтеграції з різним прискоренням. Принагідно зауважимо, що саме Французька Республіка на референдумі відхилила можливість ратифікації Конституції ЄС, обравши національну модель інтеграції в європейські наднаціональні та євроатлантичні структури [31].

Дослідження сучасних інтеграційних процесів у Західній Європі і відповідної зовнішньої політики європейських країн здійснюються у спеціалізованих інститутах НАН України і представлені у різнопланових теоретичних і прикладних наукових працях вітчизняних фахівців Є. Камінського, І. Погорської, І. Піляєва, О. Полторакова, О. Митрофанової, В. Розумюка, В. Вовк, М. Фесенка, О. Лозовицького, О. Мітькіної, І. Матяш, О. Іваненко, М. Варварцева, Л. Чекаленко, О. Черевко, В. Ціватого, І. Нечаюк та ін.

Загальні проблеми європейських інтеграційних процесів в умовах регіонально-цивілізаційного структурування досліджено у фундаментальній

праці Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України «Цивілізаційна структура сучасного світу», в якій представлено осмислення політологічного, економічного, соціологічного та історичного трендів трансформації сучасної цивілізації, розглянуто взаємозалежні і взаємообумовлені зв'язки глобалізації та регіоналізації, зокрема, теорію, історію і сучасність цивілізаційного простору великої Європи. Так, аналізуючи євроінтеграційний процес у світлі теорії цивілізацій, поліцивілізаційну природу сучасної Європи, трансформацію політичної архітектури Європи та політичні досягнення пан'європейського руху вітчизняний науковець І. Піляєв зазначає, що об'єднана Європа повинна ґрунтуватися не лише на наднаціональних інститутах і позиціях політичних лідерів європейських країн, а й на конкретних спільних економічних досягненнях і проектах, визначенні стратегічних економічних інтересів, а також на більш глибоких, інтегративних формах економічного, науково-технічного і соціального співробітництва. Дослідник наголошує, що швидкоплинна зміна ідеологем і соціальних устроїв, що відбулися у Європі та світі у сучасну добу, прискорення динаміки процесів глобалізації зумовили тлумачення цивілізаційної самотності і політичного значення європейської ідентичності як механізму для екстраполяції на зовнішній світ сучасних ідей, підходів та інститутів, характерних для постбіполярної доби. Тобто, на думку І. Піляєва, Європа завжди перебуває у процесі творення і реформування великої Європи на засадах загальних цінностей, перспектив, військової, економічної і демократичної безпеки. Таким чином, йдеться про європейський інтеграційний процес як про динамічний цивілізаційний порядок, що базується на сукупності європейських цінностей, зокрема, загальноєвропейським співтовариством політико-правових стандартів, духовно-моральних звичаїв і традицій [32].

Зауважимо, що авторський підхід до євроінтеграційного процесу спостерігається також у науковій розвідці О. Полторакова «Інтеграційні і модернізаційні процеси в Західній і Центральній Європі», де аналізуються основні концепції та практика євроінтеграції в глобалізаційному контексті,

проблеми формування європейської ідентичності та європейських цінностей в політико-правовому полі Європейського Союзу. Зокрема, важливим для розуміння є розгляд європейських політико-безпекових реалій системних чинників трансформацій міжнародно-політичної безпеки у її інтегральному вимірі, який полягає у з'ясуванні системно-середовищних меж європейського політико-безпекового простору як трансрегіональної цілісності та можливостей розвитку нових форматів політико-безпекової взаємодії ЄС із зовнішнім світом. Можна підтримати твердження фахівця, що у реакції на міжнародно-політичні виклики та загрози Європа поступово позиціонує себе як цілісне міжнародно-політичне співтовариство безпеки, яке базується на відповідних транснаціональній ідентичності і стратегічній культурі, тобто засадами міжнародної політико-безпекової потужності Європи визнаються передусім політико-економічні а також воєнно-політичні, соціально-політичні та культурно-політичні чинники [33].

У франкознавчих дослідженнях фахівців НАН України Є. Камінського, І. Погорської, В. Вовк, М. Фесенка, О. Мітрофанової та інших представлено як євроінтеграційний та євроатлантичний дискурси щодо зовнішньої політики Французької Республіки, так і компаративний аналіз регіональної гегемонії і трансатлантичного суперництва Франції та США у контексті міжнародної діяльності президентів Б. Обама та Н. Саркозі. Так, у науковій розвідці Є. Камінського та М. Фесенка «Порівняльний аналіз діяльності президентів США Барака Обама та Франції Ніколя Саркозі» йдеться про практику ухвалення найважливіших зовнішньополітичних рішень лідерами держав, які відіграють суттєву роль у зміні сучасної міжнародної системи. Водночас, у публікації стверджується думка, що обидва політики, як Н. Саркозі так і Б. Обама, досягли статусу державних діячів, наполегливо прагнучи до реалізації політичних амбіцій. Крім того, автори звертають увагу на високий рівень відносин між Францією та США, підкреслюючи, що зовнішня політика Америки активно підтримується Францією на векторі союзницького партнерства, хоча й можливі розбіжності з окремих питань міжнародної

політики. Обґрунтовуючи проамериканську політику французького лідера, в основі якої лежить відновлення трансатлантичної єдності як ключового чинника зовнішньої та європейської політики Франції, політологи зазначають, що реалізація вироблених у Вашингтоні рекомендацій щодо подальшої співпраці двох держав вимагає революційних змін, оскільки обидва президенти стоять перед серйозними викликами економічного, політичного і соціального характеру як у внутрішній, так і зовнішній політиці впливових міжнародних акторів [34; 35].

Саме поглиблення відносин між США та Французькою Республікою, підкреслюється у дослідженні, уможливить дієвість подальших перспектив міжнародних відносин держав на глобальному і регіональному рівнях, оскільки зовнішньополітичні погляди лідерів щодо вирішення важливих проблем є подібними. Аналізуючи зовнішню політику Франції за президентства Н. Саркозі, Є. Камінський та М. Фесенко наголошують, що європейська політика французького лідера спрямована на підтримку конституційного договору, яким втілюється подальший процес європейської інтеграції, оскільки у загальноєвропейському вимірі Франція є рушієм об'єднаної Європи з врахуванням ефективного захисту національних інтересів у міжнародній діяльності ЄС. Франція підтримала впровадження загально європейської валюти, відстоювала важливість створення європейської системи безпеки і оборони, дотримувалася жорсткої позиції щодо розширення ЄС на Схід і приєднання до європейського інтеграційного об'єднання Туреччини [34].

Зазначимо, що серед франкознавчих досліджень виокремлюються дисертаційна робота та публікації І. Погорської, присвячені тенденціям розвитку інтеграційної політики Франції в контексті її впливу на процес розширення ЄС, в яких політична система ЄС трактується як модель інтеграційного розвитку у багатовимірності європейських внутрішніх системних взаємозв'язків і національно-державних підсистем. З огляду на світоглядний підхід І. Погорської, принциповою детермінантою інтеграційного діалогу визначено здатність національних акторів західної демократичної

спільноти до компромісного поєднання стартових відмінностей у спільну практичну взаємодію, означено у контексті французької інтеграційної парадигми специфічну роль Франції як окремого актора явища й процесу регіональної інтеграції, систематизовано еволюцію інтеграційної політики Франції в рамках загальноєвропейського процесу, доведено факт вірогідності подальшої інтенсифікації політики Франції у східноєвропейському напрямку в контексті реалізації французького проекту цивілізаційної єдності європейського континенту. Авторка доходить висновку, що пріоритет участі Франції в інституційному реформуванні ЄС, створенні механізму поглибленого співробітництва водночас з нарощуванням французької присутності на потенційному просторі регіонального об'єднання слугує ознакою активної інтеграційної політики Франції, віддзеркаленням взаємодії Франції з провідними акторами Європи як учасниками єдиної програми регіонального системного розвитку. Французьке стратегічне бачення легітимації ЄС як зовнішньополітичного актора в межах системи міжнародних відносин, на думку дослідниці, відповідає суті проекту єдиної Європи і зумовлює потребу включення транзитивних держав як повноправних учасників регіональної політичної системи, трансформує політику трансатлантичного співробітництва як реалізацію французької програми комплексної автономізації європейського регіону. Слід зазначити і оцінку європейських перспектив співробітництва Франції та України, представлену у публікаціях І. Погорської, де показано, що Франція визнає Україну як важливого актора у процесі об'єднання європейського регіону, оскільки зростання взаємодії, збільшення напрямків співробітництва, удосконалення функціональних механізмів на сучасному етапі розглядається як необхідна складова реалізації європейської регіональної ідеї [36].

Цілісне дослідження політики Франції щодо системи європейської безпеки, визначення основних важелів впливу Парижа на формування нового європейського порядку здійснено О. Мітрофановою у межах планової наукової теми Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

«Проблеми інтеграції, кризового управління і безпеки на євроатлантичному просторі». Розглядаючи безпекову політику Франції в контексті сучасних європейських геополітичних трансформвань, авторка доводить, що у сучасній військовій стратегії Франції відбулися значні зміни, пов'язані з поверненням Франції до військових комітетів НАТО, крім ядерного планування, зі збереженням ядерних сил як стратегічної імперативи держави. Оскільки Франція є ядерною країною, що посідає третє місце у світі за наявністю ядерної зброї, підкреслюється у наукових працях О. Мітрофанової, кожен її президент спирається саме на ядерний чинник національної безпеки. Як зазначав колишній президент Франції Н. Саркозі, саме «ядерні підводні човни, оснащені ракетами, є основною складовою нашого ядерного стримування». Загалом, безпекова політика Франції реалізується за такими основними напрямками, як розвиток зв'язків між Францією та країнами-партнерами через навчальні програми, а також через формування еліти іноземних збройних сил, підготовленої до роботи в міжнародному середовищі [37].

Дослідниця наголошує, що президент Франції Ф. Олланд як продовжувач безпекової політики Н. Саркозі, сформулював основні завдання у сфері безпеки та оборони, що полягають у прагненні реформувати ООН шляхом розширення Ради безпеки, в якій Франція зберігатиме своє місце та право вето та сприянні новим перемовинам задля встановлення миру і безпеки у регіоні Близького Сходу, спрямувати зусилля НАТО до розбудови колективної безпеки [37]. Зауважимо, що Ф. Олланд наполягає на особливій увазі до питань національної оборони та до боротьби з тероризмом, прагне визначити курс для збройних сил, зберігаючи складові ядерного стримування та зміцнюючи зв'язки військових сил і французької спільноти, підкреслює виконання силовими структурами своєї місії та закликає до активізації політики в оборонній сфері.

Дотичною до вищезазначених дисертаційних праць і публікацій можна вважати наукову розвідку О. Лозовицького «Еволюція геополітики Франції: від національної величі до соціального партнерства», в якій досліджено еволюцію франко-американських стратегічних відносин, а також політику та стратегію

США у процесі формування та розвитку оборонної стратегії Франції. На думку автора, така взаємодія стала основою інтеграційних процесів, що відбувались у межах євроатлантичного співтовариства. Особливу увагу у роботі О. Лозовицького приділено аналізу рольових особливостей Франції та США у процесах двосторонньої та багатосторонньої взаємодії, що призвели до мінімального політико-ідеологічного та військово-стратегічного консенсусу щодо збереження гомогенності євроатлантичної спільноти. Спираючись на досить вагомий методологічний доробок, О. Лозовицький підкреслює, що геополітична стратегія Франції має чітко окреслені специфічні риси, що стосуються переваг національних інтересів у міжнародних відносинах над політичними, ідеологічними, економічними та іншими внутрішніми інтересами. Ідея про перевагу національних інтересів, на думку науковця, стала теоретичною платформою політики активного зовнішньополітичного націоналізму Франції, а саме у напрямі захисту специфічних національних інтересів. Крім того, фахівець звертається до з'ясування та обґрунтування концепції національної величі у стратегії геополітики Французької Республіки, яка полягає у підтвердженні лідерського статусу Франції у світовому та регіональному вимірах, у прогресивному розвитку країни задля досягнення Францією статусу великої світової держави [38].

Як зазначається у науковій публікації, одним з видатних геополітиків Франції був Ш. де Голль, оригінальність підходів та відмінність позиції якого від традиційних французьких політиків полягає саме у спонтанному геополітичному мисленні. На думку політичного лідера, забезпечення статусу великої держави для Франції базувалося на чотирьох рекомендаціях: віднайти втрачену незалежність шляхом створення ядерних сил стримування, що повинні гарантувати оборону національної території; раціонально керувати своєю спадщиною шляхом взаємодії з колишніми французькими володіннями; забезпечити підсилення могутності через створення європейської організації з ініціативи Франції; проводити незалежну зовнішню політику, зважаючи, перш за все, на забезпечення національних інтересів [38].

Оскільки геополітична доктрина, стверджує О. Лозовицький, орієнтувала Францію на активізацію зовнішньої політики шляхом «маневрування» на міжнародній арені, підсилення військового потенціалу і максимального використання політичних, економічних, військових, соціокультурних та моральних ресурсів, втілення в життя концептуальних настанов щодо незалежності і безпеки Франції нерозривно пов'язане із традицією французького політичного балансування та ідеєю міжнародного паритету, що в багатосторонніх відносинах стали найважливішими принципами і методами реалізації стратегії держави. Така політика, вважає науковець, базувалася на традиційному силовому вимірі, оскільки йшлося про створення сучасного ядерного потенціалу та втілення стратегії стримування, запобігання агресії проти Франції у глобальному вимірі, про незалучення Франції до конфліктів, що не стосуються її національних інтересів, про створення такого міжнародного становища, яке б усунуло можливість війни у першу чергу на європейському континенті. Слід зазначити, що вирішальну роль у формуванні, функціонуванні, забезпеченні ефективності системи інтересів і мотивацій відіграє як належне усвідомлення національних цінностей та ідей, їх закріплення в політичній, соціально-економічній, державній та культурній практиці, бо національні інтереси визначаються як базові рушійні сили системи геополітики Франції. Водночас, на наш погляд, сучасна геополітична доктрина Франції базується на необхідності проведення такої зовнішньої і безпекової політики, яка б нівелювала ядерну загрозу для країни і уможливила б сталий розвиток держави на видиму перспективу [38].

Грунтовний аналіз суперечливих тенденцій європейського концепту сучасної зовнішньої та безпекової політики Франції, стану та перспектив розвитку українсько-французьких відносин, формування стратегічних взаємозв'язків між провідними державами-членами ЄС досліджено у наукових працях фахівців Національного інституту стратегічних досліджень. Автори наукових праць С. Савін, С. Гуцал, А. Шевцов, Ю. Бараш, О. Шаталова, Г. Мерніков, О. Авксентьев, О. Крисенко, У. Мовчан, І. Работягова та ін.

Зокрема, у публікаціях «Роль Франції в питаннях безпеки на європейському континенті: наслідки для України», «Формування та реалізація державної політики у сфері національної безпеки у країнах-членах ЄС», «Роль уряду в країнах зі змішаною формою правління: висновки для України», «Роль Німеччини у формуванні стратегічних взаємозв'язків між провідними державами-членами ЄС: висновки для України» йдеться про суперечливий характер наукових концепцій і політичних стратегій європейської інтеграції та безпеки, висвітлюється роль Франції як міжнародного актора у боротьбі за лідерство в європейському регіоні, розглядаються наслідки зовнішньої та безпекової політики Франції для партнерства України з країнами Європейського Союзу тощо [39–42].

У контексті проблематики дисертаційної роботи звертає на себе увагу аналітична розробка С. Савіна «Стан та перспективи розвитку відносин України та Франції», в якій детально розглядаються французька зовнішньополітична стратегія та бачення світового порядку, що, на погляд експерта, традиційно ґрунтуються на прагненні до багатополлярної моделі світового порядку та заперечення домінування двох чи одного полюсів сили, гуманізації процесу глобалізації та подолання його односторонності, усвідомлені історичної місії Франції бути провідним міжнародним актором щодо захисту фундаментальних прав людини, демократії і міжнародного права. Саме європейський інтеграційний проект, стверджує аналітик, в умовах обмеженості ресурсів і можливостей Франції, розглядається як механізм реалізації європейської політики держави у постбіполярну добу. Водночас, підкреслюється у публікації, процес розширення ЄС на Схід зумовив для Французької Республіки серйозні виклики, які вплинули не тільки на негативну позицію французького політикуму щодо поглиблення європейської інтеграції, а й на суспільну думку у Франції загалом [43].

Зазначимо, що підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, яку одночасно ратифікували Європарламент та Верховна Рада України, а також підтримали країни-члени ЄС, свідчить про динаміку зовнішньополітичних

стратегій провідних європейських країн щодо України. У цьому контексті аналіз політичних та економічних українсько-французьких відносин, здійснений С. Савіним, потребує сучасного корегування контексту двосторонньої взаємодії. Так, експертні оцінки про серйозні застереження Франції щодо розширення ЄС за рахунок України визначаються такими чинниками, як територіальні та демографічні масштаби України, конкурентоспроможна структура української економіки, обмежена присутність України у геополітичних інтересах Франції, традиційна спрямованість французької зовнішньої політики на співпрацю з Росією, яку офіційний Париж розглядає як один з полюсів впливу у потенційній багатополісній моделі світу, блокування Францією проекту форсованого приєднання України до НАТО на Бухарестському саміті НАТО (2008), непропорційність у динаміці українсько-французьких політичних контактів на вищому рівні. У французькому експертному та політичному середовищі щодо поглиблення євроінтеграційних процесів для України розглядалися на той час дві версії: можливість приєднання України до ЄС, якщо умови дозволять Євросоюзу відновити процес розширення та оновлення і продовження політики сусідства у більш прийнятному форматі. Водночас, підкреслює С. Савін, об'єктивні геополітичні реалії, прагнення сприяти консолідації ЄС з формування політики на східному напрямі, а також бажання стимулювати реформи в Україні визначили підтримку Францією наближення України до ЄС, але без визначення чіткої перспективи членства. На думку фахівця, передумовою підвищення рівня двосторонніх відносин Франції та України можна вважати посилення військової та економічної співпраці та збільшення французьких інвестицій за такими ключовими напрямками, як безпека і протистояння терористичним загрозам, спільна участь у миротворчих операціях, фінанси, енергетика, сільське господарство [43]. Слід зазначити, що в умовах агресії Росії проти України відбулася трансформація позицій Франції щодо європейських та євроатлантичних перспектив України, зважаючи на активну участь Французької Республіки у зміцненні становища у сфері безпеки, поліпшення

умов життя цивільного населення і реалізації політичного процесу з врегулювання української кризи.

Свідченням впливу концепцій європеїзації та трансатлантизму на франкознавчі студії в Україні є вихід окремих наукових праць, в яких аналізуються проблеми модернізації зовнішньої політики Франції, конкретизації позиції Франції щодо ЄС у першій чверті ХХІ ст., ролі Франції в загальній європейській політиці безпеки та оборони, трансформації зовнішньополітичних стратегій Франції, ФРН та Великої Британії у контексті розвитку та імплементації спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС та динаміки українсько-французькі міждержавні відносини. Такими є дослідження Л. Кочубей («Сучасні особливості зовнішньої політики Франції в умовах модернізації»), «Франція: сучасні дискусії про національну ідентичність», «Модернізація політичного режиму Франції: досвід для України»), А. Омельченко («Політика Франції в ЄС на початку ХХІ ст.»), О. Крапівіна («Євроатлантична інтеграція України»), В. Кравченка, О. Крапівіна («Роль Франції в загальній європейській політиці безпеки»), О. Романової («Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини та Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС»), Т. Касьян («Французько-німецькі відносини у контексті створення єдиної політики безпеки та оборони Європейського Союзу»), Є. Донченко («Українсько-французькі міждержавні відносини: основні етапи, напрями та проблеми») та ін. [44–54].

До наукового доробку, де розглядаються проблеми європейської та євроатлантичної політики Франції, належать роботи О. Крапівіна та В. Кравченка, в яких йдеться про лідерство держави у всеєвропейському оборонному будівництві. Автори звертаються до аналізу різних напрямків втілення безпекової та оборонної політики Франції у період зміни міжнародної системи в умовах кардинальних геополітичних змін у Європі та світі після закінчення «холодної війни», досліджують причини, характер і особливості проведення військової реформи у Франції та процеси, пов'язані з загальною комплексною модернізацією збройних сил, висвітлюють передумови, причини

та наслідки повернення Франції до військових структур Організації Північноатлантичного договору, підкреслюючи, що серед всіх європейських країн лише Францію можна віднести до країн, які проводили зважену та самостійну державну політику у сфері безпеки та оборони. Науковці стверджують, що зовнішня та безпекова політика Французької Республіки як лідера процесу європейської інтеграції була сформована за президентства Ш. де Голля, продовжена за президентства Ж. Ширака, який активізував процес загальноєвропейського оборонного будівництва, пов'язаного з початком постбіполярної доби у міжнародних відносинах, поглиблена за президентства Н. Саркозі, який здійснив повернення Франції до військової структури Організації Північноатлантичного договору, отримавши нові важелі для європейського домінування у сфері безпеки та оборони в умовах трансформації загроз та викликів міжнародній безпеці. Посилаючись на суттєвий академічний інтерес до досліджень, пов'язаних із станом вивчення проблеми, науковці докладно аналізують праці щодо сучасної зовнішньої політики Франції, процесів трансформації НАТО та практики міждержавного співробітництва у безпековій сфері. Саме тому, підкреслюють фахівці, при розгляді оборонної та безпекової політики Франції важливо враховувати традиційні домінанти, що формують стратегічну культуру та історичну пам'ять нації, з сучасними світовими процесами і викликами, технологічною еволюцією та імперативами зовнішньої політики. Дослідження французьких безпекових концепцій та механізму їх реалізації у контексті регіональної безпеки з огляду на сучасні євроінтеграційні прагнення України, зазначають В. Кравченко та О. Крапівін, є актуальними для розуміння як європейської політики Франції, так і для зовнішньополітичної стратегії української держави [44–46].

Значний науковий інтерес також становить авторський аналіз особливостей зовнішньої політики Франції в умовах модернізації дослідниці Л. Кочубей, яка характеризує міжнародну позицію Франції за президентства Н. Саркозі та Ф. Олланда. Авторка зазначає, що метою політичного режиму сучасної Франції вважається поєднання сили та ефективності державної влади з

демократичними інститутами. Серед пріоритетів зовнішньої політики Франції Л. Кочубей виокремлює відносини з США, нове бачення ролі НАТО в євроатлантичному співробітництві, євроінтеграційну політику, яка залишається основою французької стратегії в регіоні. Як йдеться у публікації, Н. Саркозі на відміну від своїх попередників приділяв увагу передусім зовнішній і оборонній політиці, а також й іншим важливим питанням французької політики загалом. Слід зауважити, що національні інтереси Франції, на думку Л. Кочубей, завжди формували курс на розвиток європейської політики, що зумовлювалося історичним статусом і традиційним становищем країни в ЄС. Франція, з одного боку, виступала за транснаціональну інтеграцію, з другого, – прагнула зберігати міжурядові інструменти для її формування за європейськими стандартами і відповідно до національних потреб [47].

Наголошуючи на зменшенні сфери впливу Франції на реформування ЄС, дослідниця розглядає відносний відхід Франції від традиційних європейських дій як проблему сприйняття наднаціональної моделі ЄС, запропонованої ФРН, всупереч французької концепції Європи як об'єднання держав-націй. Відтак, на погляд Л. Кочубей, під час головування Франції в ЄС «європейці були занепокоєні спробами замінити стратегію європеїзації Франції на стратегію офранцузування Європи і перетворити ЄС на інструмент для досягнення Парижем своїх подвійних цілей і забезпечення своїх національних інтересів» [47]. Авторка вказує на поглиблення суперництва між трьома головними європейськими країнами – ФРН, Францією та Великою Британією – щодо лідерства у процесі перерозподілу балансу сил в Європі та зростання ваги на континенті.

Зовнішня політика Франції за президентства Ф. Олланда, який є переконаним прихильником європейського будівництва, йдеться у науковій розвідці, спрямована на врегулювання кризи країн єврозони, зміцнення відносин з ЄС, розвиток інститутів ЄС і перетворення ЄС у лідера роззброєння та боротьби з поширенням тероризму, захист інтересів Франції у НАТО та поглиблення трансатлантичного діалогу. Тобто, на думку Л. Кочубей, є всі

підстави вважати, що особливості зовнішньої політики Франції полягають у належності до ЄС та НАТО; геостратегічному розташуванні держави; активній участі в міжнародних і регіональних організаціях, зокрема у Раді Безпеки ООН, Великій сімці, що є клубом найбільш впливових держав для узгодження позицій із актуальних проблем сучасності, Великій двадцятці тощо. Франція також є однією з ядерних держав світу та головним ініціатором створення європейської автономної системи оборони, а французька космічна програма стала основою для діяльності європейської космічної агенції. Водночас ефективність французької зовнішньої політики, підкреслює авторка, залежить від здатності політикуму держави впливати на формування глобального порядку денного і на ухвалення важливих рішень щодо євроінтеграційного процесу [48; 49].

Ідею об'єднання зусиль європейських країн у сфері безпеки та зовнішньої політики, яка виникла одночасно з початком євроінтеграційних процесів, розглядає у публікації «Політика Франції в ЄС на початку XXI ст.» А. Омельченко, яка підкреслює, що Франція ще в період президентства Ш. де Голля виступала за створення європейських оборонних структур, які мали б стати запорукою самостійної ролі Європи на світовій арені. Проте ця ідея не отримала чіткого оформлення, оскільки більшість європейських країн вважала, що дублювання військових структур на противагу НАТО призведе до втрати обороноздатності континенту. Активізація цього процесу відбулася після політичного об'єднання Європи, коли основні напрями спільної європейської зовнішньої та оборонної політики були включені до Маастрихтського та Амстердамського договорів. Загалом, стверджує дослідниця, упродовж першого десятиліття XXI ст. Франція проводила зовнішню політику, спрямовану на ухвалення загальноєвропейської стратегії безпеки та оборони, враховуючи значну трансформацію системи міжнародних відносин у контексті нових викликів і загроз для міжнародної стабільності [50].

На думку авторки дисертації, представленої у публікації «Зовнішньополітичний курс Французької Республіки за президентства Франсуа

Олланда», європейська політика Франції сприятиме зміні політичного ландшафту в країні, оскільки Ф. Олланд позиціонував себе наступником першого президента-соціаліста Ф. Міттерана, поклавши в основі своєї стратегії міттеранівський принцип «спокійної сили». На відміну від Н. Саркозі Ф. Олланд запропонував країнам ЄС переглянути умови договору бюджетної стабільності, ввести податок на фінансові транзакції і фінансувати держпроекти за рахунок ресурсів Європейського банку інвестицій та Європейського структурного фонду, а також випустити єврооблігації для фінансування інфраструктурних проектів. Саме Ф. Олланд прагнув переглянути європейський бюджетний пакт, який передбачає автоматичні санкції за порушення бюджетної дисципліни, оскільки розраховував на зростання і розвиток, що передбачає вливання мільярдних інвестицій. Більш конкретну інтерпретацію свого бачення європейської політики Ф. Олланд виклав у новій зовнішньополітичній доктрині Франції, де зазначено необхідність реконструювати послідовну зовнішню політику Франції на основі національних пріоритетів, чіткого дотримання зобов'язань довгострокового співробітництва і поліпшення можливості впливати на кризові процеси. Ф. Олланд у своїх відносинах з ЄС налаштований на формування єдиного політичного бачення розвитку ЄС на основі принципів демократії і суверенітету, впровадження галузевих програм реконструкції європейської економіки, стимулювання індустріального зростання і ринку зайнятості ЄС, на встановлення нових правил в соціальній і екологічній діяльності. На відміну від зовнішньої політики, по багатьом стратегічним оборонним питанням Н. Саркозі та Ф. Олланд дотримуються подібних позицій, незважаючи на протилежність підходів до політики європейської безпеки та оборони. Позиція Ф. Олланда щодо викликів національній безпеці Франції переважно співпадає з положеннями «Білої книги» (2008), затвердженої президентом Н. Саркозі. Чинний президент Франції підкреслює важливість збереження ядерного стримування як необхідного важеля впливу і захисту національних інтересів держави. Крім того, оприлюднені Ф. Олландом пріоритети стосуються поліпшення якості стратегічного аналізу і космічних

можливостей, забезпечення оперативних потреб для розгорнутих сил і зміцнення оборонного промислового комплексу Франції на основі співробітництва з європейськими партнерами. Відносини з НАТО за президентства Ф. Олланда розглядаються передусім у контексті стратегії європейської оборони і можливої автономії Франції в питаннях національних пріоритетів [51].

Дотичною до наукової проблеми дисертації можна вважати політологічну працю О. Романової «Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини та Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС», в якій аналізується зовнішньополітична стратегія Франції щодо формування європейської ідентичності у сфері зовнішньої політики, безпеки й оборони. Авторка зауважує, що глибинна трансформація системи європейської безпеки в постбіполярну добу уможливила для Західної Європи, і зокрема Французької Республіки, перегляд підходів до посилення європейської стратегічної автономності у сфері зовнішньої і безпекової політики, а здійснення ретроспективного аналізу стратегії зовнішньої політики за президентства Ф. Міттерана зумовило висновки про те, що без принципової згоди та істотної участі західноєвропейських союзників Франції створення незалежної західноєвропейської системи безпеки й оборони виявилось лише теоретичним проектом. У роботі зазначається, що з приходом до влади Ж. Ширака, який відмовився від ідеї Ф. Міттерана щодо створення суто європейського військового виміру, незалежного від НАТО і надав перевагу формуванню європейської ідентичності у рамках Північноатлантичного альянсу, французька політична еліта продемонструвала прагнення використати військові можливості НАТО для становлення європейської безпекової ідентичності. Водночас Франція, підкреслюючи важливість відносин між НАТО і Європейським Союзом у сфері безпеки та оборони, виступила за чіткий розподіл обов'язків, за якими Франція бере на себе значну частину відповідальності за врегулювання регіональних криз, зокрема на європейському континенті. Можна погодитися з думкою О. Романової, що Франція у своєму прагненні займати позиції лідера в

Європі, з одного боку, дотримувалася європоцентристської позиції та активно виступала за посилення військово-політичної ролі Європейського Союзу в новій системі європейської безпеки через спільну зовнішню та безпекову політику ЄС, а з другого боку, держава не мала достатнього економічного і військового потенціалу, щоб узяти на себе відповідальність за формування автономного військово-політичного механізму Європейського Союзу [52].

Про створення єдиної політики безпеки та оборони Європейського Союзу у контексті французько-німецьких відносин йдеться у статті Т. Касьян, яка аналізує зовнішню політику Французької Республіки щодо розбудови єдиної Європи в рамках Європейського Союзу. Виступаючи одним із активних прихильників і провідників європейської інтеграції в рамках Європейського Союзу, наголошує авторка, Франція у боротьбі за посилення впливу Європи на світовій арені надає пріоритет відносинам з ФРН, незважаючи на певні розбіжності позицій країн щодо формування нової стратегії спільної європейської політики безпеки. Позиція Франції полягає в тому, що така система має бути повністю самостійною, тобто саме європейською, а позиція ФРН стосується визнання системи європейської безпеки як доповнення до НАТО. Водночас, незважаючи на розбіжності у поглядах на систему європейської безпеки, країни здійснюють найбільший внесок у розвиток ЄС та європейської політики безпеки й оборони. Крім того, європейський вимір зовнішньої політики обох країн обмежуються такими чинниками, як питання координації зовнішньої політики, країн-членів ЄС, недостатність ефективних інструментів ЄС щодо врегулювання кризових ситуацій, модернізація та переоснащення європейських збройних сил на основі впровадження новітніх технологій, співпраці з НАТО, збереження державної ідентичності в майбутньому устрої ЄС за умов поглиблення федералізму, захист стратегічних інтересів країн, економічно та політично пов'язаних з Францією та ФРН [53].

Особливого значення у вітчизняній політології надається аналізу українсько-французьких відносин, про які, зокрема, йдеться у дисертаційній праці Є. Донченко «Українсько-французькі міждержавні відносини: основні

етапи, напрями та проблеми (1991–2010)», де досліджуються складні проблеми новітніх двосторонніх зв'язків у контексті реалізації євроінтеграційного курсу України, конкретизується періодизація відносин не лише у контексті їх політичної історії, але й українсько-французької взаємодії в сфері оборони та безпеки, а також у торговельно-економічному співробітництві. Авторка вважає, що критерії та логіка цих періодизацій різняться віддзеркалюють суперечливість і складність сучасної українсько-французьких взаємодії щодо розширення і поглиблення євроінтеграційних процесів. У роботі стверджується, що оптимальною у розвитку відносин України та Франції має бути стратегія політичного реалізму, яка спирається на чітке розуміння місця України в європейському політичному середовищі [54].

На погляд авторки дисертації, розвиток відносин України і Франції має певні особливості, які полягають в обґрунтуванні двостороннього взаємовигідного співробітництва двох європейських держав. Враховуючи, що розвиток та інтенсифікацію українсько-французького політичного діалогу умовно можна поділити на такі основні етапи як формування взаємовідносин (1991–1996), інтенсифікація політичного співробітництва (1997–2004), новий рівень відносин (2005–2013) [55], поглиблення взаємодії в контексті європейської інтеграції України (2014– й до тепер).

Новий рівень двосторонніх відносин характеризується активізацією контактів між політичними лідерами України та Франції (2005–2013), які стосувалися проблем Другої світової війни, співпраці з НАТО, встановлення якісної взаємодії між зовнішньополітичними відомствами обох країн з огляду на необхідність підтримки європейських прагнень України з боку Франції як держави – засновниці Європейського Союзу, досягнення порозуміння щодо питань підтримки Францією надання Україні статусу країни з ринковою економікою та початку переговорів щодо лібералізації візового режиму [56]. Таким чином, політичні контакти між зовнішньополітичними відомствами обох країн спрямовані на ефективну співпрацю і тривалу перспективу у вимірі багатосторонньої дипломатії [57].

Проблемними щодо поглиблення українсько-французької взаємодії в контексті європейської інтеграції України (2014– й до тепер) можна вважати застереження Франції, зумовлені такими специфічними чинниками, як [58]:

- геостратегічне розташування України, оскільки, на погляд французького політикуму, приєднання України до ЄС вважається занадто вартісним як в економічному, так і адміністративному сенсі, а структура української економіки (потужний агропромисловий і авіаційно-космічний потенціал) робить її конкурентом французьких виробників;

- історично Україна як регіон Східної Європи загалом, не входить у сферу геополітичних інтересів Франції, а екстраполюється на українсько-російські відносини і подолання їх конфронтаційності;

- французькі політики не вбачають можливості вступу України до ЄС щонайменше до 2020 р., оскільки, на їх думку, залишаються відкритими дві альтернативи: перша – приєднання України до ЄС, якщо умови в майбутньому дозволять відновити процес розширення; друга – оновлення та продовження політики сусідства у більш тісному форматі. У французькому експертному та політичному середовищі обидва зазначені сценарії мають своїх прихильників.

Слід зазначити, що Франція, таким чином, перманентно ухиляється від чіткого визначення перспективи членства України в ЄС, однак об'єктивні геополітичні реалії, прагнення сприяти консолідації ЄС щодо формування політики на східному напрямі, а також бажання стимулювати реформи в Україні визначили підтримку Францією наближення України до ЄС у форматі угоди про асоціацію, але без визначення чіткої перспективи членства [43].

Як свідчить аналіз європейського виміру зовнішньої політики Франції, за часів президентства Н. Саркозі відбулася часткова трансформація позиції Франції щодо України, яка стосувалася можливості об'єднання європейського континенту, включаючи українську державу, і встановлення нової форми відносин з ЄС, що передбачатиме економічне й політичне співробітництво, а також сприяння розвитку демократії. Підтримуючи ініціативу Східного партнерства, Франція продемонструвала готовність до якісно нового

партнерства з Україною, за формату якого Україна могла б і надалі активно долучатися до підготовки та остаточного оформлення інтеграційного проекту разом із країнами ЄС та наднаціональними інститутами об'єднання.

Переговори щодо нового базового договору між Україною та ЄС у форматі Угоди про асоціацію, що були започатковані у 2007 р. і завершилися підписанням її політичної та економічної частин 2014 р. [59], були сприйняті Францією досить стримано. Оцінюючи шанси Києва отримати незабаром чітку європейську перспективу, очільник зовнішньополітичного відомства Франції Л. Фабіус підкреслив, що ЄС до членства України ще не готовий, оскільки в ЄС відсутня більшість, яка б підтримувала позицію політичного лідера України про те, що угода про асоціацію є лише першим кроком на шляху української держави до ЄС. Стосовно перспектив відносин України з НАТО Франція дотримується принципу «відкритих дверей» і поетапності у просуванні інтеграційного поступу до альянсу. Французькі урядовці не раз висловлювалися проти підписання Плану дій щодо членства в НАТО з Україною, мотивуючи це внутрішньою неготовністю України до переходу на новий рівень партнерства з альянсом і негативними наслідками такого кроку для наявного балансу сил на європейському континенті, а також недоречністю використання вступу до НАТО як «певного інструменту для розв'язання проблем, які існують в Україні у відносинах з Росією» [60].

Водночас Франція підтримує з українською державою інтенсивний рівень відносин у військовому та оборонному співробітництві і наближенні України до євроатлантичних структур, що реалізується через стратегічний діалог між міністерствами оборони, підготовку військових кадрів, проведення багатонаціональних навчань, вивчення французької мови у військових інститутах України [61]. Враховуючи прагнення України до європейської інтеграції, у Франції було окреслено напрями подальшого практичного співробітництва між Україною та ЄС в енергетичній, екологічній, транспортній сферах, у сфері безпеки і оборони та прикордонної інфраструктури відповідно до пунктів власних початкових пропозицій [55].

Сучасна європейська політика Франції щодо України виявляється у такому форматі, як підтримка французької держави у боротьбі з тероризмом, переговорів щодо мирного врегулювання української кризи у контексті агресії РФ на Сході України та анексії Криму, участі Франції у Мінських переговорах та зустріч глав держав Нормандської четвірки [62]. На наш погляд, у перспективі Франція могла б стати важливим партнером для України в Європі, насамперед у політичному сенсі, чому б посприяла своєрідність культури і близькість історико-психологічних стереотипів двох великих європейських держав.

Узагальнюючи підходи вітчизняних дослідників до європейського виміру зовнішньої політики Франції, зазначимо, що авторський підхід полягає у з'ясуванні особливостей євроінтеграційних підходів французького політикуму до процесів розширення ЄС на Схід, а також до трансформації трансатлантичного співробітництва із залученням України. Таким чином, дослідження вітчизняної політології як сукупність перетину проблем євроінтеграційної та євроатлантичної політики Франції відображають весь комплекс впливу трансформаційних зрушень сучасної системи міжнародних відносин на діяльність владних інститутів французької держави з метою формування нового типу взаємодії на рівні держав та наднаціональних інститутів ЄС. Зважаючи на викладені аргументи, можна зазначити, що в Україні сформована наукова традиція вивчення проблеми франкознавства та зовнішньополітичної діяльності Французької Республіки в умовах глобалізації і формування нової архітектури світового порядку, яка потребує комплексних досліджень, деталізації та конкретизації окремих аспектів і наслідків впливу європейської політики країни на міжнародне співробітництво. Це дає підстави сподіватися, що теоретичні розробки вітчизняних науковців можуть бути використані у розробці державної стратегії щодо інтенсифікації двосторонніх відносин Франції та України та підтримки євроінтеграційних прагнень щодо членства України в ЄС.

Висновки до Розділу 1

Відтак аналіз концептуальних і методологічних засад європейської політики Франції як складової зовнішньої політики держави, поглядів зарубіжних і вітчизняних представників європейської політики уможливив висновки про те, міжнародні відносини і далі позначатимуться взаємодією протилежних і взаємопов'язаних явищ і процесів, зумовлених активною роллю європейських національних держав, зокрема Франції, у міжнародному середовищі.

Водночас спостерігатиметься секторизація глобального поля на політично й економічно значимі регіональні системи. Враховуючи узагальнені оцінки, вважаємо, що кожен з таких секторів буде представляти диференційовану форму політичної та економічної взаємодії держав, що особливо проявляється в Європі, оскільки проект регіональної інтеграції в цих процесах залишається безумовним лідером, проте, як свідчить практика діяльності ЄС, зберегти таке лідерство можливо за умови взаємодії наднаціональних і національних політичних інститутів і підтримки усієї європейської спільноти.

Головною дилемою реалізації європейської політики Франції, як зазначається у численних наукових дослідженнях, ще тривалий час залишатиметься конфлікт між політикою повернення державі лідерських позицій в Європі і прагненнями до незалежності дій у сфері зовнішньої і безпекової політики на регіональному і міжнародному рівні. Більшість фахівців розглядають зовнішньополітичну діяльність Франції у міжнародних відносинах у контексті геополітичного лідерства держави та трансформації європейського політичного середовища, оскільки європейський напрям політики Франції є невід'ємною складовою регіональних інтеграційних процесів.

Зокрема, у наукових працях проаналізовано загальні проблеми формування та структурного закріплення біполярності, висвітлено глобальні та регіональні аспекти міжнародних відносин, показано, що досягнення паритетного співвідношення сил у сфері стратегічних озброєнь створило

передумови для певної стабілізації міжнародної безпеки, проаналізовано проблему міжнародно-політичного та регіонального проявів феномену розширення ЄС в усіх його аспектах, представлено концепцію взаємозалежності двох протилежних за характером специфічних процесів європейської інтеграції – поглиблення рівня інтеграційного співробітництва та розширення його географічної межі, визначено основні рушійні сили, мотиви та можливі межі з урахуванням територіальних, соціально-економічних і культурних особливостей ідеї європейської єдності тощо.

Що стосується спеціалізованих досліджень, то в них розглядаються переважно проблеми євроінтеграційної політики Франції, роль Франції в загальній європейській політиці безпеки, політика Франції в галузі безпеки та оборони, ядерна політика Франції, європейська політика Франції в діяльності політичних лідерів держави, зовнішньополітичні стратегії Франції, ФРН та Великої Британії у контексті розвитку й імплементації спільної зовнішньої та безпекової політики Європи, українсько-французькі міждержавні відносини. Таким чином, у науковому дискурсі сформовано традицію дослідження проблеми франкознавства та зовнішньополітичної діяльності Французької Республіки в умовах глобалізації і формування нової архітектури світового порядку.

Загалом зазначимо, що перший розділ постановкою проблеми, аналізом та обґрунтованими висновками доводить, що європейська складова зовнішньої політики Франції залежить від трансформаційних політичних зрушень на європейському континенті, поглиблення процесів європейської інтеграції, поєднанням національних пріоритетів та концепцій європейського розвитку, усвідомленням європейською і національною спільнотами ролі інтеграційного об'єднання як системи забезпечення спільних і національних інтересів в умовах порушення стабільності міжнародного миру і безпеки і посилення конфронтації між провідними акторами міжнародних відносин, потенційно уможливить руйнівний вплив на як на європейський проект, так і на збереження суверенітету національних держав Європи.

РОЗДІЛ 2

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВЕКТОР СУЧАСНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ

2.1. Еволюція сучасної політики Французької Республіки щодо розвитку процесів європейської інтеграції від Ф. Міттерана до Ф. Олланда

Порівняльний аналіз стратегій зовнішньої політики Франції за президентства Ф. Міттерана, Ж. Ширака, Н. Саркозі та Ф. Олланда щодо розвитку процесів європейської інтеграції показав, що реалізація європейського проекту диференційовано вплинула на позиції політичних лідерів, спричинила еволюцію підходів французької держави до стратегії європейської єдності, яка відображає специфіку інтеграційних процесів і містить різні за своїми характеристиками складові регіональних і національних стратегій євробудівництва. Водночас у стратегіях зовнішньої політики керівників Франції простежуються окремі пріоритети і розбіжності щодо ролі держави у поглибленні співробітництва з ЄС та поєднання національних і наднаціональних інтересів, оскільки особливості національного розвитку Франції відповідним чином на впливають зовнішню політику країни і на шляхи її інтеграції у складну систему європейських відносин.

Франція як провідна європейська країна здійснює послідовну зовнішню політику, використовуючи політичні, дипломатичні та силові інструменти впливу як на підтримання європейського проекту, так і збереження своєї лідерської ролі в інтеграційних процесах. За умов формування консолідованого європейського співтовариства, зумовленого трансформаційними змінами в регіоні, відбувалося одночасна модифікація засад зовнішньополітичної стратегії Франції і європейської політики країни, залежно від її бачення політичними лідерами і наполегливих дій Франції як провідної держави світу розв'язувати глобальні та регіональні проблеми. Серед концепцій політичного

лідерства, важливих для з'ясування еволюції європейського вектору зовнішньої політики Франції, важливою для політичного аналізу вбачається концепція послідовників, за якою можна охарактеризувати зовнішню політику держави від Ф. Міттерана до Ф. Олланда, незважаючи на консервативні чи ліберальні принципи, через традиційну прихильність французьких президентів до ідеї голлізму, яка стосується забезпечення незалежної позиції Франції у міжнародному і європейському просторі. Зазначимо, що французьких президентів можна вважати харизматичними лідерами, оскільки кожен з них сприяв радикальним змінам у зовнішній політиці, втілював оновлені ідеї європейської консолідації, був здатним креативно переконати французьку спільноту у перспективності розвитку країни. За класифікацією політичного лідерства представники як соціалістичного (Ф. Міттеран і Ф. Олланд), так і республіканського руху (Ж. Ширак і Н. Саркозі) Франції поєднують традиційність політичного мислення, раціональність сприйняття трансформаційних зрушень та емоційність публічного дискурсу, хоча в кожному з них переважають ті чи інші характеристики залежно від світогляду, усвідомлення ролі Франції в світі і переваг країни в Європі.

Дослідники зовнішньої політики Франції відзначають Ф. Міттерана як національного лідера, який у першу президентську каденцію на внутрішньополітичному рівні ініціював реформування політичної, фінансової, соціальної та правової системи французької держави, що мало перманентну ефективність і змусило французький уряд перейти до лібералізації економіки, а на зовнішньополітичному рівні Ф. Міттеран на відміну від Ш. де Голля схилився до поглиблення євроатлантичного співробітництва з огляду на визначення подвійної загрози для Франції як з боку «американського імперіалізму», так і з боку «радянського експансіонізму», що спричинило певні обмеження незалежності зовнішньої політики країни, французьких дипломатичних ініціатив і ролі Франції у глобальному управлінні. Більшу увагу Ф. Міттерана привертав принцип військової могутності держави, проте на міжнародному і європейському рівні, де головним чинником лідерства ставала

економічна сила, Франція почала втрачати позиції світового лідера. Коментуючи вихід Франції з НАТО, який відбувся за президентства Ш. де Голля, Ф. Міттеран підкреслював, що Франція залишила лише інтегровані командні структури організації, залишаючись союзною державою Північноатлантичного альянсу і не відмовляючись від захисту американської ядерної сили. Аналітики зазначають, що ключовим чинником у відносинах Ф. Міттерана і Північноатлантичного альянсу став принцип лояльності, який продемонстрував вимогливий і критичний підхід політичного лідера Франції до євроатлантичного союзу і переосмислення відносин між Францією та НАТО у контексті удосконалення діяльності військово-оборонного блоку в Європі. Слід зазначити, що така позиція Ф. Міттерана виявляла насамперед політику захисту національної незалежності і підтверджувала особливу позицію Франції в Альянсі поза межами інтегрованих командних структур [63].

Друга каденція президентства Ф. Міттерана характеризується змінами у зовнішній політиці, зокрема щодо її європейського вектору, оскільки позиція політичного лідера стосувалася динамічного розвитку європейської інтеграції та забезпечення домінуючої ролі Франції в євроінтеграційних процесах. Зауважимо, що Ф. Міттеран був прихильником ідеї створення Європейського Союзу, яка передбачала формування наднаціональних інститутів, єдиної валюти, спільної зовнішньої і безпекової політики, відтак у листопаді 1988 р. французький президент заявив, що зближення «двох Європ» є головним завданням європейців [64].

Однак об'єднання Німеччини вплинуло на зовнішньополітичну стратегію Франції та її європейську складову, оскільки зник міжнародний контекст, яким мотивувалася політика Франції щодо ЄС. Французьке керівництво, для якого ФРН була головним партнером в євробудівництві і головним конкурентом в Європейському економічному співтоваристві, традиційно підтримувало відносини ФРН Західним союзом і водночас остерігалось посилення німецької держави і проведення нею незалежної східної політики [63; 64].

Пріоритетом європейської політики Ф. Міттерана в умовах єдиної ФРН було прискорення західноєвропейської інтеграції, оскільки французький президент підкреслював, що тільки високотехнологічна Європа, маючи єдину валюту і розвинену економіку, зможе конкурувати з Японією і США. У 1989 р. він оголосив, що євробудівництво визнається ключовою стратегією Франції щодо прискорення реалізації європейського валютного союзу на противагу стратегії ФРН визначити пріоритетом політичну уніфікацію Європи. При цьому Франція не погоджувалась з федералістською моделлю бачення європейської політичної конструкції і надавала перевагу забезпеченню національних інтересів в європейському проекті. Компроміс, який був досягнутий у 1990 р., зумовив одночасне вирішення питань про політичний та валютний союз. Зокрема, коли у 1992 р. в Маастрихті відбулося підписання Договору про створення європейського валютного і політичного союзу, договір підтримали Ф. Міттеран і його прихильники Ж. Ширак та В. Жискар д'Естен, натомість у Франції за ратифікацію договору проголосувало лише 51,04% французької спільноти, яку не влаштовували жорсткі обмеження національного суверенітету, що вводились Маастрихтським договором [65].

Відтак пріоритетним напрямом зовнішньої політики Ф. Міттерана після Маастрихту стало будівництво «єдиної Європи», оскільки він повністю підтримав ідею валютно-економічного і політичного союзів країн, що входять до Європейського співтовариства, а також висунув ідею європейської конфедерації Сходу і Заходу. Політичний лідер Франції ще у 1953 р. приєднався до національної ради Європейського руху федералістів і сповідував ідеї федералістського суспільства, за якими формування наднаціональних європейських інституцій мало відбуватися водночас з конституційною реформою, більшою децентралізацією та регіональним корпоративізмом. Федералісти також пропонували продовжити політику підвищення обізнаності громадськості щодо пріоритетів європейської інтеграції, щоб вплинути на національні уряди відмовитися від частини суверенних прав держав. Крім того, Ф. Міттеран підтримав розширення Європейського співтовариства за

входження Іспанії і Португалії, співпрацював з канцлером ФРН Г. Колем над поглибленням франко-німецьких відносин. А радикальні зрушення політичного простору Східної Європи оцінювалися політичним лідером Франції у контексті впровадження досвіду європейської інтеграції в країнах Центрально-Східної Європи [66].

До політичних досягнень Ф. Міттерана у реалізації європейської політики відносять значну підтримку європейського проекту, незважаючи на суперечності з внутрішньою опозицією та скептично налаштованою частиною французького суспільства. Позитивними аспектами європейської політики Ф. Міттерана також вважають урегулювання економічних відносин Франції та Великої Британії, лідерство франко-німецького тандему у поглибленні євроінтеграційних процесів, обрання представника Франції Ж. Делора президентом Європейської Комісії, ухвалення європейського закону щодо єдиного внутрішнього ринку, підписання Шенгенської угоди, яка у перспективі визначила вільне пересування капіталів, товарів, послуг, людських ресурсів та інтелектуальної власності у межах співтовариства. До прорахунків європейської політики Ф. Міттерана відносять непослідовність його позиції щодо втілення ідеї федералізації Європи та небажання визнавати корисність атлантичних інститутів для безпеки Європи і сприяти оновленню і збереженню ролі НАТО як євроатлантичного союзника. Ф. Міттеран наполягав на тому, щоб головною структурою реорганізації загальноєвропейських відносин стала Рада з безпеки і співробітництва в Європі, а не переговори на рівні блоків [67–69].

Як зазначається у деяких наукових працях, європейська політика Франції, незважаючи на турбулентний характер політичних змін у Східній Європі, була спрямована на геополітичне об'єднання європейського континенту у вимірах стратегії зовнішньої політики держави. При цьому французький політикун підтримав дві ініціативи в традиціях голлізму – Великої Європи і європейської Європи, які стосувалися створення європейської конфедерації та формування автономних європейських військових підрозділів, підпорядкованих

Західноєвропейському союзу. Проект європейської конфедерації та ідея незалежної європейської безпеки не сприймалася у багатьох державах Західної Європи, тому і роль ЗЄС як оборонного союзу не була підтримана в Маастрихтському договорі. Франції вдалося за сприяння ФРН розширити функції ЗЄС через можливість здійснення заходів з кризового врегулювання і оголосити про створення єврокорпусу як сил швидкого реагування ЄС [70].

Зміну європейської політики після президентства Ф. Міттерана здійснив новий політичний лідер Франції Ж. Ширак, перед яким постало завдання адаптувати французьку зовнішню політику до швидкоплинних процесів міжнародного розвитку. Слід зауважити, що еволюція зовнішньої політики Франції полягає як у спадковості ідей голлізму, так і відходу від його принципів в умовах швидкоплинної зміни інтеграційних процесів і реальної практики євробудівництва. Фахівці підкреслюють, що розбіжні погляди на здійснення зовнішньої політики президентів Франції полягають у більшій прихильності до ідей голлізму саме Ф. Міттерана на противагу Ж. Шираку, який вдався до обмежень суверенних прав країни в умовах поглиблення політичної і економічної інтеграції Франції в ЄС [71].

Зазначимо, що зовнішня політика за президентства Ж. Ширака має як спільні, так і відмінні риси порівняно з президентством Ф. Міттерана. До відмінних віднесемо потужну підтримку євроінтеграційних процесів за президентства Ф. Міттерана порівняно з появою руху євроскептиків у французькому політикуму і спільноті за президентства Ж. Ширака. Інтенсивність інтеграційної політики Франції особливо виявлялася у поглибленні співробітництва за президентства Ф. Міттерана, а європейська політика за Ж. Ширака була спрямована на прагматичну дію країни залежно від реалізації європейського проекту та участі в ньому національних інституцій. На відміну від дій попереднього політичного лідера французькі високопосадовці значно впливали на розширення ЄС через посилення французької присутності в країнах-кандидатах та допомоги з відповідності політичних та економічних систем наднаціональним стандартам [36].

Відмінності стосуються і головних постулатів Ф. Міттерана і Ж. Ширака щодо практики федералізації Європи, оскільки для Ф. Міттерана така можливість лише прогнозувалася, а для Ж. Ширака вона набувала реальних обрисів. Пріоритетним принципом зовнішньої політики Ф. Міттерана насамперед визначалася національна незалежність як у регіональному, так і в міжнародному вимірі, а для Ж. Ширака національна незалежність суперечила пріоритетам європейського співробітництва, оскільки поглиблення європейської взаємозалежності зумовлює більшу координацію національної і наднаціональної політики, формуючи потребує згоди Брюсселя і, навіть, активність деяких французьких регіонів у справі обміну, доводить можливість ігнорування національно – державної ланки, практично формуючи нові принципи взаємодії між Францією та ЄС [36].

До спільних рис віднесемо незмінність пріоритетності європейської політики у стратегіях зовнішньої політики обох президентів, а також однакові підходи до забезпечення стабільності і безпеки європейського будівництва, стан якого характеризується ЄС як міжнародного актора і потребує вироблення концептуальних засад регіональної політики європейських держав. Політичні аналітики відзначають наполегливість Ж. Ширака, який прагнув одразу утвердитися на міжнародній арені, заявивши про нові підходи у зовнішній політиці, що стосувалися посилення військової присутності в Боснії та зняття мораторію на проведення ядерних випробувань, ухваленого у 1992 р. [66].

Загалом, на нашу думку, перші політичні заяви президента Ж.Ширака щодо зовнішньої політики були сприйняті як декларації, спрямовані на відродження традицій державності, національної ідентичності і незалежної самосвідомості нації. Водночас до перших здобутків євроінтеграційної політики як прояву концептуального підходу Ж.Ширака до практичної діяльності держави на рівні ЄС відносять офіційне приєднання Франції у 1995 р. до проекту введення в обіг єдиної валюти «євро», що засвідчило динаміку поступального руху національної програми розвитку через інтеграцію Франції в програму діяльності ЄС. Водночас політика поглиблення євроінтеграції

зумовлює і вирішення проблеми інституціонального реформування, що вимагає від політичних лідерів європейського регіону, зокрема і від керівництва Франції, погодження з принципами наднаціональних інститутів і усвідомленого сприйняття їх політичного верховенства. Французьке бачення політичної інтеграції регіону під час президентства Ж.Ширака полягало у розумінні нації як «первинної складової для формування політичної архітектури єдиної Європи», тобто проект «Європа-націй» найбільшою мірою влаштовував французьке керівництво у межах концепції конфедеративного або перспективно федеративного розвитку ЄС. Зауважимо, що для Франції на той час особливого значення набувала проблематика поглибленого співробітництва, яка розглядалася: як реальний механізм здійснення інтеграційних проектів між країнами, що прагнули до прискореної інтеграції без альтернативного впливу інших членів ЄС; як переконливий аргумент французької ініціативи щодо інституційного реформування до першої хвилі розширення [66].

Загалом упродовж двох років стиль і модель зовнішньої політики Ж. Ширака змінилися, проте такий основний напрям як продовження голлістської традиції щодо забезпечення національних інтересів Франції в Європі залишився і стосувався збереження незалежності зовнішньополітичної діяльності, продовження європейського будівництва за лідерства Франції та примноження ролі Франції у міжнародному вимірі. Аналіз зовнішньополітичних документів періоду президента Ж. Ширака дозволяє виділити такі пріоритети у французькій зовнішній політиці, як: формування позитивного образу Франції на міжнародній арені, активна участь у будівництві «конструктивного багатопольярного світу», посилення регіональної ролі ЄС, модернізація політики в африканському регіоні, розширення економічної діяльності дипломатичних представництв, вирішення глобальних проблем людства. Основним завданням французького політичного керівництва було проголошено участь у створенні багатопольярного світу, досягнення рівноваги полюсів глобального впливу, що зумовлювало першочергову увагу до

об'єднаної Європи, яку розглядали як другий світовий центр, що протистоїть глобальному домінуванню США. При цьому основним партнером в активізації євроінтеграційних процесів Франція вбачала ФРН як потужний економічний локомотив Європи [71; 72].

Слід підкреслити, що європейська політика президента Ж. Ширака поступово ставала невід'ємною частиною як зовнішньої, так і внутрішньої політики Франції. Так, 1997 р. Ж. Ширак підтримав підписання Амстердамського договору, який встановив принципи прозорості та відкритості функціонування ЄС, оскільки до договору було включено положення про те, що рішення в рамках ЄС мають ухвалюватися максимально відкрито для національних спільнот Європи, затверджено принципи поваги до прав людини, демократії та верховенства права, на яких, до речі, ґрунтується і зовнішня політика Франції і дотримання яких є умовою вступу до об'єднання інших країн. Франція як держава, що дотримується демократичного принципу у внутрішньополітичному розвитку країн ЄС, була особливо зацікавлена у затвердженні в Амстердамському договорі положення про повагу майбутніх членів європейського співтовариства до демократичних цінностей як однієї з вимог до кандидатів на членство в інтеграційному об'єднанні. Фахівці відзначають подвійність положень Амстердамського договору, що зумовлювалася складністю досягнення компромісного концептуального бачення політичними лідерами процесу поглиблення євроінтеграції. Незважаючи на те, що в основу договору була покладена французька концепція, документ засвідчив наявні розбіжності між початковим і заключним текстами, тому його ратифікація у Франції розглядалася як засіб застереження для легітимної діяльності інститутів ЄС [71; 72].

Французькі експерти зазначали, що президент Ж. Ширак і французький уряд демонстрували практично однакову позицію щодо принципових питань європейської інтеграції, проте деякі розбіжності стосувалися конституційності ЄС та співвідношення положень національних конституцій і основоположних документів співтовариства, що загалом політичні погляди президента

Ж. Ширака щодо європейської інтеграції були переважно спрямовані на вирішення таких завдань, як уведення в обіг і зміцнення єдиної європейської валюти євро, реформи діючих інститутів ЄС і практики розширення об'єднання, створення європейської системи безпеки та врегулювання криз за участю НАТО. Зауважимо, що Амстердамський договір поглибив ідею європейської єдності, стимулюючи співробітництво у визначених сферах діяльності та залучаючи нові сфери до інтеграційної взаємодії у межах співтовариства, проте кардинальних змін у політиці євроінтеграції за президентства Ж. Ширака не спостерігалось. Водночас першочерговим завданням французьких урядовців залишалася реалізація національних інтересів через спільні європейські структури, оскільки і для президента Ж. Ширака, і для більшості членів уряду, і для значної частини французького суспільства ЄС став новим механізмом національного захисту, засобом вирішення внутрішніх проблем. Прагматичний підхід команди Ж.Ширака до стратегії європейської інтеграції зумовив модифікацію зовнішньої політики Франції у контексті її практичної результативності і досягнення передусім стабільності економічного зростання та здійснення низки соціальних програм [72; 73].

Необхідно підкреслити, що відповідно до Амстердамського договору посилення зовнішньополітичного представництва ЄС викликало позитивну реакцію Франції щодо трансформації зовнішньополітичного механізму ЄС, створення посади Високого представника зі спільної зовнішньої політики, процедури узгодження спільної стратегії ЄС з національними стратегіями зовнішньої політики, формування і реалізація яких залишилися в національній компетенції. Зазначимо, що формування спільної зовнішньої і безпекової політики було передбачено ще в Маастрихтському договорі, однак протягом наступних років цей процес обмежувався лише заявами про поглиблення міжнародної діяльності ЄС, оскільки йшлося передусім про узгодження позицій зовнішньополітичних відомств європейських країн лише з окремих міжнародних питань. Відтак дієва зовнішня політика ЄС, на думку

французького керівництва, могла б бути реалізованою за умови передачі Службі зовнішніх справ ЄС частини функцій профільних міністерств країн співтовариства, що викликало упереджене ставлення з приводу обмеження суверенних прав національних держав у міжнародних відносинах [72–74].

Слід наголосити, що ініціатива Франції щодо підвищення статусу ЄС як міжнародного актора реалізувалася з підписанням Лісабонського Договору, стаття 27 якого окреслила функції Високого Представника ЄС з питань спільної зовнішньої політики, Європейської служби зовнішніх справ, спеціальних дипломатичних місій ЄС у стратегічних країнах і регіонах, що полягають у забезпеченні інтересів ЄС і країн-членів на платформах міжнародних організацій, посиленні присутності у світовій політиці і програмах міжнародного співробітництва. Такі перспективи цілком вкладалися у французьку стратегію франкофонії, проголошену свого часу Ш. де Голлем і продовжену Ж. Шираком, в якій було задекларовано прагнення Франції обстоювати свої національні інтереси на територіях, що мають для неї стратегічні інтереси. Зауважимо, що політика франкофонії вплинула на вироблення моделі державного будівництва колишніх колоній Франції за європейським зразком, тобто фактично у країнах Африки, Північної Америки та Азійсько-Тихоокеанського регіону втілювалася політика «м'якої сили» щодо забезпечення стратегічної присутності Франції та її інтересів. Зазначимо, що політика спрямованої франкофонії відноситься до компетенції Міністерства закордонних справ і міжнародного розвитку Франції, що підтверджує наміри держави трансформувати її у політичний ресурс для всіх франкофонних держав, об'єднаних на основі «альянсу інтересів». Для Франції трансформація політики франкофонії свого часу дала змогу підвищити свій міжнародний статус та збільшити вплив у глобальному і регіональному управлінні. Зважаючи на значну увагу політичного керівництва Франції до організації діяльності Європейської служби зовнішніх справ, можна сподіватися, що в перспективі координація стратегій спільної зовнішньої політики ЄС і Франції набуде якісних змін, а суперечності про розподіл повноважень між

наднаціональними і національними інституціями будуть подолані. Франція стала одним з головних ініціаторів формування загальноєвропейської зовнішньої політики і політики безпеки, прекрасно розуміючи, що будівництво Європейського союзу, як одного з потужних полюсів сучасного світу неможливо, якщо це об'єднання не матиме єдиної зовнішньої політики, що виробляється відповідним інституційним органом, і єдиної політики в області оборони, підкріпленої силою європейської армії. Президент Ширак неодноразово висловлювався на користь розробки «великої європейської політики» [74].

Політика розширення ЄС на Схід за президентства Ж. Ширака офіційно підтримувалася з огляду на позицію формування зони економічної та політичної стабільності по всій Європі і в першу чергу в країнах Центральної і Східної Європи, оскільки політичне керівництво Франції вважало, що проблеми у східній частині континенту можуть спричинити потребу надзвичайних заходів допомоги транзитивним державам, якщо їх вчасно не прийняти в ЄС. На думку французьких політиків, позиція Ж.Ширака щодо поетапної інтеграції країн Центральної, Східної та Південно-Східної Європи в європейське співтовариство надала єдину можливість створення в цих країнах системи європейської демократії і ринкової економіки [75; 76].

На авторський погляд, стратегічні підходи Франції до європейської політики за президентства Ж. Ширака відзначаються найбільшою компромісністю концептуального і практичного вимірів зовнішньої політики і демонструють використання ідеологічного потенціалу минулого і прагматики сучасності залежно від актуальності і доцільності позицій Франції в євробудівництві. Таким чином, можна констатувати, що під час першого та другого терміну Ж. Ширака його пріоритетною політичною лінією було подальше поглиблення процесу загальноєвропейської інтеграції, а президентство Ж. Ширака стало початком практичного поєднання національної програми розвитку з програмою регіональної інтеграції.

В умовах розширення ЄС, однією з засновниць якого стала Франція, за президентства Ж. Ширака набули актуальності ініціативи Франції щодо набуття інтеграційним об'єднанням статусу міжнародного актору і перетворення зовнішньополітичного інституту ЄС у чинну дипломатичну службу співтовариства у стратегічних країнах та регіонах. Водночас у внутрішній політиці ініціативи Ж. Ширака передусім стосувалися трансформації державного управління, зокрема скорочення президентського терміну з семи до п'яти років, що зумовило заяву політичного лідера Франції про завершення його президентської каденції у 2007 р. і підтримку офіційного кандидата від Союзу за народний рух Н. Саркозі на наступних президентських виборах [77].

Слід зазначити, що Н. Саркозі у своїй передвиборній програмі посилався як на прагматику зовнішньополітичної діяльності Ж. Ширака, так і на власні підходи до європейської політики Франції, що відрізнялися від традиційних поглядів на роль Франції у міжнародних відносинах. Фахівці підкреслюють, що Н. Саркозі виразно позиціонував Францію як «стару» державу західного світу з усталеними традиціями, світоглядом та демократичною ментальністю національної спільноти і водночас пропонував ініціативи з нових напрямів зовнішньої політики, зокрема щодо зміни клімату, подолання фінансово-економічної кризи, реформування наднаціональних інститутів ЄС в інтересах забезпечення лідерства Франції в Європі [78; 79].

Обриси зовнішньої політики Франції за президентства Н. Саркозі корелюються з загальним контекстом розвитку міжнародних відносин на початку XXI ст., коли Франція постане перед новими викликами глобальної доби. Сам Н. Саркозі виокремив такі проблеми для Франції, як запобігання конфлікту між ісламською і західною цивілізаціями, інтеграція у новий світовий порядок країн з динамічною економікою, зокрема Китаю, Індії і Бразилії, зміна клімату і диверсифікація енергоресурсів. Окрему увагу політичного лідера Франції було звернуто на традиційні проблеми щодо просування демократичних цінностей в світі, а також більш ефективного

інформування світової громадської думки про політичні наміри Франції [78; 79].

Для Н. Саркозі європейська політика залишалася ключовою у зовнішньополітичній діяльності держави, що проявилось у зміні назви зовнішньополітичного відомства країни, перейменованого на міністерство закордонних і європейських справ. Ініціатива Н. Саркозі щодо повернення Франції в Європу і прискорення процесів євроінтеграції, зумовлених негативним референдумом щодо проекту європейської конституції у Франції і Нідерландах (2005 р.), стосувалася розробки «полегшеного конституційного договору», в якому було б відсутнє обґрунтування федералізації Європи. Саме Н. Саркозі в червні 2007 р. вдалося представити основні ідеї цього договору на розгляд Європейської Ради з таким розрахунком, щоб країни ЄС змогли його врахувати до чергових виборів в Європарламент (2009 р.) [78; 79].

Ідея укладення нового договору стала для керівництва Франції успішною можливістю не тільки прискорити процеси європейської інтеграції, а й відновити лідерську роль країни в Європі, що підтвердило аргументи попереднього президента Ж. Ширака, який нагадав партнерам по ЄС, що без Франції єдиної Європи бути не може і що вона як і раніше диктувати концепт інтеграційних процесів. Тим самим Н. Саркозі підкреслив особливу, якщо не ключову роль Франції в ЄС і Європі загалом і зумів заволодіти політичною ініціативою в рамках об'єднання. Ця ініціатива пов'язувалася з головуванням Франції в ЄС (2008 р.), до якого була підготовлена програма дій щодо європейського проекту на тривалу перспективу [78; 79].

Зокрема у Франції було розроблено документ «Біла книга з питань європейської і зовнішньої політики Франції з 2008 по 2020 рр.», в якій підкреслювалося, що французькі інститути проходять через процес модернізації стратегічних напрямків зовнішньополітичної діяльності. Цілі, викладені в Білій книзі, підкреслюють важливість дипломатичного впливу в контексті глобальної конкуренції ідей, прискорених розвитком високих технологій. Зазначимо, що в «Білій книзі з зовнішньої та європейської політики Франції» основна увага

звертається на посилення політичної єдності на рівні ЄС, яка є основою спільної зовнішньої та безпекової політики, а також визначення перспектив ЄС до 2020 р. Серед основних проблем, на які повинна реагувати Франція згідно з національними інтересами та цінностями, виокремлюються пріоритети зовнішньополітичної дії, забезпечення належної ролі Франції в ЄС, адаптація дипломатичних зусиль до тогочасних реалій, узгодження міжнародних і європейських амбіцій з імперативами реформ і бюджетних обмежень. Слід зазначити, що розробка документа була ініційована президентом Н. Саркозі і стала відображенням пропозицій щодо модернізації зовнішньої політики до 2020 р. і тієї ролі, яку Франція прагнула відігравати в Європі і в світі [80].

Фахівці, досліджуючи проблеми формування зовнішньополітичного курсу Франції за президентства Н. Саркозі, підкреслюють, що європейська політика Н. Саркозі ґрунтувалась на позиціях формування образу потужної Франції через перетворення ЄС на активного міжнародного актора, розвиток дружніх відносин між США і Францією та зміцнення ЄС і НАТО. Н. Саркозі свого часу відіграв важливу роль у відновленні процесу політичних реформ на рівні ЄС без поглиблення політичної інтеграції, проте категорично виступав проти перегляду відносин з Туреччиною з асоціації до повномасштабного членства в ЄС. Водночас він погодився відкрити переговори до 30 з 35 держав, що не суперечать ні членству, ні асоціації в ЄС, сприяючи утворенню Середземноморського Союзу для координування політичних заходів і відносин з країнами середземноморського регіону. Н. Саркозі також запропонував розробити нову стратегію безпеки ЄС замість прийнятої в 2003 р. для розвитку оборонних ініціатив ЄС [78; 81].

При цьому сам Н. Саркозі в інтерв'ю журналу *Politique Internationale* (2012), підсумовуючи європейський напрям власної зовнішньої політики, зазначив, що Франції вдалося: вирішити політичну кризу ЄС через підписання Лісабонського договору, реформувати наднаціональні інститути ЄС; сприяти проведенню антикризового саміту країн ЄС (2008) для вироблення європейського плану допомоги банкам, здійснити активізацію європейського

валютного фонду і механізмів стабілізації; прийняти європейський пакт з питань енергетики та клімату; посилити політичну складову ЄС у напрямі Середземномор'я; повернути Францію у військові структури командування НАТО; закласти основи для майбутнього зміцнення європейської оборони. Слід зазначити, що за президентства Н. Саркозі європейська політика Франції суттєво доповнилася таким напрямом, як боротьба за збереження навколишнього середовища. За наполяганням Н. Саркозі план на рівні ЄС включав зобов'язання до 2020 р. скоротити викиди парникових газів, довести частку поновлюваних джерел енергії до 20 % в енергоспоживанні ЄС і підвищити енергоефективність європейської економіки на 20 %. Крім того, за ініціативи Франції лідери ЄС домовилися щодо надання допомоги у сфері екологічного захисту країнам Східної Європи, оскільки нові члени ЄС, які погодилися з планом ЄС до 2020 р., тимчасово отримали безкоштовні квоти на викиди вуглекислого газу. Н. Саркозі в зв'язку з цим підкреслював, саме європейський континент представив і реально здійснює стратегію щодо захисту клімату і закликав усі розвинені держави світу до вирішення проблеми кліматичних змін [82].

Серед політичних переваг президента Н. Саркозі виокремлюють таку рису його харизми, як креативність в обґрунтуванні максимальної присутності Франції в міжнародних і регіональних процесах і переконанні французької спільноти в ефективності прийнятих рішень. Водночас деякі науковці зазначають, що ініціативність французького президента не завжди відповідала стратегічному плануванню зовнішньої політики, через що вважали публічний дискурс Н. Саркозі скоріше фрагментарними міркуваннями про зовнішню політику, ніж серйозними аргументами цілісної стратегії держави. Таким чином за президентства Н. Саркозі превалювала тенденція до персоналізації і концентрації зовнішньої політики в особистісному просторі політичного лідера. Зауважимо, що традиційно вироблення зовнішньої політики належало до координації діяльності президента і міністра закордонних справ, проте у період президентства Н. Саркозі ця традиція була порушена, оскільки ключові

зовнішньополітичні рішення ухвалювалися вузьким колом осіб в межах апарату президента без присутності представників зовнішньополітичного відомства Франції. Водночас дослідники звертають увагу на значну прагматизацію зовнішньої політики французького лідера, яка проявилася у розширенні кола питань з європейської інтеграції, значення яких визначалося конкретними перевагами в переговорах з європейськими інститутами та партнерами. Заради збереження ключових важелів впливу на світові процеси Франції доводилося поступатися стратегією посилення власних позицій у структурах європейського і євроатлантичного рівня, що зумовило значну критику діяльності Н. Саркозі з боку французького політику і громадськості [30; 70] і стало причиною його поразки на президентських виборах 2012 р.

Стратегія європейської політики чинного президента Франції Ф. Олланда, з одного боку, характеризується продовженням ідеї європеїзму Ф. Міттерана, а, з другого, – відрізняється інструментарієм дипломатичного впливу, особливостями ухвалення політичних рішень і поміркованістю позицій щодо критичних подій міжнародного і європейського рівня. На відміну від Н. Саркозі стратегія зовнішньої політики Ф. Олланда і зокрема її європейської складової розробляється профільним міністерством, що започаткувало додаткові напрями діяльності відповідно до забезпечення пріоритетності національних інтересів. Водночас до компетенції Ф. Олланда було віднесено рішення про призначення радника з європейських справ в апараті президента. У зовнішній політиці Ф. Олланда спостерігається спадкоємність щодо євроатлантичного співробітництва та збереження динаміки відносин з США. До позитиву європейської політики Ф. Олланда можна віднести і налагодження відносин з Туреччиною, яка є асоційованим членом ЄС. Проблемою європейської політики Франції є забезпечення її ролі в ЄС з огляду на помірковану позицію щодо української кризи, що призвело до послаблення впливу Франції на європейські процеси [13; 83; 84].

Фактично Ф. Олланду доведеться здійснити реформування зовнішньої політики Франції на основі національних пріоритетів, чіткого дотримання

зобов'язань довгострокового співробітництва і поліпшення можливості впливати на кризи. Враховуючи це, зовнішньополітичними пріоритетами Франції впродовж 2015 р. на рівні ЄС стали боротьба з тероризмом через заклик до європейської та міжнародної солідарності, модернізації законодавства, запровадження заходів, спрямованих на відстеження осіб, пов'язаних з фундаменталістськими рухами; вирішення міграційної кризи через створення центрів для мігрантів в Італії та Греції, забезпечення розподілу біженців, репатріацію осіб, які незаконно в'їхали до ЄС, формування єдиної системи надання притулку та продовження боротьби з контрабандою людей; подолання української кризи через збереження діалогу з РФ; збереження економічного і валютного союзу ЄС, незважаючи на грецьку кризу, через покращення інвестиційних умов, фінансове і соціальне зближення економік країн-членів, оновлення енергетичної співпраці [85].

Справедливим можна вважати твердження про те, що у зовнішній політиці традиційність завжди переважає динамічність, і президентство Ф. Олланда тільки підтверджує цей аргумент, оскільки підтримання статусу великої держави зводиться до проблеми втрати лідерських позицій в світі, зокрема в євробудівництві. Французька зовнішня політика, за визначенням міністра закордонних справ Л. Фабіуса, зосереджується на участі у збереженні миру і безпеки в глобальному масштабі, запобіганні глобальних екологічних катастроф, просуванні європейського проекту та оздоровленні французької економіки. Щодо лідерської ролі Франції в євробудівництві, то показовими можна вважати результати французьких виборів до Європарламенту, в яких перемогу здобули євроскептики [18; 14].

Зауважимо, що вибори до Європарламенту у травні 2014 р. відбувались на тлі кризи довіри до європейського проекту, що вплинуло на низьку активність виборців. Провідні позиції зберегла Європейська народна партія, а також представники соціалістів, ліберали, крайні ліві та зелені набрали сумарно близько чверті голосів, але прогнозованим став успіх націоналістів, крайніх правих і євро скептиків, що змусило французький політикун вжити активних

заходів для об'єднання конструктивних сил у внутрішньому політичному просторі [86]. При цьому Ф. Олланд звернув увагу європейських інститутів на підсумки голосування до Європарламенту, оскільки у багатьох країнах ЄС перемогли євроскептики, що може позначитися на ефективності євроінтеграційних процесів. На думку президента Франції, якщо нинішні результати голосування повторяться через кілька років і невдоволення Європою зростатиме, то європейський проект може зазнати значних потрясінь. Перемога євроскептиків у Франції прогнозувалася на тлі соціологічних досліджень у 2014 р., під час яких 85 % респондентів зізналися, що, на їхню думку, Франція потребує стабільності і упевненості в майбутньому ЄС. Водночас базовими засадами сучасної європейської політики Франції залишаються збереження лідерства в європейському проекті і самостійність в ухваленні рішень [87].

Окремо зазначимо, що політика Ф.Олланда щодо кризи в Україні полягає у врегулюванні конфлікту між Україною і РФ за допомогою європейських посередників, оскільки санкційні обмеження мають наслідки як для російської сторони, так і для європейської стабільності. Позиція Ф.Олланда свідчить, що зовнішня політика Французької Республіки, спираючись на ідею «розвитку спільної Європи» як простору безпеки і миру, і прагнення України інтегруватися до європейських і євроатлантичних структур, буде ґрунтуватися на засадах мирного врегулювання, яке передбачає як пошук спільно з партнерами по ЄС компромісних рішень на дипломатичних переговорах різних рівнів, так і посилення санкцій у зв'язку з продовженням російської агресії проти України [88].

Аналіз еволюції сучасної політики Французької Республіки щодо розвитку процесів європейської інтеграції від Ф. Міттерана до Ф. Олланда суттєво доповнюється конкретикою двосторонніх відносин з провідними міжнародними та європейськими акторами, які підтримують здатність Франції як держави з різноспрямованими інтересами впливати на світову і європейську політичну архітектуру. Пріоритетними для забезпечення лідерської ролі Франції в Європі фахівці вважають взаємодію країн-засновниць ЄС Франції і

ФРН. За президентства Ф. Міттерана, коли відбувався процес об'єднання двох німецьких держав, Франція зажадала від ФРН зобов'язань щодо створення валютного союзу, на що політичний лідер Німеччини Г. Коль запропонував одночасно сформувати політичний союз, на що не погоджувався Ф. Міттеран. Компромісне рішення започаткувало укладання Маастрихтського договору в 1992 р. як базового документу євроінтеграції, визначивши його стратегію в напрямі формування єдиної політичної системи та економічного і валютного союзу. Позиція французького керівництва підтвердила стратегічну спрямованість європейської політики Франції на посилення контролю над ФРН та збереження свого впливу в Європі [31].

Трансформація європейської архітектури об'єктивно змінила політичні аспекти французько-німецьких відносин, що зумовило перегляд концепції двостороннього співробітництва в ЄС загалом і координацію позицій Франції і ФРН щодо фундаментальних засад європейського будівництва. Враховуючи нові обриси взаємодії в Європі, політикум обох країн позиціонував різні підходи щодо поглиблення і розширення ЄС, що викликало суперечності у французько-німецьких відносинах. Проте у питаннях, які стосувалися спільної зовнішньої і безпекової політики, а також внутрішніх справ і юстиції, активне між двома країнами розвивалося активне співробітництво. Можна стверджувати, що незважаючи на певні суперечності за окремими сферами діяльності тогочасні політичні лідери Г. Шрьодер і Ж. Ширак прийшли до розуміння важливості спільних дій і їх впливу на прогрес у формуванні і ефективності наднаціональних інститутів [31].

Активізація двостороннього співробітництва Франції і ФРН за політичних лідерів Г. Шрьодера і Ж. Ширака зумовила ухвалення французько-німецької концепції реформування ЄС, яка здійснюється за програмою різношвидкісної інтеграції, що передбачає поглиблення євроінтеграції і водночас можливість запобігти її реалізації з боку інших країн. Французько-німецьку підтримку було забезпечено і для європейської конституції,

ратифікація якої, на думку тогочасних політичних лідерів, мала сприяти дієздатності ЄС і збільшити політичну вагу лідерського тандему [31].

Продовження як суперечностей, так і узгодженості позицій між Францією і ФРН щодо європейського проекту спостерігалось у відносинах президента Н. Саркозі і канцлера А. Меркель з огляду на те, що від взаємодії обох країн в умовах фінансово-економічної кризи залежала стабільність єдиної Європи і зони євро. Антикризові заходи, вжиті за ініціативою керівників держав щодо посилення економічної координації і фінансової дисципліни ЄС, були втілені у рішеннях саміту ЄС у грудні 2009 року, за якими відбулося створення нової наднаціональної архітектури нагляду і контролю за фінансовими ринками, основу склали Європейська рада аналізу системних ризиків та Європейська система фінансових контролерів. Лідери двох провідних країн ЄС також заявивши про необхідність створення загального і всеохоплюючого альянсу для подолання кризи, оскільки, за словами французького президента, Європа зіткнулася з «найгіршою кризою в своїй історії», що зумовлює необхідність спільних дій, від яких залежить успішність європейського проекту. Враховуючи роль ФРН як економічного рушія європейської інтеграції, Н. Саркозі підкреслював існування конкурентних розбіжностей між двома країнами, які водночас не перешкоджають об'єднаним зусиллям політиків розвивати євробудівництво, оскільки в основі європейського об'єднання лежить їх загальна політика. Слід зауважити, що Н. Саркозі намагався підвищити лідерський статус Франції в європейській політиці і применшити роль ФРН як головного європейського інтегратора, що змусило експертів вважати розбіжностями євроцентристські амбіції Н. Саркозі і позиції А. Меркель, яка основою своєї зовнішньої політики визначила консолідацію європейського співтовариства [89; 90]. На авторський погляд, Франція за часів президенства Н. Саркозі на відміну від ФРН постала перед проблемою модернізації власної економіки і проведенням структурних реформ, які потребують соціальних обмежень і здатні викликати вже протестні настрої у суспільстві, а ФРН зацікавлена у збереженні для себе ринків європейських країн і використанні

економічно консолідованого простору ЄС як інструменту політичного і економічної домінування в Європі.

На відміну від Н. Саркозі, європейська політика Ф. Олланда ґрунтується на таких положеннях, як перегляд умов договору бюджетної стабільності, уведення податку на фінансові трансакції, фінансування великих європейських проектів за рахунок ресурсів європейського банку інвестицій та європейського структурного фонду, а також випуск єврооблігацій для фінансування інфраструктурних проектів. Продовженням європейської політики Франції щодо відносин з ФРН є формування консенсусу між країнами. Зокрема, А. Меркель зосереджує зусилля на економічному контролі держави за стабільністю єврозони, щоб позбутися своїх боргів, а Ф. Олланд підкреслює важливість інвестиційної політики для розвитку Франції і забезпечення її інтересів в ЄС. Президентство Ф. Олланда, на думку експертів, має позитивне значення для лівих партій в Європі, рейтинг яких різко впав у зв'язку зі світовою економічною кризою, тому аналітики вважають, що Ф. Олланд отримав унікальний шанс «...змінити політичний ландшафт в країні, де напрямок політики завжди був правим». Ф. Олланд, на противагу проамериканській позиції президента Н. Саркозі, підкреслював свою принципову євроцентричність з метою зміцнення франко-німецького союзу [91; 92].

Тісна взаємодія Франції і Великої Британії пояснюється тим, що країни дуже близькі за своїми економічними, військовими та демографічними характеристиками, мають подібні зовнішньополітичні прагнення, є єдиними в Європі власниками ядерної зброї і постійними членами Ради Безпеки ООН, що дозволяє їм встановлювати відносини в форматі альянсу рівноправних партнерів. У постбіполярному світі спільна франко-британська ініціатива позначила необхідність створення європейських сил безпеки і оборони в рамках ЄС. 1998 р. президент Франції Ж. Ширак і прем'єр-міністр Великої Британії Т. Блер висловилися за автономію ЄС для забезпечення безпеки Європи, «підтриманої військовим потенціалом і готовністю застосовувати заходи у разі

міжнародної кризи». У 2010 р. в Лондоні президент Н. Саркозі і прем'єр-міністр Д. Кемерон підписали Ланкастерський договір щодо співпраці у сфері безпеки і оборони, що мав на меті зближення оборонних потенціалів двох країн та забезпечення готовності до спільної відповіді на сучасні виклики і загрози. Ці заходи повинні були зберегти за Францією та Британією статус великих військових держав, що суверенно розпоряджаються своїм військовим потенціалом, незважаючи на скорочення військового бюджету. Договір передбачав кооперацію між британськими та французькими збройними силами шляхом взаємного користування ресурсами і технікою, створення спільної військової інфраструктури, загального оборонного ринку, промислової та технологічної кооперації, співпраці у сфері підтримання ядерного бойового потенціалу на французькій базі Вальдук. Також було вирішено створити спільний експедиційний корпус для виконання широкого спектру завдань, включаючи бойові операції на суші, морі та повітрі. Щодо співпраці у сфері військово-морських сил було заявлено, що до 2020 р. обидві країни створять технологічну і військово-адміністративну базу для використання спільної авіаносної групи. До програми взаємодії було також включено кооперацію у сфері експлуатації військово-транспортних літаків, розробки систем і технологій для підводних човнів, супутникової комунікації, дронів і кібербезпеки. Договір між Францією і Великою Британією 2010 р. не мав прямого зв'язку з системою спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС і не спирався на створені в рамках ЄЄ механізми партнерства, проте 2013 р. під час зустрічі на авіабазі поблизу Оксфорда прем'єр-міністр Великої Британії Д. Кемерон і президент Франції Ф. Олланд підписали договір, що продовжує співпрацю за положеннями Ланкастерського договору. Отже, з 2010 р. Франція і Велика Британія на засадах Ланкастерського договору фактично здійснюють спільне керівництво питаннями оборони в Європі. Немає сумнівів у тому, що можливий вихід Великої Британії з ЄС, обов'язково позначиться на діяльності європейських інститутів і негативно відіб'ється на сприйнятті ЄС у світі [93; 94].

Військове співробітництво між Сполученим Королівством та Францією проходить на тлі значних розбіжностей у баченні майбутнього ЄС і розбіжностей в економічній політиці країн. Що стосується майбутнього ЄС, то політикум Великої Британії більш скептично ставиться до широкої європейської інтеграції, оскільки розглядає ЄС насамперед як зону вільної торгівлі і поле економічної співпраці, підкреслюючи першочергову роль НАТО в забезпеченні європейської безпеки. Водночас високопосадовці з консервативної партії відкрито засуджують економічну політику президента Франції Ф.Олланда, використовуючи проблеми у французькій економіці як аргумент у передвиборній кампанії проти партії лейбористів. З французького боку також звучить критика Великої Британії щодо намірів провести референдум про вихід країни з ЄС у разі невиконання її вимог щодо зміни статусу Сполученого королівства в інтеграційному об'єднанні. Однак Ф.Олланд наголошує, що зміна основоположного договору ЄС не може бути здійснена Великою Британією в односторонньому порядку [87]. Зазначимо, що останні переговори в Брюсселі зумовили досягнення компромісу щодо особливого статусу Британії в ЄС і внесення поправок у всі договори ЄС, які стосуються посилення інтеграції. Тобто Британія відмовляється від подальшої політичної інтеграції з ЄС, отримує можливість застосування заходів щодо захисту від фінансового регулювання ЄС і дискримінації британських компаній в рамках ЄС чрез неучасть в євроні. Прийняті пропозиції мають складний характер і значно впливають на двосторонні відносини Франції і Великої Британії. Крім того, Франція автоматично позбудеться своєї центральної ролі в Європі; що змушує політичного лідера Ф.Олланда шукати союзників в євробудівництві як в регіоні, так і поза його простором [95].

Такого союзника передусім в євроатлантичному форматі Франція вбачає в США, про що свідчить еволюція зовнішньополітичного курсу за президентства Н. Саркозі з моменту повернення Франції в 2008 р. у військовій структурі НАТО. Поточний аналіз двосторонніх відносин показує, що і президент США Б. Обама і президенти Франції як попередній Н. Саркозі, так і

нинішній Ф. Олланд намагалися активізувати взаємодію країн, попри розбіжності у зовнішньополітичних поглядах президентів щодо вирішення європейських проблем. Н. Саркозі не приховував своєї політичної прихильності до США ні за президентства Дж. Буша-молодшого, ні за президентства Б. Обама. Після негативних національних референдумів щодо європейської конституції у Франції і Данії він мав намір провести через парламент її скорочену версію. Прагнення Н. Саркозі зміцнювати відносини з США суперечили сталим зв'язками Франції і Росії щодо координації позицій з багатьох міжнародних проблем у Раді безпеки ООН. Водночас Н. Саркозі підкреслював, що США можуть розраховувати на Францію і її підтримку, але це не означає, що у союзників не може бути розбіжностей з окремих питань зовнішньої політики. Підкреслимо, що французький экс-президент був прихильником американської моделі державного устрою, займав жорстку позицію відносно ядерної програми Ірану і намагався допомагати Америці в Іраку. Провідною метою Н. Саркозі, як зазначають фахівці, було відновлення євроатлантичної єдності, припинення використання антиамериканізму як чинника зовнішньої політики Франції, проте зі збереженням при цьому самостійності Парижа щодо міжнародних рішень [93].

Натомість позиція нинішнього президента Франції Ф.Олланда щодо поглиблення відносин з США свідчить, що американсько-французькі відносини стали більш перспективними, ніж у попередні роки, а зовнішня політика країни корелює з позицією США, зокрема щодо Сирії та Ірану. На зустрічі лідерів керівників Великої сімки 2012 р. президент США підтримав пропозицію Ф. Олланда про вжиття заходів для стимулювання європейської економіки, оскільки економічна криза в Європі може негативно позначитися на зростанні американської економіки [96]. На спільній прес-конференції 24 листопада 2015 р. під час офіційного візиту Ф. Олланда до США президенти обох країн підтвердили схожість позицій з багатьох міжнародних і європейських питань. Відповідаючи на питання, чи не настав час для встановлення привілейованих відносин між США і Францією, Б. Обама зауважив, що може зробити вибір між

європейськими партнерами США, на що Ф.Олланд відповів, що йдеться насамперед про те, що Франція і США можуть підтримувати цінності свободи, толерантності і рівності щодо всіх країн і спільнот [97].

Підсумовуючи аналіз зовнішньої політики Франції в її європейському вимірі за президентів П'ятої Республіки, можемо стверджувати, що Франція традиційно є однією з провідних країн, які беруть участь у виробленні ключових міжнародних рішень, що визначають загальний цивілізаційний розвиток. У зв'язку із значними змінами, що відбулися в світі упродовж ХХ на початку ХХІ ст., Французькій Республіці довелося переосмислити свою роль у в Європі. Водночас Французька Республіка, незважаючи на свої не найкращі економічні та військові можливості, зуміла забезпечити своє місце серед великих держав. Головним завданням зовнішньої політики Франції залишається забезпечення лідерської ролі в євробудівництві і визнання в світі як впливового міжнародного актора.

2.2. Детермінанти сучасної євроінтеграційної політики Франції

Інтеграційний концепт європейської політики Франції розглядається у зарубіжній науковій думці як парадигма політичної дії, як система оцінок політичної, економічної і безпекової ситуації, на основі яких формулюються і реалізуються програми для практичної діяльності на національному і європейському рівнях. У теоріях інтеграції, залежно від того, які актори - наднаціональні інституції або національні держави - мають визначальний вплив на інтеграційні процеси виділяють як ключові детермінанти: наднаціональний рівень, який обґрунтовує визначальну роль наднаціональних інституцій в процесах інтеграції і характеризується дослідженням інтеграції з точки зору підпорядкування національних і регіональних органів управління спільним наднаціональним структурам; національний рівень який визнає головними

акторами інтеграції національні держави і консолідований рівень, який поєднує риси і підходи наднаціональної і національної теорій і розглядає інтеграцію як процес, що відбувається під впливом різних мотивів, на різних рівнях, різними темпами і залежить від цілого комплексу внутрішніх і зовнішніх процесів, що впливають на політичний процес, а також від особистісних характеристик політичного лідерства. Виходячи з концепту теорії інтеграції, зокрема, її наднаціонального рівня, консолідовані детермінанти політики європейської інтеграції є пріоритетними для діяльності ЄС, а Маастрихтський договір створює підґрунтя для реалізації європейського проекту, розвитку економіки та забезпечення обороноздатності Європи, для прогресивних змін в соціальній структурі європейських спільнот, вдосконалення правової і регулятивної бази європейського співтовариства.

Національні детермінанти європейської політики Французької Республіки залежать від врахування ендогенних та екзогенних чинників впливу на міждержавну взаємодію в рамках ЄС, оскільки вони виявляють національні переваги в євроінтеграційних процесах, сприяють формуванню політичних, економічних і безпекових стратегій держави в умовах трансформації наднаціональних інститутів, європейського ринку та спільної зовнішньої і безпекової політики. Зовнішньополітичний чинник, як зазначають дослідники, пов'язаний з проблемою підтримання Францією стабільності в Європі, визнання Лісабонського договору як основоположного документу об'єднаних процесів в регіоні, ставлення французького політикуму до розширення ЄС на Схід, участі країни в реалізації політики сусідства, сприйняття європейської політики Франції спільноту країни тощо. Враховуючи теорію єдності Ж. Б.Дюрозеля, дослідники наголошують, що політичним підґрунтям об'єднаної Європи вважається єдність ідеології, спільна безпека і оборона та наднаціональне управління [98].

Сутність європейської політики Франції представлена у стратегії зовнішньої політики держави, яка реалізується на практиці передусім на президентському рівні, на рівні урядових структур, відповідальних за

міжнародну взаємодію, та представників Французької Республіки в наднаціональних структурах ЄС. Зокрема, на президентському рівні поглиблення євроінтеграційних процесів пов'язується з політикою диференційованої інтеграції для поступального прогресу Європи в цілому, з дотриманням основоположних прав і свобод в політичній сфері, забезпеченням більших можливостей для зростання через інвестиції, конкурентоспроможність та інновації. Інтеграційна стратегія зовнішньої політики, підкреслюється у заявах політичних лідерів країни, спрямована на реформування міжнародної діяльності Франції, що розглядається як важливий процес, тому що Франція, за словами нинішнього президента Ф. Олланда, проводить зовнішню політику, що виходить за межі національних інтересів, відповідає статусу держави-засновниці ЄС, прагматичним діям для забезпечення безпеки французького народу, а також ідеалам захисту планети [99].

Позиції Франції щодо європейської політики та партнерські ініціативи країни, які відзначаються інтенсивністю контактів з європейськими державами, роз'яснюються на рівні Міністерства закордонних справ і міжнародного розвитку, генерального секретаріату у справах Європи (SGAE), що функціонує під управлінням прем'єр-міністра Франції, до компетенції яких відноситься практика реалізації положень, викладених у договорі про Європейський Союз. Провідну роль у розуміння інтеграційного концепту європейської політики Франції відведено Постійному представництву Франції при ЄС, яке, вирішуючи питання захисту позиції Франції на рівні ЄС, відіграє вагомий роль у розробці та реалізації всієї політики Європейського Союзу та підтримує відносини з усіма сторонами євроінтеграційного проекту щодо прийняття рішень. Зокрема, з 754 депутатів Європарламенту 74 обираються у Франції (72 загальним голосуванням і ще два призначаються Національними зборами і Сенатом внаслідок набуття чинності Лісабонського договору). На рівні парламенту Франції практика європейської політики країни здійснюється через розвиток законодавства ЄС та участь національних парламентів в ухваленні рішень, що стосуються розширення права бути поінформованими щодо поглиблення

процесів євроінтеграції з особливим акцентом на фундаментальних правах і свободах, дотриманні принципу субсидіарності, участі парламенту в процедурах перегляду договору [99].

Вагому роль у розумінні ключових детермінант європейської політики Франції відіграє стратегія сусідства ЄС, спрямована на зміцнення політичного, безпекового, економічного і культурного співробітництва між ЄС та безпосередніми прикордонними країнами. Так, за допомогою двосторонніх угод, планів дій, виділеної фінансової допомоги і низки секторальних програм політика сусідства Франції впливає на демократичний і економічний розвиток ЄС, і, як зазначається в аналітичних публікаціях Міністерства закордонних справ та міжнародного розвитку Французької Республіки, стосується посилення елементів партнерства як щодо південних, так і східних сусідніх країн, зокрема, Білорусі, України, Молдови, Грузії, Вірменії, Азербайджану, а також Марокко, Алжиру, Тунісу, Лівії, Єгипту, Ізраїлю, Палестинської адміністрації, Лівану та Йорданії. Зазначимо, що внаслідок «арабської весни» Французька Республіка у форматі підтримки політичних процесів, що відбуваються на південних кордонах ЄС, бере участь в амбіційному проекті європейської політики сусідства, започаткованого у 2011 р. на основі відродження таких європейських принципів, як повага до демократичних цінностей, реалізація спільних узгоджених цілей, ефективне управління і фінансування задля стабільного розвитку [100].

Крім того, європейська політика сусідства, з погляду урядових інститутів Франції, розглядається відповідно до принципів нового консенсусу про розширення, узгоджених Радою ЄС Копенгагенських критеріїв членства, які стосуються свободи вираження, незалежності медіа, забезпечення прав людини, демократизації громадянського суспільства, ефективності правових інституцій, протидії дискримінації у всіх сферах суспільного життя. Після публікації в жовтні 2012 р. щорічної доповіді Європейської Комісії Франція підтвердила свою прихильність до положення, за яким процес розширення залежить від

здатності кожної держави відповідати критеріям вступу і здійсненню необхідних реформ політичного та економічного характеру [101].

На окремий аналіз заслуговує підхід до інтеграційної політики Франції колишнього міністра з європейських справ Т. Реперті, який на слуханнях у комітетах закордонних та європейських справ Національних зборів, виокремив важливість трьох основних елементів європейської політики країни: по-перше, ним було визначено сутність європейської політики безпеки і оборони як механізму європейської стратегічної автономії з метою ефективної спільної політики і досягнення широкого консенсусу з питання військової потужності під єдиним командуванням та зміцнення промислової і технологічної бази європейської оборони; по-друге, Т. Реперті наголосив на значущості економічного і валютного союзу, який би зумовив конкурентоспроможність та зростання і пов'язані з ними фінансові механізми солідарності, що ґрунтуватимуться на добровільній участі країн-членів ЄС. До речі, високопосадовець зазначив, що всі банки будуть контролюватися агентством, встановленим європейським центральним банком під головуванням представника Франції; по-третє, фахівець пов'язав перспективу інтеграційного проекту з економічною та соціальною політикою наднаціональних інститутів [102].

Детермінанти сучасної євроінтеграційної політики Франції, зокрема, в аспекті неприйняття конституції ЄС 2005 р. та підтримання згодом Лісабонського договору, різноспрямовано тлумачиться у публікаціях французьких фахівців, зокрема у політико-соціологічній праці Д. Рейні, професора паризького Інституту політичних досліджень, йдеться про перебіг та підсумки французького референдуму щодо Конституції ЄС, яку не підтримали як політичні партії країни, за винятком партії зелених, соціалістичної партії, союзу за французьку демократію та союзу народного руху, так і понад 55 % французьких громадян. На погляд науковця, можна виділити такі причини негативного результату референдуму, як політико-ідеологічні, внутрішньо- та зовнішньополітичні, економічні і соціальні проблеми, серед яких проблема

недостатньої адаптації Франції до нових реалій ЄС, який на той час розширився до 25 країн-членів, труднощі асоціації французького політикуму з новою Європою, перевага голосів євроскептиків щодо поглиблення інтеграції. Також французька спільнота у результаті більш тісної інтеграції і уніфікації стандартів не бажала втратити значну частину своїх надбань у соціальній сфері. Як зазначається у численних дослідженнях, «...відносний збіг двох процесів у часі (розширення ЄС та прийняття нової Конституції) зумовив протестну реакцію французької спільноти на референдум, і фактично голосування проти Конституції стало опозиційним, тобто виражало ставлення до уряду Ж. Ширака» [103]. Франції, йдеться у дослідженні, необхідний був час для розгортання інформаційно-роз'яснювальної кампанії, зокрема французьким урядовцям необхідно було інтенсивно виступати з роз'яснювальними промовами, проводити діалоги у форматі запитань і відповідей щодо легітимації конституції ЄС, а також на осмислення та прийняття рішення спільнотою щодо поглиблення інтеграції. Більшість представників політичних партій та рухів, зауважував Д. Рейні, не сприймали результати референдуму як завершення процесу поглиблення інтеграції, а підкреслювали необхідність пошуку нових шляхів та розробки нової базової угоди щодо принципів функціонування ЄС з урахуванням національних інтересів [103].

Політичні оцінки референдуму, оприлюднені, зокрема у *Le Monde*, *FranceInter* та *Le Figaro*, свідчать про наміри французького істеблішменту продовжувати співпрацювати з ЄС на основі чинних договорів, як заявляв тодішній президент Франції Ж. Ширак, відстоювати інтереси Франції в європейських інститутах, підтверджувати прихильність до французьких пріоритетів на інтеграційному рівні. Очільник союзу народного руху Н. Саркозі, аналізуючи негативні результати голосування у Франції по конституції ЄС, назвав їх проявом прагнень французької спільноти до динамічних змін в країні та її прогресивного розвитку. Після свого обрання президентом Н. Саркозі закликав політичні партії, французький уряд і громадськість країни до співпраці щодо втілення європейського інтеграційного

проекту, як важливої економічної і соціальної стратегії Франції в умовах трансформаційних зрушень в Європі. «...Ми повинні запропонувати, інноваційну програму дій», – зазначав Н. Саркозі, щоб як і інші європейські країни досягти позитивних змін. За оцінкою лідера соціалістичної партії Франції Ф. Олланда, відмова від договору означала протест проти політики і уряду Ж. Ширака, а не відмову від Європи. Позиція соціалістичної партії полягала в тому, щоб працювати на інтереси своєї держави, дати перспективу, сенс, напрямок, надію на проект, який би надихав до ефективної європейської дії. Нарешті президент союзу за французьку демократію Ф. Байру, в контексті аналізу референдуму, заявив, що зміна прем'єр-міністра не було достатньою відповіддю Ж. Ширака на кризу такого масштабу, яка вимагала нового підходу до європейської політики Франції, і закликав до перезавантаження республіки і французької демократії та впровадження відповідного документу про співпрацю у рамках ЄС [104–106].

Таким документом, вважають політичні аналітики Л. Даурі та Д. Гіймо, став Лісабонський договір, підписаний 13 грудня 2007 р., який концептуально визначив формат політичного компромісу між інституціями ЄС і країнами-членами, зокрема з Францією, щодо наднаціонального управління і координації ухвалення політичних рішень. Зазначимо, що після набуття чинності Лісабонського договору особлива роль наднаціональних інститутів полягала у подальшій модернізації об'єднання, оскільки положення Лісабонського договору передбачали низку істотних змін, спрямованих як на посилення міжнародної ролі інститутів ЄС, так і поглиблення внутрішньої інтеграції загалом. В таких умовах ратифікація договору (Франція стала п'ятою країною, що ратифікувала Лісабонський договір) за президентства Н. Саркозі, підкреслюють експерти, виявилася лише формальністю і була підтримана більшістю парламенту [107; 108].

У політичному контексті можна розглядати ставлення французького політикуму до розширення ЄС на Схід, що характеризується неоднозначністю підходів за президентства Ф. Міттерана, Ж. Ширака, Н. Саркозі та Ф. Олланда.

Ретроспективний аналіз європейської політики Франції в умовах заснування ЄС свідчить, що Ф. Міттерану на той час «...вдалося наполягти на впровадженні єдиної валюти лише в обмін на погодження з німецьким проектом поступової федералізації ЄС та його розширення на Схід». Слід зазначити, що Франція офіційно не заперечувала проти приєднання східноєвропейських країн до ЄС, але прагнула перш за все забезпечити свої національні інтереси, оскільки, на думку політичного лідера Франції, розширення на Схід посилювало б передусім вплив ФРН в ЄС на противагу Франції. Крім того, як зазначалося у численних дослідженнях, розширення на Схід спричинило б для Франції негативні економічні процеси, оскільки вони майже вдвічі потребували б збільшення внесків до бюджету ЄС. У ґрунтовній праці російської дослідниці О. Обічкіної «Франція в пошуках зовнішньополітичних орієнтирів у постбіполярному світі» до політичних детермінант євроінтеграційної політики Франції віднесено також європейську стратегію Ж. Ширака, який, підтримуючи підходи Ф. Міттерана до розширення ЄС, заперечував проти прийняття нових країн з огляду на необхідність першочергового посилення наднаціональних інститутів ЄС в міжнародному середовищі. Водночас, Ж. Ширак заявляв про переваги для країн Східної Європи, зокрема Польщі і Угорщини, щодо їх вступу в ЄС і в НАТО до 2000 р., хоча при цьому дотримувався поглядів Ф. Міттерана на створення європейської конфедерації, які викликали упереджене ставлення політичних лідерів східноєвропейських країн до європейської політики Франції. Натомість напередодні другого президентського терміну Ж. Ширака міністр закордонних справ Франції А. Жюппе заявляв про зміну підходів політичного лідера до процесів європейської інтеграції і стверджував, що розширення стане провідним трендом зовнішньої політики країни на видиму перспективу. Щоб досягти рівноваги у політичному лідерстві з ФРН Франція у разі розширення ЄС на Схід намагалася зміцнити відносини з Великою Британією та Іспанією у форматі розробки спільних оборонних програм та підходів до розширення ЄС у напрямі південних кордонів. Під час головування Франції у Раді ЄС за ініціативи Ж. Ширака було ініційовано скликання

міжурядової конференції з питань розширення ЄС, у результаті якої було підписано Ніщський договір, що встановив механізм прийняття рішень в ЄС. Проте окремі положення договору виявили суперечливість французького підходу до процесів євроінтеграції [109].

Під час президентства Н. Саркозі Франція однозначно виступала за тимчасове припинення процесу подальшого розширення ЄС до моменту формування нової європейської інституційної структури, оскільки розширений ЄС був інституційно неспроможний ефективно забезпечити своє функціонування. Також Н. Саркозі категорично виступав проти вступу Туреччини до ЄС, мотивуючи це прагненням значно обмежити масову імміграцію мусульман у Францію, оскільки саме Туреччина є одним з основних джерел притоку іммігрантів до ЄС [110]. Суперечності у поглядах політичних лідерів щодо розширення ЄС на Схід можна назвати перманентною проблемою Європи, оскільки Велика Британія та Польща виступають з позиції інтересів США, що суперечить поглядам ФРН і, особливо, Франції. Позиція Польщі щодо проблем східної політики ЄС також виходить за рамки планів крайн-засновниць ЄС, які бажають усталити європейський простір існуючими кордонами, і обґрунтовують свою позицію тим, що надмірне розширення заважатиме нормальному функціонуванню ЄС [111; 112].

При формуванні пакета Європейської політики сусідства саме голос Франції виявився вирішальним для зміни спочатку запропонованої «політики нового сусідства», призначеної для нових східноєвропейських сусідів: України, Білорусі та Молдови. За наполяганням Парижа до рамок «політики сусідства» було включено країни Північної Африки та Близького Сходу. Як наслідок, політику сусідства поширили на весь периметр кордонів ЄС (за винятком крайн-кандидатів, у тому числі потенційних), що викликало розчарування країн європейського сходу: Росія, наполягаючи на особливих стратегічних відносинах без членства в ЄС, не підтримала політику сусідства, внаслідок відсутності передбаченої особливої ролі та ексклюзивного місця для РФ в такій

політиці; інші країни Східної Європи також не отримали на той час позитивних перспектив [113].

Додамо, що вітчизняний науковець О. Сушко, аналізуючи ініціативи Франції та ФРН щодо майбутнього ЄС, зауважує, що роль обох країн у глобальних питаннях не відповідає їх політичному та економічному потенціалу, і зауважує, що позиція Польщі щодо проблем східної політики ЄС також виходить за рамки стратегії європейської політики Франції та ФРН, тому вчений прогнозує, що подальша інституційна трансформація інтеграційного утворення і розширення ЄС залежать від здатності ФРН та Франції знайти новий формат лідерства на європейському рівні. При цьому після останнього розширення ЄС, додає О. Сушко, основним пріоритетом європейської політики Франції традиційно став середземноморський регіон, країни якого не можуть мати перспектив членства в ЄС. Також Франція не підтримує політику розширення ЄС за рахунок Туреччини та Балкан, виявляючи цікавість лише до міграційних проблем, боротьби з торгівлею людьми та іншими видами злочинності [114; 115]. Таким чином, французький політик політику розширення ЄС розглядає лише як поглиблення відносин з країнами Середземномор'я, не підтримуючи перспективи розширення на Схід [116].

Економічні детермінанти європейської політики Франції стосуються проблем в ЄС, зумовлених певними суперечностями між країнами-членами з питань посилення бюджетної дисципліни, надання фінансової допомоги; проведення єдиної міграційної політики; проведення спільної зовнішньої політики. Такі розбіжності ускладнили функціонування наднаціональних інститутів ЄС, діяльність яких регулюється його базовим документом – Договором про ЄС. Хоча підписання у 2007 р. Лісабонського договору заклало необхідне підґрунтя для удосконалення організаційних основ ЄС, складний та довгий шлях їх реалізації на практиці не дозволив ЄС суттєво зміцнити свої позиції та пом'якшити масштабні наслідки світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. Як зазначають вітчизняні експерти, світова фінансово-економічна криза виявила низку проблем в організації економічних та

політичних процесів в ЄС. Водночас в громадянських суспільствах країн, які оголосили про свої євроінтеграційні наміри за часів зміцнення економічної та політичної потужності ЄС, розгорнулися дискусії щодо майбутнього ЄС та доцільності зміни власного зовнішньоекономічного і політичного курсу. Особливо гостро постали такі питання на тлі поглиблення кризи єврозони та намагань урядів країн-членів ЄС забезпечити національні економіки від нестабільності. Так, Чехія і Польща прийняли тоді рішення призупинити процеси приєднання до єврозони, а Болгарія – не проводити переговори про приєднання, які були заплановані на осінь 2012 р.

Слід зазначити, що поглиблення інтеграційних процесів в ЄС вимагає відповідних інституційних змін у системі забезпечення економічної і політичної стабільності Європейського Союзу. Враховуючи, що основним джерелом загроз економічній безпеці ЄС під час фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. став фондовий ринок, країнами ЄС було визнано необхідність посилення контролю та нагляду за цією сферою за рахунок створення нових наднаціональних інституцій, відповідальних за визначені сфери компетенції. Так, у рамках дискусії щодо інституційного забезпечення макроекономічної та макрофінансової стабільності привертають увагу ініціативи ФРН та Франції щодо формування «економічного уряду» ЄС. Принципової згоди щодо цього питання не було зафіксовано на тлі загострення проблем у євзоні, обумовлених борговою кризою в Греції. Крім того, суттєво посилювалися позиції противників поглиблення економічної інтеграції, які виступали за обмеження повноважень наднаціональних структур, а в країнах-донорах послабилася підтримка населенням політики правлячих сил. Водночас необхідність пошуку додаткових ресурсів для економічного зростання стимулювала політику ЄС щодо продовження інтеграційного проекту [117].

Фінансова криза 2007 р. зменшила перспективи вирішення важливих проблем в Європі, таких як подолання безробіття, підвищення рівня соціальної політики. У багатьох європейських країнах оцінки тих чи інших економічних процесів та дій робилися без врахування конкретних часових умов та поза

світовим контекстом. Проте, йшлося в експертних оцінках, якщо уряди європейських країн нададуть більш значну підтримку нестабільним фінансовим інститутам і діятимуть спільно, щоб потужно і об'єднаними зусиллями протидіяти рецесії, криза може бути подолана [118].

Антикризові заходи для підтримання реального сектора економіки, що здійснювалися в у світі і в Європі зокрема, мали на меті надання безпосередньої фінансової допомоги компаніям, що найбільше потерпають від кризи, у формі державних кредитів для підтримки ліквідності та фінансування реструктуризації інвестицій, а також для стимулювання кінцевого попиту на продукцію. Запроваджуючи державну підтримку для окремих секторів економіки під час фінансової кризи, уряди європейських країн виходили з наступних критеріїв: важливість того чи іншого сектора для економіки країни; вплив сектора на стан внутрішнього ринку і прибутки домогосподарств; фінансовий стан компаній [119].

Економіка Франції, як і інших країн світу, на початку 2010 р. все ще знаходилася у стані кризи, і перші особи країни неодноразово заявляли, що французька економіка більш стабільна, ніж економіки більшості сусідніх країн. Підтвердженням цього було скорочення ВВП у Франції $-2,4\%$, в той час, коли у ФРН ця цифра становила $-5,3\%$, в Італії $-5,1\%$, у Великій Британії $-4,4\%$, в Іспанії $-3,8\%$ [119].

Внаслідок економічної кризи у всіх європейських країнах зросло безробіття, що спонукало уряди застосовувати заходи, спрямовані на зменшення кількості звільнень працівників, створення нових робочих місць і підтримку безробітних. Такі заходи стали передумовами для відновлення національної економіки і стійкого її зростання. Проте статистичні дані були досить невтішними як для країн усього світу, так і для Франції. За даними ЕКОСОП, офіційний рівень безробіття у Франції в кінці 2010 р. становив $11,2\%$ – проти $9,8\%$ в кінці 2009 р. та $7,5\%$ у березні 2008 р. Варто зазначити, що французька економіка в останні роки розвивалася менш динамічно, ніж німецька та англійська, крім того, з 2002 р., французькі промислові інвестиції

як вагомий показник економічної динаміки зазнали стагнації і навіть зниження, крім того у 2009 р. відбулося стрімке падіння процесів інвестування – на 23% [120].

Необхідно зауважити, що завдяки соціальній політиці французького уряду, а саме соціальним виплатам, в країні вдалося підтримати внутрішню споживчу спроможність населення. Згідно з антикризовим планом уряду Франції планувала скорочення соціальних виплат та підвищення податків. Для порівняння, антикризові заходи у Греції, такі як підвищення середнього пенсійного віку на два роки, підвищення податків, при цьому для осіб, чий річний прибуток перевищує 40 тис євро на рік, податкова ставка складатиме 38%, поетапна сплата кредитних зобов'язань не призвели до поліпшення політичної і економічної ситуації і зумовили протестні виступи населення щодо виходу з єврозони, а згодом до прийняття умов ЄС заради національної стабілізації [120].

Французький уряд, згідно з антикризовим планом, відкрито взяв на себе наступні зобов'язання: забезпечити фінансування економіки, особливо малого та середнього бізнесу, а також забезпечити захист фінансових інститутів так, щоб інтереси кожного вкладника були захищені. Серед дій французької держави можна виділити два основних вектори: посилення фондів фінансових інститутів з метою забезпечення їх платоспроможності та державні гарантії допомоги банкам в пошуках ресурсів на довготривалій термін з метою активізації фінансування економіки. Було створено товариство рефінансування кредитних установ, діяльність якого забезпечила визначення необхідної суми та вливання коштів на ринок з державними гарантіями. Це дозволило кредитним установам збільшити рефінансування приватних компаній та фізичних осіб на середній термін тривалістю від одного до п'яти років в той час, коли така можливість в тогочасних умовах вважалася майже недоступною для французького споживача. Н. Саркозі як президент Франції наполіг на створенні посади «кредитного омбудсмена», який контролював використання банками державної допомоги і дотримання прозорості процедур доступу підприємств до

кредитів, оскільки такі заходи не потребували додаткових витрат з бюджету. Для збільшення ліквідності центральний банк Франції зменшив процентні ставки рефінансування. Отже, через проблеми у функціонуванні банківської системи центральний банк Франції, як і банки інших європейських країн, реалізував ряд нетрадиційних заходів щодо розширення ліквідності: було спрощено умови та збільшено строки рефінансування, зменшено резервні вимоги [121].

Провідні країни світу, в тому числі Франція, США, Швеція, Велика Британія тощо, запровадили програми підтримки будівництва житла як антикризового заходу. У Франції така програма передбачала будівництво доступного житла та сприяння реструктуризації іпотечних кредитів, що зумовило необхідність зміни системи регулювання фінансових ринків, яка мала адекватно регулювати коло питань, що стосуються масштабів, якості та механізмів фінансових потоків у світі і в європейському регіоні. Ініціатива канцлера ФРН А. Меркель стосувалася створення економічної Ради під егідою ООН, яка б діяла подібно до Ради Безпеки на основі нової міжнародної хартії, що закладала б основи нової соціальної економіки в глобальному масштабі. Європейські країни вимагали переглянути роль та функції МВФ та Форуму фінансової стабільності, зокрема Велика Британія запропонувала встановити чіткі економічні нормативи адекватності і відповідності капіталу банків, запровадити так звані циклічні заходи, які б дозволили створювати резерви в економічно успішні роки для пом'якшення майбутніх потрясінь. США також розробили план регуляторної реформи, який передбачав розв'язання проблеми системи ризику, для чого пропонувалося створити незалежний регулятор, який би здійснював нагляд за системно важливими фінансовими інституціями, та запровадження нових більш жорстких вимог щодо розкриття інформації на всіх фінансових ринках [122].

Уряди ряду держав ЄС, в тому числі і Франції, в рамках національних програм підвищення енергоефективності вирішили сприяти зусиллям об'єктів господарювання та домогосподарств з впровадження заходів енергозбереження,

зокрема переоснащення будівель, модернізації виробничих процесів на більш енергоефективні, використання альтернативних джерел енергії. Для цього було запроваджено надають енергетичні кредити на придбання обладнання, що генерує енергію з альтернативних джерел, або ж податкові кредити суб'єктам, які відповідають встановленим критеріям. Єврозона, створена 1 січня 1999 р., з появою в безготівкових розрахунках єдиної європейської валюти (готівковий євро був уведений в 2002 році), перетворився в кризові роки в одну з найбільш слабких зон світової економіки, посилила відставання економік держав ЄС як від своїх традиційних західних партнерів США і Японії, так і від держав групи БРІКС, які заявляли про себе як країни з динамічним економічним розвитком. Причини подібного становища експерти вбачали у повільному проведенні в країнах ЄС протягом останніх двадцяти років необхідних структурних реформ в економіці й соціальному секторі, а також відсутність у зони євро єдиного центру прийняття й реалізації макроекономічних рішень, так званого економічного уряду. Головний виконавчий орган ЄС Європейська Комісія не має достатніх повноважень для виконання таких функцій. По суті, відбувалося перенапруження антикризовими заходами національних економік, які приймалися наприкінці 2008 на початку 2009 рр. [123].

Важливим фактором для функціонування єврозони, у стабільності якої особливо зацікавлена Франція, є спроможність держав до спільних і скоординованих дій. Проте у 2009 р. країни ЄС не змогли домовитися про реальні заходи структурного реформування економічної системи. Держави націоналізували ключові фінансові структури, які виявилися на грані банкрутства, видавали екстрені пакети фінансової допомоги й широкі державні гарантії. Витративши 12-13 трл дол, країни єврозони підтримали світову економіку, однак боргові зобов'язання перемістився із приватного сектора в державний, зумовивши значні бюджетні дефіцити. Нова хвиля кризи в Європі припала на периферійні зони євро Грецію, Іспанію, Португалію, Ірландію й частково Італію, що спричинило у 2009 р. дефіцит держбюджетів цих європейських країн: у Греції дефіцит досяг рівня 12,7 %, в Ірландії – 11,7 %, в Іспанії – 11,7 %, в Португалії – 11,7 %, в Італії – 11,7 %.

Португалії – 8,3%, Іспанії – близько 10 %. При цьому базовий документ зони євро допускає максимальний рівень дефіциту бюджету держав ЄС на рівні 3 відсотків. Неспроможність урядів країн ЄС виконувати свої власні рішення в ключовій економічній галузі інтеграційного об'єднання виявилася сильним дестабілізуючим чинником для всієї зони євро. Ситуація погіршилася діями міжнародних валютних спекулянтів, які, відчувши слабкість європейської валюти, почали масовану гру проти євро на зниження курсу [123].

Водночас лідери ЄС почали усвідомлювати серйозність ситуації, а відтак. Франція і ФРН в екстреному порядку проводили консультації про надання Греції кредитів на суму до 20 млрд євро. Франція, як багато інших європейських країн, зазнала значних втрат від економічної кризи, проте не втратила статусу однієї з провідних країн ЄС, хоча протягом квітня-червня 2009 р. економіка країни досягла найнижчого рівня. Водночас масштабна антикризова програма Франції, обсяг якої склав 0,7% від ВВП, сприяла відновленню і зростанню економічного розвитку країни [124].

Безпекову детермінанту європейської політики Французької Республіки розглядають у контексті її ролі на міжнародному і регіональному рівні, оскільки Франція як ядерна держава, і як ініціатор формування європейських сил безпеки і оборони, і як союзник Північноатлантичного альянсу впливає на розширення євроатлантичного простору, в якому Франція, зважаючи на свій статус великої світової держави, виступає провідним міжнародним актором. Французькі аналітики виділяють три категорії національних інтересів: життєво важливі, стратегічні інтереси, інтереси, пов'язані зі статусом Франції в світі і в Європі. Зауважимо, що французькі спеціалісти в галузі національної безпеки вважають, що не слід прагнути до точного визначення життєво важливих інтересів, оскільки це може вплинути на свободу дій, оцінок і прийняття рішень політичними лідерами держави у випадку виникнення загроз [125].

До зміцнення безпекової ролі Франції в євроінтеграційних процесах причетні усі президенти П'ятої Республіки, проте безпекова складова європейської політики Франції у сучасному вимірі пов'язується передусім з

Н. Саркозі та Ф. Олландом. На думку Н. Саркозі, важливим вектором зовнішньополітичної стратегії Франції є зміцнення ролі Європи в міжнародних відносинах, і це залишається абсолютним пріоритетом її європейської політики. Він також вважав, що не може бути сильної Франції без сильної Європи, і поява сильної Європи як впливового міжнародного актора може вирішальним чином сприяти реформуванню міжнародного порядку і зрештою більш ефективної системи підтримання миру і стабільності на всіх рівнях взаємодії. Уся європейська політика Н. Саркозі після його приходу до влади була спрямована на надання ЄС нової динаміки інтеграції, встановлення нового взаєморозуміння між Францією та Європою. Франція зараз не має певного визначеного ворога, але відмова від війни або конфліктів з використанням звичайної ядерної зброї буде залишатись в арсеналі прихильників «доктрини стримування», що будується на стримуванні загрозою використання ядерної зброї.

Наприкінці ХХ ст. Франція відігравала не досить активну роль у формуванні нового світового устрою, дещо упереджено поставившись до подій 1990-1991 рр. в Європі та світі, але вже за президентства Ж. Ширака країна посіла провідне місце у вирішенні безпекових проблем на європейському континенті. У 1994 р. була прийнята нова Біла книга з питань оборони і розроблена комплексна програма розвитку озброєнь, яка визначала розвиток військової політики й економіки Франції до 2015 р. [126]. Не переглядаючи докорінно концепцію ядерного стримування, Біла книга 1994 р. наголошувала на необхідності проектування збройних сил Франції за межами країни та на потребі скорочення ядерного чинника.

За президентства Н. Саркозі було підготовлено нову Білу книгу з питань оборони та національної безпеки, організовано 40 публічних слухань, дискусій, конференцій, в яких взяли участь провідні спеціалісти з 14 країн світу, створено 14 інтернет-форумів, де громадяни могли вільно висловлювати свою думку щодо формування нової стратегії національної безпеки країни. Офіційно новий документ, що визначає нові напрями військового будівництва у Франції, було представлено президенту країни 17 червня 2008 р. [127].

Слід зазначити, що з 1994 р., з моменту видання попередньої Білої книги з питань оборони, світ під впливом глобалізації докорінно змінився. Надзвичайне прискорення поширення інформації, швидкість товарообміну, так само як і людська міграція вплинула як позитивно, так і негативно на політичну, економічну і соціальну сфери, а також на рівень міжнародної та національної безпеки. Ієрархія впливових держав у безпековій сфері наразі змінюється і зазнає змін у перспективі, нестабільність зумовлює появу нових кризових зв'язків в різних регіонах, зокрема на європейському континенті. Франція і Європа знаходяться в ситуації підвищеного рівня прямої вразливості: тероризм розглядається як одна з основних загроз для європейської і національної безпеки; європейська територія до 2025 р. буде в межах досяжності балістичних ракет, виготовлених новими впливовими на світовій арені країнами; з'являються нові загрози як технологічного, так і природного характеру, що посилюється проблемами зміни клімату. У Білій книзі представлено стратегічне прогнозування на наступні п'ятнадцять років та задекларовано важливість вироблення нової європейської політики безпеки та оборони [127].

Головною інновацією Білої книги 2008 р. у порівнянні з попередньою є те, що вона охоплює головним чином інтереси безпеки, не обмежуючись виключно питаннями оборони, визначає стратегію національної безпеки Франції щодо «комплексу ризиків та загроз здатних завдати шкоди життєдіяльності нації». Для більш ефективного забезпечення захисту інтересів Франції та її населення, стратегія національної безпеки обслуговується політикою внутрішньої безпеки. Інші політичні сфери, такі як зовнішня або економічна політика держави, також безпосередньо впливають на національну безпеку [127].

Стратегія національної безпеки за президентства Н. Саркозі організована навколо п'яти стратегічних функцій, які мають бути домінуючими для сил безпеки та оборони: знання та прогнозування, запобігання, усунення, захист та посередництво. Комбінування цих п'яти функцій має бути гнучким та

застосовуватися відповідно до подій, які відбуваються в різний час і які потребують адекватного реагування. Знання та прогнозування визначаються як основна та пріоритетна стратегічна функція, зважаючи на те, що у світі, який характеризується мінливістю та нестабільністю, знання стає підґрунтям для оборони, оскільки саме знання гарантує свободу прийняття рішень та дозволяє Франції зберегти стратегічну ініціативу. Захист населення та території Франції посідає особливе місце у стратегії у зв'язку з проявом нових загроз, які мають безпосередній вплив на безпеку. Це визначається як «спроможність органів державної влади та французького суспільства протистояти серйозним кризовим явищам та швидко відновлювати своє нормальне функціонування». Водночас посилення протистояння вимагає розвитку методів та засобів для здійснення контролю над національним простором, над сухопутною і морською територією, повітряним, а в майбутньому і космічним простором, а також розвитку можливостей швидкого та масштабного реагування органів державної влади на кризові явища. Засоби зв'язку, інформування та тривожного попередження для населення займають головне місце у підготовці бази для виходу з кризи. Скоординованість між цивільними та військовими засобами також є фундаментальним принципом стратегії 2008 р. [127].

У Білій книзі, зважаючи на можливості попередження конфліктів та посередництво, робиться акцент на пріоритетній географічній осі, яка простягається від Атлантики до Середземномор'я, від Перської затоки до Індійського океану, яка є зоною найбільших ризиків, пов'язаних зі стратегічними інтересами Франції та Європи. Тому у документі підкреслюється важливість зростаючої ролі Азії в контексті міжнародної безпеки та збільшення присутності Франції і ЄС в цьому регіоні, починаючи з Індійського океану. Разом з тим, йдеться у Білій книзі, Франція збереже здатність запобігати загрозам та діяти як на західному та східному узбережжі африканського континенту, так і на сахельській території, особливо для протидії наркотрафіку та тероризму. За документом Франція мала докорінно змінити існуючу систему угод про оборону та військове співробітництво з метою покращення

стратегічного партнерства між Європою та Африкою в галузі безпеки та оборони, щоб сприяти покращенню можливостей африканського континенту щодо підтримки миру [127].

Ядерний чинник продовжує бути важливою основою національної стратегії, гарантією безпеки та незалежності Франції у попередженні проявів агресії інших держав проти національних інтересів країни. У Білій книзі враховано різноманіття ситуацій, які можуть впливати на безпекову стабільність, тому Франція здійснює модернізацію двох складових - балістичних та повітряних ракет, чим досягається здатність держави зберігати за собою свободу дій при виникненні будь-якої небезпеки для головних життєвих інтересів країни. Тобто, Франція матиме можливість зберегти необхідні для оборони засоби, такі як ядерна зброя, до того часу, поки цього будуть вимагати обставини та умови системи міжнародних відносин [128].

Європейські прагнення для безпекової стратегії Франції визнаються у Білій книзі пріоритетними, а перетворення ЄС на головного актора в управлінні кризами та в контексті міжнародної безпеки вважається головною складовою політики безпеки країни, оскільки Франція прагне, щоб європейські країни забезпечили себе відповідними військовими та цивільними можливостями для захисту і оборони. Біла книга ставить багато конкретних цілей в контексті безпеки для Європи на найближчі роки, серед яких звернемо увагу на здатність ефективного втручання силами до 60 000 осіб, їх розгортання впродовж року на віддаленій території з повітряними та морськими необхідними складовими; здатність до розгортання на значний термін, проведення двох або трьох операцій з підтримання чи відновлення миру, а також багатьох цивільних операцій меншого значення в різних регіонах; збільшення потужності європейського планування та проведення операцій, військових та цивільних, паралельно з розвитком зовнішнього втручання ЄС [127].

Крім того, у Білій книзі акцентовано увагу на чотирьох пріоритетних напрямках для захисту європейських спільнот: посилення співпраці у боротьбі із тероризмом та організованою злочинністю, створення європейських

можливостей для забезпечення цивільного захисту, скоординований захист від інформаційних атак, безпека енергетичних та стратегічних запасів першої необхідності. Водночас Біла книга наголошує на взаємодоповнюваності ЄС та Північноатлантичного альянсу. З 1966 р. і рішення генерала Ш. де Голля про вихід Франції з об'єднаного військового командування НАТО, після прийняття попередньої Білої книги 1994 р., Європа та Північноатлантичний союз зазнали значних змін. Європейський Союз набув статусу важливого міжнародного актора, НАТО за Лісабонським договором взяла на себе відповідальність за колективну оборону союзників, а також позиціонує себе як інструмент для підтримки миру. Між НАТО і ЄС відсутня конкуренція, вони доповнюють один одного, тому що необхідно спільно протистояти виникаючим загрозам та кризам. Ці реалії вимагали повної участі Франції у структурах Північноатлантичного альянсу, оскільки у такому випадку відбудеться зміцнення ЄС як інструменту кризового управління, а також стане можливим пошук нового балансу між союзниками США і Європою у рамках Альянсу. Що стосується позиції Франції, то в Білій книзі зазначається основні принципи, яких необхідно дотримуватися і які є продовженням принципів, встановлених Ш. де Голлем: повна незалежність ядерних сил, постійна свобода рішень французької влади, що передбачає відсутність автоматизму військових зобов'язань і неможливість переходу французьких військових під командування НАТО в мирний час [127].

Зауважимо, що Біла книга як стратегічний документ за президентства Н. Саркозі, визначає роль Франції у зміцненні ваги європейського співтовариства в міжнародній взаємодії. Біла книга вказує, що співробітництво в рамках ЄС є одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики держави, яка має намір досягти перетворення інтеграційного об'єднання на головний механізм врегулювання кризових ситуацій. Також в документі йдеться про необхідність зміцнення єдиної системи європейської безпеки. Водночас автори французької Білої книги позиціонують ЄС та співробітництво в сфері оборони та безпеки в рамках Європи на рівні зі співробітництвом в рамках НАТО.

Адміністрація Н. Саркозі продовжила політику свого попередника Ж. Ширака щодо заперечення так званої «універсалізації» Альянсу та його перетворення на глобальну структуру. У документі було зазначено, що ЄС сьогодні стає важливим актором у сфері забезпечення міжнародної безпеки, а НАТО не лише зберігає свої зобов'язання по забезпеченню колективної оборони країн-членів організації, як зазначено у Лісабонському договорі, але й активно діє як миротворчий інструмент, що свідчить про відсутність конкуренції між цими двома організаціями і вимагає від Франції більш активної участі в роботі всіх структур НАТО [127].

Підкреслимо, що зовнішня політика Франції є багатовекторною, головною особливістю якої є спрямованість не лише на полюси «захід» та «схід», але й на «південь», що дає змогу Франції в майбутньому вийти на якісно новий рівень у глобальному вимірі. Вихід нової Білої книги став важливою подією у внутрішньополітичному житті країни, оскільки у цьому документі були визначені орієнтири військової політики Франції та визначені засоби її забезпечення. Представлена президентом Н. Саркозі нова Біла книга визначила життєво важливі інтереси Франції як у глобальному, так і європейському вимірі, серед яких підтримання миру на європейському континенті, в зонах, що до нього прилягають зі сходу та півдня, у середземноморському басейні і на Близькому Сході та гарантованість повноцінної економічної активності країни, свободи зовнішньої торгівлі та комунікацій, безпеки морських шляхів, створення високого технологічного потенціалу на рівні сучасних вимог з урахуванням міжнародного становища, що забезпечується значною мірою можливістю ефективного ядерного стримування.

Таким чином, Н. Саркозі показав не тільки готовність до участі в євроатлантичному співробітництві, а й прагнення забезпечити статус Франції на глобальному рівні, оскільки розглядав військову стратегію як складову французької влади. Безпекова складова в стратегії європейської політики Ф.Олланда з одного боку, підтримує засади Білої книги Н. Саркозі, а з другого, – не є пріоритетною для Франції у європейському проекті, оскільки нинішній

президент виступає за більшу незалежність Франції від ЄС і водночас прагне зміцнити співробітництво з іншими державами з питань, що стосуються міжнародної безпеки. За його ініціативи здійснюється оцінка французької участі в НАТО і відповідно до результатів Ф.Олланд буде скорочувати терміни присутності посадових осіб в комплексному командуванні НАТО. Крім того, французький президент сприятиме зміцненню оборонних сил ЄС, хоча перед ним постала проблема розмежувати спільну безпекову політику ЄС і євроатлантичне співробітництво, оскільки європейська оборона включає в себе як участь в ЄС, так і в НАТО. На думку фахівців, Ф. Олланду потрібно знайти компроміс повинен між цими двома організаціями, навіть якщо ЄС затвердить свій намір розвивати європейську оборону. Ф. Олланд на національному рівні планує здійснити модернізацію військових безпілотних літальних апаратів і посилити військові комунікації зв'язку, відновити потужність французької оборонної промисловості на європейському рівні. Тобто у діяльності Ф. Олланда простежується традиційне бачення європейської безпеки, але як соціаліст президент обирає центристську позицію [129; 130].

Таким чином, аналіз ключових детермінант європейської політики Франції в умовах реалізації європейського інтеграційного проекту показав, що вплив інтеграційних процесів на зовнішню політику Франції і її європейську складову зумовив трансформацію політичних, економічних та безпекових інститутів держави, виявив консолідовані детермінанти спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС та визначив особливості, які відображають специфіку транзитивних процесів в країнах сталої і набутої європейської демократії. Посилення тенденцій до консолідації інтеграційних відносин в Європі свідчить про домінуючу роль в цьому процесі провідних європейських країн, зокрема Франції і ФРН, відкриваючи якісно нові можливості для прискореного розвитку європейської спільноти в XXI ст.

2.3. Суспільно-політичний аспект процесів євроінтеграції за президентства Н. Саркозі і Ф. Олланда

Дослідження суспільно-політичного аспекту євроінтеграційної політики Франції розглядається фахівцями у вимірі перетину національного і європейського комунікативного простору на рівні існування взаємозв'язків між різними суспільними і політичними акторами і дій щодо сприйняття стратегій і практики зовнішньої політики держави. Публічний дискурс європейської політики у Франції перш за все визначається суспільно-політичними процесами, комунікацією між владою, політичними елітами і національною спільнотою, які можуть характеризуватися як кореляційні, так і асиметричні і здійснювати відповідний вплив на позицію Франції в євроінтеграційному проєкті. Експерти вказують, що контент, формат і креативність офіційних представників влади держави і громадянського суспільства, а також коментарі електронних та друкованих медіа щодо ролі Французької Республіки в Європі визначаються спільністю або розбіжністю позицій, які стосуються можливостей політичних еліт щодо забезпечення національних інтересів на європейському рівні, мотивації масової суспільної поведінки, реальних оцінок суспільно-політичної взаємодії французької влади і громадськості країни. Відтак визначення особливостей сприйняття євроінтеграційної політики Франції у суспільному дискурсі країни впродовж 2009–2015 рр., що було здійснено з використанням статистичних даних Євробарометру (європейська служба опитування громадської думки, яка проводить постійні моніторинги різних проблем функціонування інтеграційного об'єднання), надало можливість дослідити ставлення французької спільноти до ЄС та його репутації в країні, а також глибше зрозуміти тенденції формування французької громадської думки щодо політичних рішень за президентства Н. Саркозі і Ф. Олланда.

Опитування, проведене у Франції 2009 р. за президентства Н. Саркозі, показало, що імідж Європейського Союзу на той час серед французів

покращився, зокрема, з 49 % опитаних – 7 % французів ставились дуже позитивно до ЄС, 42 % – позитивно, тоді як 19 % – сприймали дуже негативно інтеграційне об'єднання, і лише 15 % французів негативно розглядали взаємодію на рівні Франція–ЄС. Загалом у 2009 р. в одного з трьох французів був сформований нейтральний образ Європейського Союзу. У результаті дослідження було встановлено, що ставлення французів до євроінтеграційної політики пов'язане з такими її аспектами, як поглиблення свободи пересування і навчання (45 %), фінансова діяльність у зоні євро (43 %), миробудівництво (39 %), розвиток культурної різноманітності (34 %), витрачання коштів не на продукти (32 %) та збільшення політичної ролі ЄС у світі (29 %).

Більшість французької спільноти вважала, що членство Франції в Європейському Союзі позитивно впливало на позицію держави у світі, тоді як 20 % – негативно сприймали роль Франції як країни-засновниці ЄС, а 29 % – нейтрально ставилися до участі республіки в інтеграційному проекті. Щодо переваг членства Франції в ЄС, то результати залишилися незмінними порівняно з попереднім роками, зокрема, 54 % французів дотримувалися думки, що Франція скористалась перевагами участі в спільній європейській політиці, тоді як 35 % – вважали, що спільна європейська політика обмежила незалежність національних інтересів. Зауважимо, що такі результати були не набагато нижчими середньоєвропейського показника (57% проти 31%) [131].

У 2009 р. громадськість Франції не розглядала ЄС як ключового актора при вирішенні світової або європейської кризи, відтак лише 15 % французів вважали, що ЄС здатний більш ефективно діяти у порівнянні зі світовим або національними урядами, тоді як 23 % опитаних дотримувалися позиції, що вирішувати глобальні політичні і економічні проблеми необхідно вирішувати на рівні Великої двадцятки, а 19 % – відзначали передусім ключову роль французького уряду у подоланні викликів та загроз, що постали у сьогоднішні або можуть постати у перспективі перед Французькою Республікою. Підсумовуючи, зазначимо, що у 2009 р. думка французької спільноти щодо проблем міжнародних відносин, боротьби з тероризмом, сфери спільної

зовнішньої та безпекової політики, енергетичної безпеки, зміни клімату, міграції, підвищення ефективності участі ЄС у загальноєвропейських і загальносвітових процесах, визначала передусім їх розгляд у межах компетенції ЄС, натомість на національному рівні, як випливає з дослідження, країни-члени ЄС мали самі вирішувати економічні і соціальні проблеми. Також французи дуже стримано висловлювалися щодо майбутнього розширення Європейського Союзу: 34 % респондентів виступали за розширення, натомість 60 % – були проти. У цілому французи переважно позитивно ставилися до майбутнього Європейського Союзу, зокрема, 58 % опитаних були налаштовані оптимістично, а 36 % – висловлювалися песимістично, тоді як у середньому по ЄС 66 % опитаних позитивно ставилися до майбутнього Європейського Союзу. Загалом більшість французів висловлювалися за підтримку європейської інтеграції та підвищення ролі ЄС, проте вони вважали, що наднаціональна політика має все ж таки зосереджуватися на соціальних питаннях, охороні здоров'я і навколишнього середовища [131; 132].

Упродовж 2010 р. у Франції панували високі очікування від політики Європейського Союзу у сфері вирішення фінансових проблем, оскільки французька спільнота сприймала інтеграційну організацію як потужного легітимного актора, який здатний подолати світову економічну кризу і забезпечити стабільність єврозони, зокрема, 81 % французів вважали, що наднаціональна координація економічної та фінансової політики сприятливо відобразиться на поточному становищі як Франції, так й інших країн-членів, а 77 % французів виступали за посилення ролі ЄС у фінансовій сфері. У цей період у Франції спостерігалася відносна стабілізація рівня довіри до європейських владних інституцій, зокрема, довіра до Європейської Комісії зросла на чотири пункти і склала 42 %. Проте ставлення до рішень на рівні ЄС не можна назвати однозначним, оскільки 39 % французів нейтрально сприймали рішення ЄС у сфері європейської політики, 38 % – мали позитивні уявлення і 21 % опитаних негативно реагували на заходи з розв'язання загальноєвропейських проблем. Таким чином, упродовж 2010 р. рівень довіри

до ЄС та потреба участі Франції у загальноєвропейській політиці у сприйнятті французької спільноти коливалась від 46 % до 42 %, підтримка процесів реалізації спільної зовнішньої політики складала 61 %, а спільної безпекової і оборонної – відповідно 77 %, також близько 43 % респондентів висловлювалися за поглиблення інтеграційних процесів в ЄС [133].

Сприйняття євроінтеграційної політики Франції у 2011 р. мало соціальне забарвлення, оскільки було пов'язано з вирішенням проблем, зумовлених світовою фінансовою кризою, зокрема, 47 % опитаних наголошували на вирішенні проблем зайнятості серед молоді на наднаціональному рівні; 45 % французів очікували від Європейського Союзу надання можливостей для отримання освіти та професійної перекваліфікації особам працездатного віку; 39 % респондентів вважали, що пріоритетним завданням ЄС має бути забезпечення соціального захисту та поліпшення доступу до системи охорони здоров'я; 38 % громадян висловлювалися за поглиблення європейської політики у сфері поновлюваних джерел енергії та збільшення енергоефективності використання ресурсів; 32 % французів зауважували, що пріоритетним завданням ЄС має стати реструктуризація проблемних галузей економіки та зростання «зеленої» економіки [134].

Подібна тенденція щодо участі Франції у політиці європейської інтеграції спостерігалася й у 2012 р. вже за президентства Ф. Олланда, оскільки після набуття чинності Лісабонської угоди 18 % французів висловили підтримку договору, який, на думку 39 % респондентів розширив можливості працевлаштування громадян в ЄС, 26 % французів зауважили, що угода сприятиме розвитку європейських освітніх пріоритетів, а 25 % опитуваних звернули увагу на зростання захисту прав споживачів. У цілому 66 % французів відчували себе громадянами ЄС, тоді як середньоєвропейський показник складав 63 %, також 76 % опитаних висловлювали інтерес до зміни французької політики в ЄС [135].

Проте у 2013 р. публічний дискурс у Франції щодо Європейського Союзу балансував між негативним та позитивним сприйняттям (відповідно 33 % та

31 %), при цьому у суспільстві виокремлювалась вікова тенденція щодо сприйняття ЄС, зокрема, 45 % молоді позитивно сприймали політику ЄС, також 51 % службовців позитивно оцінювали діяльність європейських інституцій у порівнянні з 21 % працівників інших галузей, натомість у середнього та старшого покоління рівень позитивного уявлення щодо сприйняття ефективності інтеграційного утворення поступово знижувався: особи 25–34 років (35 %), 35–44 роки (27 %) та 45–54 роки (24%).

Причинами негативного ставлення французьких громадян до політики ЄС називалися недостатня участь Європейського Союзу у процесах посткризового відновлення французької економіки (65 %), низький рівень формування умов для розширення кількості робочих місць в Європі (22 %) та сприйняття процесів поглибленої інституціоналізації європейської влади як загрози для національної політики (52%), а не як розширення можливостей Франції в європейському управлінні (36%). Також 55 % французів зауважували, що ЄС не захищає європейських громадян від негативних наслідків інституціоналізації інтеграційного об'єднання, хоча респонденти й погоджувались, що Франція стикається не лише з негативними проявами такого процесу.

Як наслідок, у 2013 р. лише 40 % французів висловлювалися оптимістично щодо майбутнього Європейського Союзу, а 56 % – песимістично, при цьому загальноєвропейська тенденція була абсолютно протилежною, зокрема, на рівні ЄС 51 % респондентів позитивно оцінювали перспективи розвитку об'єднання, а 43 % – негативно. Таким чином, Франція після Греції, Кіпру та Португалії, виявилася четвертою країною з песимістичним сприйняттям майбутнього ЄС, хоча більш ніж дві третини європейських громадян, зокрема Данії, Ірландії та Мальти, продемонстрували у цей період оптимістичне ставлення до діяльності європейських інституцій. Водночас було встановлено, що 61 % опитаних не вважали, що Франція отримає ширші глобальні політико–економічні перспективи, якщо вийде з ЄС. Оскільки 70 % французів зазначали, що ЄС розраховує на підтримку Францією європейських ініціатив у міжнародній політиці, тому 61 % – висловлювались за підтримку

спільної зовнішньої політики, а 77 % – позитивно ставились до процесів формування спільної безпекової та оборонної політики.

Слід зазначити, що однією з причин негативного сприйняття у суспільстві європейської політики Франції став низький рівень поінформованості французів щодо поточних загальноєвропейських проблем та участі держави в інституціях ЄС, зокрема, 80 % респондентів вважали себе не дуже добре ознайомленими з європейськими питаннями, а 47 % французів вказували на те, що телебачення і радіо не приділяють достатньо часу саме європейській проблематиці. Зауважимо, що низька поінформованість французької спільноти про діяльність європейських інституцій є доволі показовою, зважаючи на той факт, що засідання Європарламенту, однієї з основних інституцій ЄС, проводяться у Страсбурзі (Франція), проте лише 44 % французів обізнані з тим, що члени Європейського парламенту обираються безпосередньо громадянами кожної країни-члена ЄС, тоді як 36 % опитаних вважали інакше, а 20 % громадян не визначилися з відповідями на питання. Результати моніторингу 2013 р. показали, що лише 36 % французьких громадян вважали, що їх голос впливає на розвиток Європи, тому на рівні ЄС була сформована комунікативна стратегія, спрямована на підвищення рівня поінформованості щодо актуальних проблем ЄС не лише французької громадськості, але й суспільства інших країн-членів [136].

Протягом 2014 р. відбулось підвищення рівня сприйняття французами образу ЄС на сім пунктів у порівнянні з попереднім роком (загалом показник становив 41 %), підставою для змін стали результати виборів до Європарламенту навесні 2014 р., під час яких значну підтримку отримали євроскептики, хоча в цілому проєвропейські сили в Європарламенті зберегли більшість. Відповідно у Франції партія Національний фронт, яка підтримувала позиції євроскептиків, набула більшої популярності у французькому суспільстві, ніж партія чинного президента країни Ф. Олланда, яка запропонувала оновлену стратегію європейської політики країни. При цьому як і в 2013 р. молодь та службовці висловили найбільшу підтримку проведенню

європейської політики Франції чинним лідером країни Ф. Олландом. Водночас 67 % французів висловилося за підтримку єдиної валюти та членства Франції в європейському економічному і валютному союзі, що дорівнювало середньому рівню країн євросони, до того ж французькі громадяни не вважали, що вирішення економічної кризи можливе після виходу ЄС, тому 63 % респондентів зауважували, що майбутнє Франції пов'язане саме з участю країни в європейських наднаціональних інституціях.

Хоча Франція залишається однією з країн з найбільш песимістично налаштованою спільнотою щодо перспектив трансформації ЄС, проте у 2014 р. 50 % французів більш оптимістично оцінювали перспективи Європи, проти 47 % песимістичних респондентів. Щодо оцінки рівня важливості політичної діяльності ЄС, то 50 % французів на перше місце поставили процеси миробудівництва, які реалізуються ЄС на внутрішньому та зовнішньому рівні, на друге місце 42 % опитаних поставили дотримання політики збереження людського життя і на третє місце – права людини (40 %). Таким чином, можна прослідкувати відносну узгодженість між напрямками, які були визначені на рівні ЄС і тими, які виокремила французька спільнота. Загалом, у проведеному моніторингу зазначається, що 89 % респондентів вважають, що Франція потребує глибшого політичного і економічного реформування, щоб відповідати на реальні і потенційні виклики і загрози для життєдіяльності країни, а також займати лідерські позиції в Європі та світі [137; 138].

У 2015 р. сприйняття політики Європейського Союзу загалом серед країн-членів значно зросло, зокрема, 41 % європейців підтримували діяльність ЄС, 38 % – ставились нейтрально та 19 % – негативно оцінювали роботу європейських інституцій. Така ж тенденція простежувалась і у Франції: 37 % французьких громадян висловлювалися позитивно, 40 % – займали нейтральну позицію, а 21 % – негативно. Однак частка європейців, які позитивно оцінювали ЄС, збільшилася на шість пунктів з 2014 р. і на одинадцять пунктів впродовж двох років з 2013 р., до того ж відсоток європейців з негативним сприйняттям ЄС знизився відповідно на шість пунктів. Відтак позитивне ставлення до

європейського проекту переважає над нейтральним у таких країнах ЄС, як Румунія, Ірландія, Болгарія, Литва, Польща, Люксембург, Мальта, Естонія, Хорватія, ФРН, Бельгія, Португалія, Нідерланди, Швеція та Італія. Позитивне сприйняття ЄС було найбільш поширеним у Румунії (62 %), Ірландії (57 %), Литві (55 %) та Болгарії (55 %). Нейтральне сприйняття переважало позитивні уявлення в таких країнах, як Франція, Велика Британія, Іспанія, Данія, Латвія, Словаччина, Чехія, Словенія та Фінляндія. У Греції нейтральні сприйняття переважали над негативними (38 % проти 37 %), а в Угорщині були рівномірно розподілені позитивні і нейтральні сприйняття (43 % проти 43 %). Нарешті, більшість респондентів в окремих країнах, як і раніше, негативно оцінювала політику ЄС: Кіпр (42 % проти 24 %) та Австрія (36 % проти 29 %). Проте з погляду еволюції соціально-політичних процесів, позитивний образ Європейського Союзу покращився з осені 2014 р. у 20 з 28 країн ЄС.

Позитивне сприйняття Європейського Союзу переважало над негативним у більшості соціально-демографічних категорій по всій території ЄС, за винятком осіб, які відчували власні економічні складнощі, зокрема, 25 % респондентів позитивно оцінювали політичну діяльність ЄС, 34 % – негативно, а 38 % опитаних займали нейтральну позицію. Позитивне сприйняття було найбільш поширеним серед європейців, що народилися після 1980 р. (47 % – позитивно, проти 14 % – негативно), особи, які навчалися у віці до 20 (49 % проти 15 %), менеджери (52 % проти 16 %), підприємці (46 % проти 19 %), студенти (55 % проти 9 %), і особи, які ідентифікували себе як заможні (59 % проти 12 %) та дуже заможні (57 % проти 12 %). Позитивне сприйняття політики ЄС було менш поширеним серед респондентів похилого віку і нижчих соціальних верств [139].

Аналіз сутнісних характеристик сприйняття політики євроінтеграції у Франції уможливив виокремлення таких її тенденцій, як:

1. Зниження впродовж шести років на 12 % рівня довіри до політичної діяльності ЄС на користь нейтрального ставлення до інтеграційного об'єднання, що зросло на 9 %, тоді як ступінь коливання негативного уявлення

склав +2 % (рис. 1). Причини такого сприйняття французькою спільнотою європейської політики полягають у мотиваціях французьких євроскептиків на виборах до Європейського парламенту у 2014 р., які вважаються найбільшими супротивниками поглиблення інтеграції Франції у форматі ЄС. Зауважимо, що останнім часом в країнах ЄС спостерігається зростання євроскептичних настроїв, зумовлених негативною реакцією французького суспільства на вирішення економічних та соціальних проблем, таких як низький рівень економіки, великі державні борги, високі податки і безробіття; а також втрата довіри до Європейського Союзу та його основних інститутів. Низка корупційних скандалів, які пов'язані з домінуючими партіями ЄС, також можуть спричинити підвищення популярності євроскептичних і націоналістичних партій, зокрема французького Національного фронту, який набрав понад 26% підтримки, що потенційно ставить під загрозу єдність інтеграційного співтовариства. Водночас на сучасному етапі євроскептикам складно створити політичну структуру, яка б стала впливовою силою, зумовлено складним механізмом формування коаліції всередині Європейського парламенту, однак у перспективі євроскептики можуть стати рушійною силою розпаду ЄС якраз через Європарламент. Хоча, як показав аналіз моніторингу Євробарометру, 83 % французьких громадян не бажають виходити з єдиної Європи, а 59 % висловлюються на подальшу підтримку валютного союзу. Проте політична еліта Франції оцінює таке сприйняття ЄС французькою спільнотою як попередження для Європи в цілому і як сигнал для необхідності проведення національних економічних реформ, особливо після терористичних атак у країні впродовж 2015 р. Зазначимо, що вибори до Європейського парламенту вважається найбільшим мультикультурним демократичним волевиявленням в світі, оскільки їх результати впливають на життєдіяльність 500 мільйонів європейських громадян.

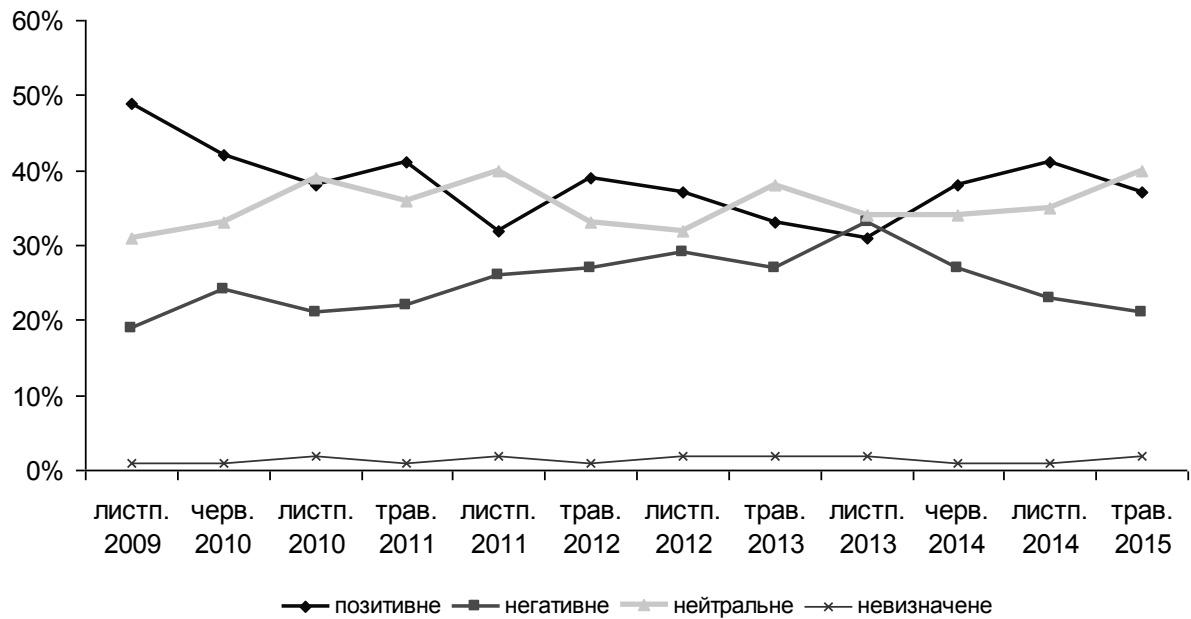

Рис. 1 Динаміка зміни ставлення Франції до політичної діяльності ЄС (2009–2015)
Джерело: складено автором за даними Євробарометру [140].

2. Відносно стабільним впродовж 4 останніх років є позитивне сприйняття у Франції спільної зовнішньої політики ЄС (рис. 2), зокрема, у середньому 61 % французьких громадян оптимістично оцінюють міжнародну діяльність ЄС, при цьому динаміка зазначеного періоду склала +3 %; близько 30 % респондентів негативно налаштовані щодо заходів позиціонування ЄС на континенті і міжнародному середовищі, хоча така тенденція продовжує знижуватись (приблизно на 4 %); 9 % громадян Франції не визначились щодо оцінки європейської зовнішньої політики. У цілому французьке суспільство дотримується думки, що сфера міжнародних відносин має входити на паритетній основі як до компетенції національного уряду, так і інститутів ЄС, що представляє інтереси об'єднання в міжнародних і регіональних організаціях, а також у впливових неформальних групах, причетних до політики глобального управління. Такий підхід до спільної зовнішньої політики ЄС пояснюється сприйняттям у суспільстві ініціативи Ф.Олланда щодо зближення з політикою ФРН, яка стосується рівноправного партнерства і міжнародних питаннях, вагомого впливу Франції щодо забезпечення

європейської безпеки через оборонний потенціал і визнання ролі ФРН в Європі як рушійної сили економічного зростання ЄС, тобто поновити лідерські позиції тандему Франція–ФРН, як це було при заснуванні інтеграційного об'єднання. Зауважимо, що саме Франція разом з ФРН виступила ініціатором формування наднаціональної структури, яка з часом отримала назву Європейський Союз, тому Франція намагається зберегти і примножити лідерські позиції на континенті і в міжнародних відносинах загалом через власну активну зовнішньополітичну діяльність, впливати на координацію міжнародних ініціатив на рівні ЄС. До речі, роль інтеграційного об'єднання у подоланні глобальних проблем французи оцінюють достатньо позитивно (46 %).

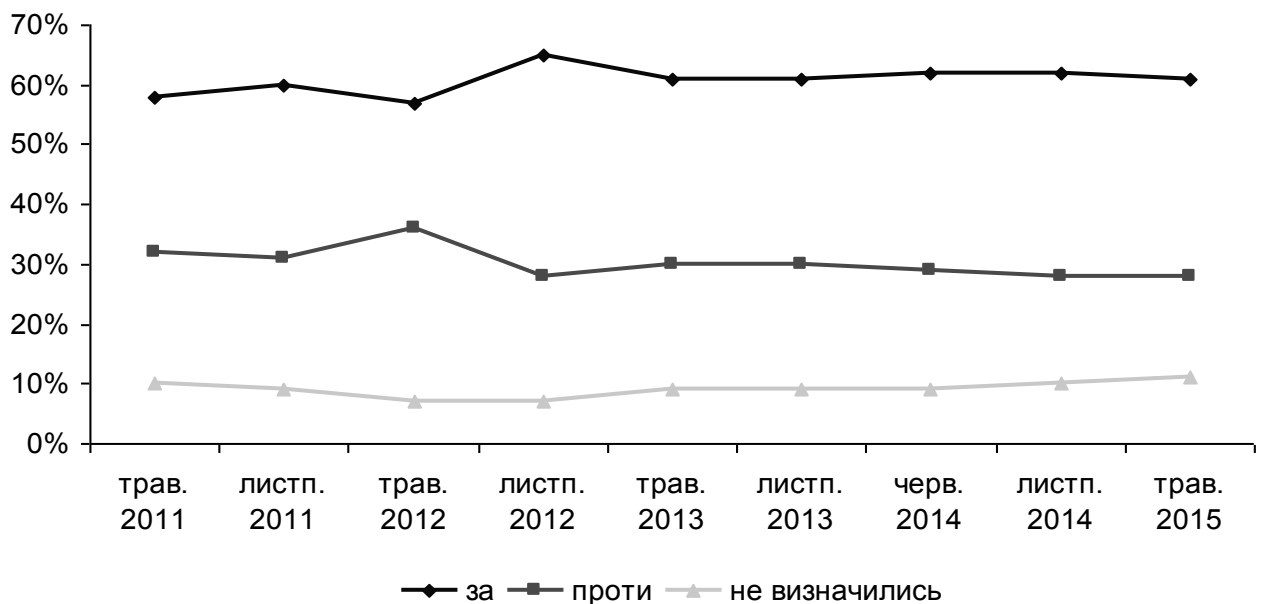

Рис. 2 Динаміка сприйняття у Франції рішень у сфері спільної зовнішньої політики ЄС (2011–2015)

Джерело: складено автором за даними Євробарометру [141].

3. Стабільно оптимістично оцінюються у французькому суспільстві перспективи розвитку ЄС (рис. 3). Так, динаміка позитивного сприйняття інтеграційного об'єднання за чотири роки у середньому складала 46 %, при цьому незмінною залишилась позиція дуже позитивно налаштованих громадян

Франції до політики європейських інституцій – у середньому 2 %; у цілому французьке суспільство підтримує можливі майбутні трансформації на рівні ЄС, висловлюючи бажання брати більш активну участь в європейських справах за умови дотримання паритетного/лідерського становища Франції на європейському континенті.

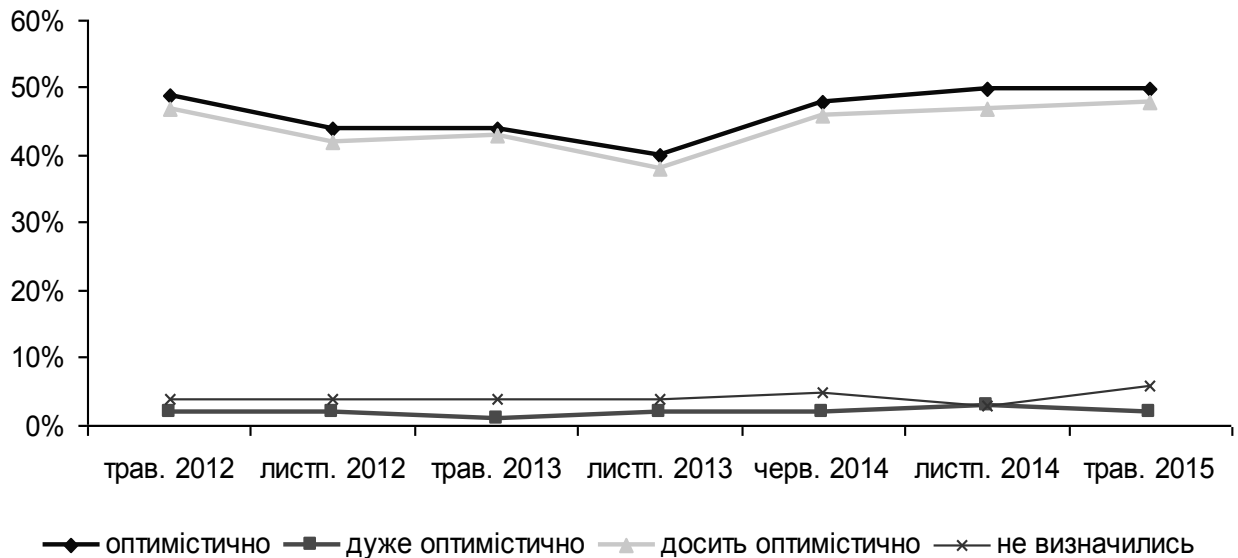

Рис. 3 Динаміка позитивного сприйняття у Франції перспектив розвитку ЄС (2012–2015)

Джерело: складено автором за даними Євробарометру [142].

Водночас у Франції існує значна частка осіб, які песимістично ставляться до майбутнього розвитку ЄС (рис. 4). Зокрема, встановлено, що близько 49 % опитаних негативно сприймають будь-які перспективи трансформації політичної і економічної діяльності об'єднання, хоча потрібно зазначити, що відсоток негативно налаштованих до ЄС французьких громадян знизився у середньому на 3 %; така ж тенденція простежується й відносно осіб, які виступають категорично проти участі Франції в європейському інтеграційному союзі (динаміка складала – 1 %). У цілому незадоволення французького співтовариства щодо перспектив розширення ЄС пояснюється зниженням рівня економічного добробуту всередині країни та потенційним збільшенням фінансових зобов'язань держави у разі виникнення необхідності економічної

підтримки політики ЄС щодо нових країн-членів або в результаті політичної або соціальної кризи в Європі.

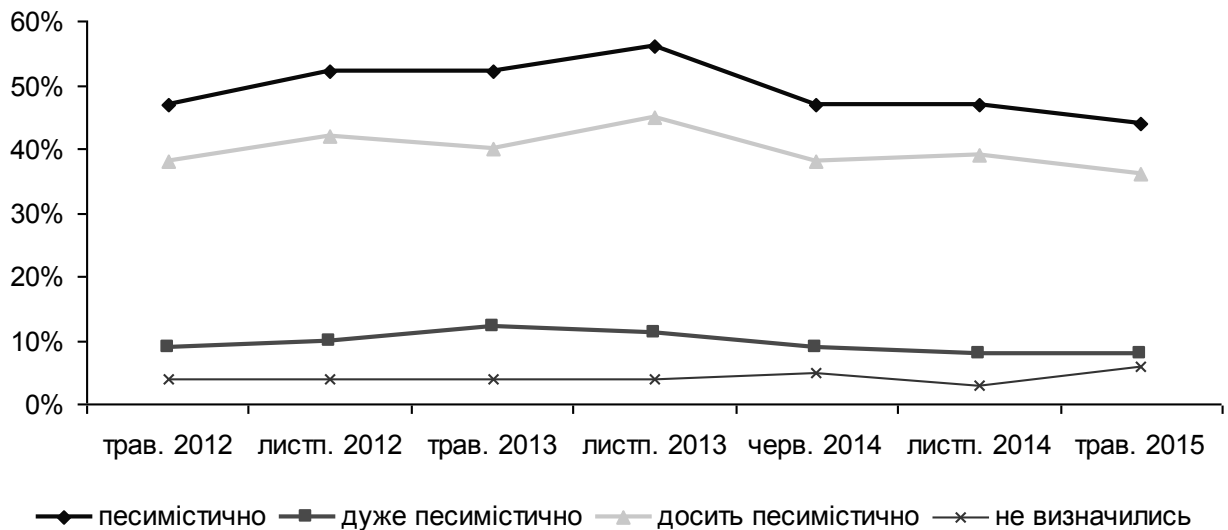

Рис. 4 Динаміка негативного сприйняття у Франції перспектив розвитку ЄС (2012–2015)

Джерело: складено автором за даними Євробарометру [142].

4. Найбільшим досягненням членства Франції в ЄС впродовж 2009–2015 рр., тобто за президентства як Н. Саркозі, так і Ф. Олланда (рис. 5), на думку французької громадськості, стало приєднання до зони вільного пересування товарів, послуг та людських ресурсів у межах ЄС (45 %); членство в єврозоні було позитивно оцінено 42 % респондентів; миробудівництво як головне європейське питання, що потребувало або загальної підтримки, або оптимального вирішення, назвали 32 % опитаних; збереження культурного різноманіття на європейському рівні як вагомій складовій діяльності ЄС визначили 30 % громадян; 25 % французів наголосили на важливості такого напрямку розвитку інтеграційного утворення як посилення міжнародного впливу ЄС та країн-членів після набуття чинності Лісабонського договору; водночас на зниження контролю за зовнішніми кордонами як слабкий напрям політичної діяльності на рівні ЄС вказували 22 % респондентів; розвиток демократії з одночасним посиленням бюрократичних процедур та безробіття, на думку 18 % громадян Франції, стали проблемними сферами функціонування

європейських інституцій; 13 % опитаних наголосили на втратах власної культурної ідентичності у результаті формування єдиного європейського культурно-інформаційного простору.

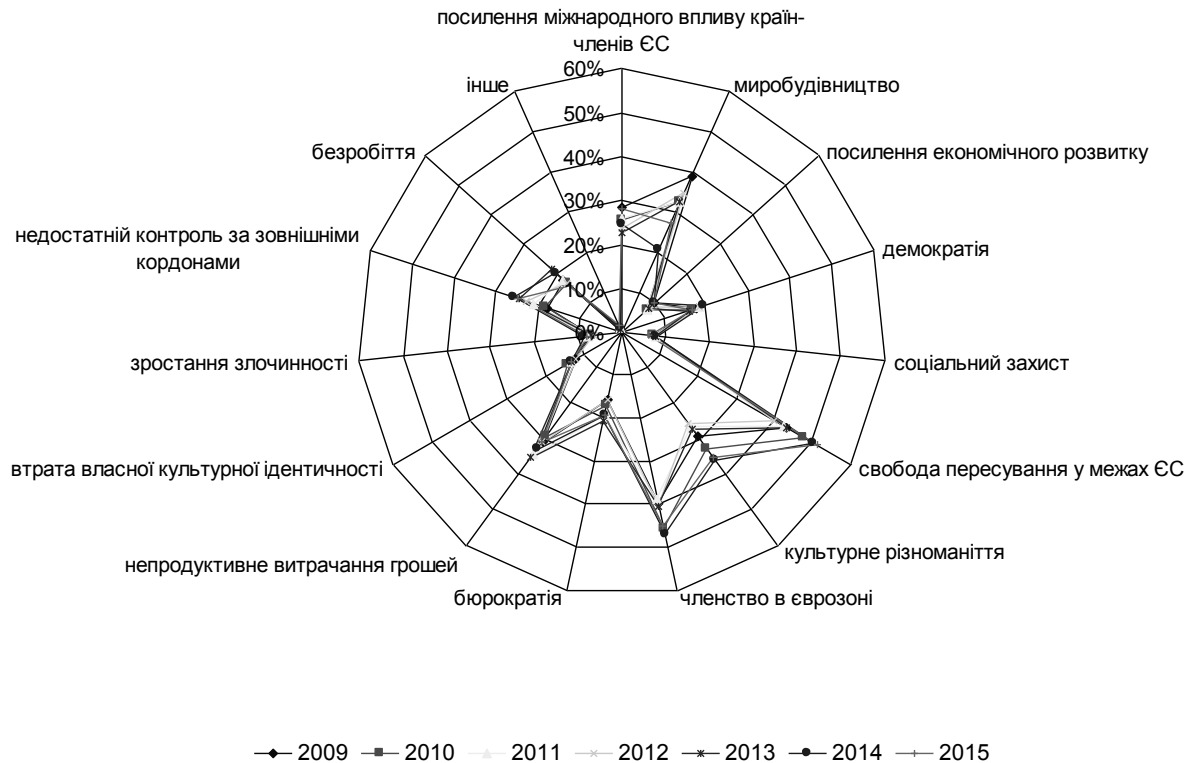

Рис. 5 Динаміка сприйняття у Франції європейської політики (2009–2015)

Джерело: складено автором за даними Євробарометру [143].

Меншість французьких громадян вказували на таку перевагу участі країни в євроінтеграційних процесах як посилення економічного розвитку Франції у рамках ЄС (9 %), тоді як, на думку 7 % громадян, зниження або підвищення соціального захисту європейців і зростання злочинності стали головними наслідками формування єдиної Європи.

Підсумовуючи, зазначимо, що основними напрямками європейської політики Франції, які найчастіше обговорювалися у французькому суспільстві, стали поглиблення європейських надінституалізаційних процесів, реформування за участю Французької Республіки спільної зовнішньої політики

та безпеково-оборонної стратегії ЄС. Для забезпечення визначених зовнішньополітичних цілей Франції в ЄС передбачено задіяно механізми, які стосуються вироблення спільної позиції щодо тих чи інших міжнародних подій, узгодження позицій національних урядів з європейською політичною поведінкою відносно третіх країн, використання Європейським Союзом збройних сил як автономно, так і у колективних операціях в рамках НАТО чи ОБСЄ у випадку, коли дипломатичні інструменти виявляються недостатніми для забезпечення безпеки ЄС та країн-членів [144].

Висновки до Розділу 2

Еволюція європейської політики Франції від Ф. Міттерана до Ф. Олланда характеризується зміною підходів політичних лідерів до місця й ролі Франції у європейському проєкті, оскільки за президентства Ф. Міттерана стратегія зовнішньої політики країни щодо європейської інтеграції відрізнялася від політики попередніх керівників держави. Особливостями тогочасного євроінтеграційного курсу Франції визначалися пріоритетність західноєвропейського інтеграційного процесу, відмова від намірів на безумовне політичне лідерство в Західній Європі в інтересах наднаціональних структур, згода на участь США в європейській системі безпеки, прагматичність і схильність до компромісів у відносинах Франції з європейськими співтовариствами. Натомість позиція президента Ж. Ширака щодо європейської інтеграції була спрямована на зміцнення єдиної європейської валюти, реорганізацію інститутів ЄС, створення європейської системи безпеки незалежно від трансатлантичного союзу. Однак суттєвою особливістю євроінтеграційної політики Ж. Ширака можна вважати його наміри повернутися до альянсу на умовах європеїзації командних структур НАТО, створення багатонаціональних військ, відносини яких з НАТО будувалися за

принципом незалежності і залученості. Європейський напрям зовнішньої політики за президентства Н. Саркозі відзначається розв'язанням політичної кризи ЄС через підписання Лісабонського договору, що дозволило реформувати наднаціональні інститути ЄС, участю у стабілізації європейської економіки після фінансово-економічної кризи, ухваленням європейського пакту з питань енергетики та клімату, поверненням Франції у військові структури командування НАТО та зміцненням європейської оборони. Євроінтеграційний вектор зовнішньої політики Франції за президентства Ф. Олланда характеризується пріоритетністю національних інтересів у відносинах з ЄС, формуванням єдиного політичного бачення розвитку ЄС на основі принципів демократії і суверенітету, реформуванням європейської економіки та встановленням нових правил у соціальній та екологічній діяльності.

Детермінанти сучасної євроінтеграційної політики Франції розглядаються як парадигма політичної дії, як система оцінок політичної, економічної і безпекової ситуації, на основі яких формулюються і реалізуються програми для практичної діяльності на національному і європейському рівнях. Перманентні зміни європейської складової зовнішньої політики Франції залежать від врахування зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на міждержавну взаємодію в рамках ЄС, оскільки вони виявляють національні переваги в євроінтеграційних процесах, сприяють формуванню ключових стратегій держави в умовах трансформації наднаціональних інститутів, європейського ринку та спільної зовнішньої і безпекової політики. Ключовими для реалізації євроінтеграційної політики Франції стали три напрями: поглиблення євроінтеграції, розширення ЄС і формування європейської політики безпеки та оборони. Одним з підсумків прогресу європейського будівництва став той факт, що сьогодні вплив Франції на ЄС і, навпаки, ЄС на Францію досяг того рівня, при якому політика ЄС вважається зовнішньою і внутрішньою складовою діяльності держави.

Дослідження суспільно-політичного аспекту євроінтеграційної політики Франції розглядається у вимірі перетину національного і європейського

комунікативного простору на рівні існування взаємозв'язків між різними суспільними і політичними акторами і дій щодо сприйняття стратегій і практики зовнішньої політики держави. Публічний дискурс європейської політики у Франції перш за все визначається суспільно-політичними процесами, комунікацією між владою, політичними елітами і національною спільнотою, які можуть характеризуватися як кореляційні, так і асиметричні і здійснювати відповідний вплив на позицію Франції в євроінтеграційному проєкті. Експерти вказують, що контент, формат і креативність офіційних представників влади держави і громадянського суспільства, а також коментарі електронних та друкованих медіа щодо ролі Французької Республіки в Європі визначаються спільністю або розбіжністю позицій, які стосуються можливостей політичних еліт щодо забезпечення національних інтересів на європейському рівні, мотивації масової суспільної поведінки, реальних оцінок суспільно-політичної взаємодії французької влади і громадськості країни.

У цілому французьке суспільство дотримується думки, що сфера міжнародних відносин має входити на паритетній основі як до компетенції національного уряду, так і інститутів ЄС, що представляє інтереси об'єднання в міжнародних і регіональних організаціях, а також у впливових неформальних групах, причетних до політики глобального управління.

Стабільно оптимістично оцінюються у французькому суспільстві перспективи розвитку ЄС. Так, динаміка позитивного сприйняття інтеграційного об'єднання за чотири роки у середньому склала 46 %, при цьому незмінною залишилась позиція дуже позитивно налаштованих громадян Франції до політики європейських інституцій – у середньому 2 %; у цілому французьке суспільство підтримує можливі майбутні трансформації на рівні ЄС, висловлюючи бажання брати більш активну участь в європейських справах за умови дотримання паритетного/лідерського становища Франції на європейському континенті. Водночас у Франції існує значна частка осіб, які песимістично ставляться до майбутнього розвитку ЄС. Зокрема, встановлено, що близько 49 % опитаних негативно сприймають будь-які перспективи

трансформації політичної і економічної діяльності об'єднання, хоча потрібно зазначити, що відсоток негативно налаштованих до ЄС французьких громадян знизився у середньому на 3 %; така ж тенденція простежується й відносно осіб, які виступають категорично проти участі Франції в європейському інтеграційному союзі (динаміка склала –1 %).

Найбільшим досягненням членства Франції в ЄС впродовж 2009–2015 рр., тобто за президентства як Н. Саркозі, так і Ф. Олланда, на думку французької громадськості, стало приєднання до зони вільного пересування товарів, послуг та людських ресурсів у межах ЄС (45 %); членство в єврозоні було позитивно оцінено 42 % респондентів; миробудівництво як головне європейське питання, що потребувало або загальної підтримки, або оптимального вирішення, назвали 32 % опитаних; збереження культурного різноманіття на європейському рівні як вагомій складовій діяльності ЄС визначили 30 % громадян; 25 % французів наголосили на важливості такого напрямку розвитку інтеграційного утворення як посилення міжнародного впливу ЄС та країн-членів після набуття чинності Лісабонського договору; водночас на зниження контролю за зовнішніми кордонами як слабкий напрям політичної діяльності на рівні ЄС вказували 22 % респондентів; розвиток демократії з одночасним посиленням бюрократичних процедур та безробіття, на думку 18 % громадян Франції, стали проблемними сферами функціонування європейських інституцій; 13 % опитаних наголосили на втратах власної культурної ідентичності у результаті формування єдиного європейського культурно-інформаційного простору.

РОЗДІЛ 3

БЕЗПЕКОВА ПАРАДИГМА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ФРАНЦІЇ

3.1. Політична позиція Франції щодо нової стратегії безпеки та оборони ЄС

Вирішення проблем у сфері європейської безпеки та оборони розглядаються Францією як необхідна складова формування конструктивного діалогу з Північноатлантичним альянсом, попри протилежність підходів Франції та ЄС до створення окремих європейських сил безпеки і оборони. З огляду на поглиблення політичної і економічної інтеграції у межах ЄС спостерігається поступове розмежування функцій і засобів взаємодії між ООН, НАТО та ОБСЄ щодо підтримки безпеки і стабільності в європейському регіоні, внаслідок чого відбулось формування суто європейського воєнно-політичного потенціалу, часткове дистанціювання від НАТО та розвиток спільної європейської безпекової і оборонної стратегії. Політична позиція Франції щодо проблем європейської безпеки та оборони сформувалась в умовах необхідності підтримки міжнародного та європейського статусу країни, тому спільна політика безпеки і оборони ЄС розглядалась і розглядається французьким політикумом як процес втілення французької концепції Європи-могутності та як прояв європейської оборонної незалежності. Зокрема Франція пропонувала декілька проектів щодо створення системи європейської безпеки і оборони – Європейське оборонне співтовариство (1952 р.) на основі плану Плевена (1950 р.) щодо створення єдиної європейської армії з наднаціональним командуванням і плани Фуше (1961 та 1962 рр.) щодо координації зовнішньої та безпекової політики [145], при цьому остаточне оформлення стратегії спільної європейської зовнішньої та безпекової політики відбулося після підписання Маастрихтського (1992 р.), Амстердамського (1997 р.) та Ніщцького (2000 р.) договорів у межах ЄС.

Сучасний підхід Франції до європейської безпекової політики ґрунтується на здійсненні регулярного моніторингу загроз в Європі, поглибленні дискусій на рівні країн-членів щодо перспектив розвитку безпекової та оборонної політики ЄС і сприянні конкурентоспроможності європейської оборонної промисловості з метою уникнення зниження стратегічного впливу ЄС. Також французькі високопосадовці наполягають на потребі розширення діяльності Європейського оборонного агентства через відновлення структурних європейських безпекових програм, визначення на рівні ЄС глобального підходу до проблем зміцнення регіональної та міжнародної безпеки, встановлення оборонних та безпекових пріоритетів ЄС у сфері інформаційної та кібербезпеки, прикордонного контролю та постконфліктної стабілізації країн-сусідів інтеграційного утворення [146; 147].

Франція як одна з країн-ініціаторів поглиблення євроатлантичного співробітництва у 1966 р. вирішила вийти із структур об'єднаного військового командування НАТО, змінивши форму, а не сутність стратегії національної безпекової політики. Зміна позицій французького керівництва обумовлена військово-політичними розбіжностями між США та Францією щодо особливостей розвитку післявоєнної системи міжнародних відносин, що з'явилися з середини ХХ ст. Повернення Франції до структур НАТО відбулося у 2009 р. за президентства Н. Саркозі, щоб розширити вплив в Альянсі та оновити оборонну стратегію Європи, при цьому з метою збереження власної ядерної незалежності Франція вирішила не приєднуватись до Групи ядерного планування, що визначає ядерну політику НАТО. У результаті Франція отримала близько 750 додаткових офіцерських посад в структурах об'єднаного командування НАТО, а також стала третьою країною-фінансистом НАТО після США та ФРН. Додамо, що сучасні французькі політики визначають участь Франції в НАТО як надійне партнерство, спрямоване на ефективну підтримку місії НАТО, проте зі збереженням права Франції самостійно діяти за межами альянсу на основі повної свободи прийняття рішень. На саміті НАТО у 2014 р. французькі ініціативи сприяли посиленню взаємних зобов'язань країн-членів з

питань колективної оборони, підтвердженню важливості оборонної ролі Європи, запровадженню інноваційного військового інструментарію союзників для подолання сучасних викликів та загроз, розширенню військового бюджету країн-учасниць та ухваленню розширеної оборонної політики НАТО у сфері кібербезпеки [148].

Ретроспективний аналіз європейської і євроатлантичної політики Франції від Ф. Міттерана до Ф. Олланда показав, що Франція, вибудовуючи національну безпекову та оборонну стратегію, намагається як балансувати між участю в євроатлантичних і суто європейських структурах, дотримуючись позицій здійснення незалежної оборонної політики, так і виступати ініціатором поглиблення військово-оборонної складової спільної безпекової політики на рівні ЄС. Зокрема за президентства Ф. Міттерана позиція Франції ґрунтувалась на підтримці балансу військово-оборонних відносин з США та ФРН, зосередженні уваги на східноєвропейському безпековому напрямі через політичні зрушення в країнах Східної Європи і переосмисленні національного військово-оборонного концепту після об'єднання ФРН. Саме узгоджена діяльність Ф. Міттерана та канцлера ФРН Г. Коля дозволила реалізувати французьку ініціативу щодо створення єдиної Європи на противагу США через перехід від економічного об'єднання до політичного союзу після підписання Маастрихтського договору, а також зберегти непорушність кордонів між ФРН і Польщею по лінії Одер-Нейсе [149].

Трансформаційні перетворення, які відбулись у системі міжнародних відносин після «холодної війни», президент-соціаліст Ф. Міттеран ефективно використав для просування традиційної французької концепції щодо посилення європейської стратегічної незалежності. Прагнення Ф. Міттерана створити європейську конфедерацію з політико-юридичним підґрунтям призвело до підтримки Францією російської позиції щодо НАТО, зокрема французького прагнення уповільнити процес розширення НАТО, з огляду на заявлений недостатній рівень реформування організації у напрямі посилення європейського впливу, визначений пріоритетом зовнішньої політики держави.

Усвідомлюючи необхідність дотримуватися курсу, заданого попередником, Ж. Ширак зосередив увагу на підтримці міжнародного впливу Франції та окреслив призначення країни як можливість бути «провідником для всіх народів світу» [71]. За президентства Ж. Ширака Франція продовжила політику побудови європейської системи безпеки та оборони як самостійної повноцінної військової структури, що можна кваліфікувати як спробу формування незалежної від НАТО системи регіональної безпеки [150]. Зауважимо, що реалізація французької ідеї дозволила б перетворити ЄС в альтернативну безпекову структуру, що могла б зменшити американський вплив в Європі.

Забезпечення безпекової незалежності держави стало прерогативою міжнародних ініціатив Ж. Ширака, оскільки після завершення французьких підземних тихоокеанських ядерних випробовувань з метою модернізації атомної зброї упродовж 1995–1996 рр. Франція продовжувала брати активну участь у процесах формування європейської безпекової системи і намагалась відновити співробітництво з НАТО. Зокрема, наприкінці 90-х рр. ХХ ст. розпочався процес інтеграції військових сил країни до структур НАТО, проявом чого стала участь Франції у військовій операції держав Північноатлантичного блоку в Косово (1999 р.) та підтримка військових ініціатив США в Афганістані (2001-2002 рр.). Зауважимо, що сутність французької євроатлантичної політики за президентства Ж. Ширака полягала у залученні міністра оборони країни до регулярних заходів НАТО, розробці норм участі Франції в керівних структурах НАТО та розширенні діяльності спільно зі штаб-квартирою Верховного командування об'єднаних збройних сил НАТО в Європі. У цілому позиція Франція щодо НАТО зводилась до просування ініціатив реформування альянсу та виокремлення самостійної європейської безпеково-оборонної лінії. Задум Ж. Ширака полягав в тому, щоб з одночасним збереженням відносин з США відстоювати власні інтереси на рівні НАТО через створення всередині блоку європейського напрямку. Зокрема, Ж. Ширак запропонував США передати європейцям командування силами НАТО в середземноморському регіоні при збереженні спільного стратегічного

командування на євроатлантичному рівні, проте США не погодилися на такий підхід, оскільки Середземномор'я і Близький Схід належать до зони їхніх геополітичних пріоритетів, що призвело до призупинення реінтеграції Франції до альянсу та усвідомлення французьким керівництвом альтернативної позиції інших країн-членів ЄС щодо формування окремої оборонної структури, що може замінити НАТО [151].

Ще однією спробою реалізації європейських безпекових ініціатив Франції стало підписання Амстердамського договору в 1997 р., в якому було передбачено поглиблення співробітництва країн ЄС у сфері зовнішньої, оборонної та кримінальної політики. При цьому нездатність європейських країн без допомоги сил НАТО врегулювати конфлікт на Балканах підштовхнула ЄС до прискорення дій щодо створення самостійної військової структури, результатом чого стало ухвалення на Гельсінському самміті ЄС рішення про формування спільної європейської політики безпеки і оборони (1999 р.) та створення до 2003 р. європейських сил швидкого реагування чисельністю 60 тис осіб з можливістю їх пересування як у межах Європи, так і поза ними та здатністю самостійно здійснювати військові операції упродовж одного року. Відповідно були визначені основні принципи використання сил швидкого реагування ЄС, серед яких було виокремлено наявність стратегічних інтересів в регіоні та загроз ЄС у сфері безпеки [152].

Зауважимо, що у зазначений термін так і не було сформовано відповідні європейські сили швидкого реагування через брак фінансування, оскільки в європейських країнах спостерігалась тенденція до збереження або зменшення загальних оборонних витрат. На Ніццькому самміті ЄС (2000 р.) було ухвалено рішення про те, що НАТО продовжує здійснювати військове планування, тоді як сили швидкого реагування ЄС зможуть виконувати миротворчі операції. Фахівці зазначають, що ініціатори формування незалежних збройних сил ЄС, в тому числі Франція та ФРН, не протиставляють їх НАТО, до того ж на рівні країн-членів ЄС не існує узгодженого підходу до такого процесу, а такі держави ЄС, як Швеція та Фінляндія, що не є членами НАТО, взагалі

виступають проти формування спільної європейської оборонної стратегії [153]. Таким чином, на рівні ЄС можна виокремити два протилежні ставлення до системи європейської безпеки та оборони, перше формується у межах франко-німецької взаємодії, а друге бачиться як проамериканське. Зокрема, Франція та ФРН наполягають на тому, щоб створити європейську континентальну систему безпеки відокремлену від євроатлантичного союзу, тоді як Велика Британія, Данія, Італія, Нідерланди, Португалія, а також країни Східної Європи, які є членами ЄС та НАТО, виступають за формування європейської безпекової та оборонної політики лише за участю НАТО.

Внаслідок відсутності на той час на загальноєвропейському рівні домовленостей щодо формування розширеної європейської системи безпеки та оборони франко-німецький тандем поглибив двосторонню військову взаємодію, зокрема Ж. Ширак та Г. Шрьодер узгодили позиції країн щодо євроатлантичного співробітництва. Продовженням ініціативи стало проведення Брюссельського «міні-саміту» ЄС з питань європейської оборони (2003 р.), на якому Франція, ФРН, Бельгія і Люксембург заявили про бажання сформувати окрему європейську оборонну систему, яка б не конкурувала з НАТО. Учасники зустрічі запропонували на рівні ЄС створити командування стратегічною транспортною інфраструктурою, оборонну структуру з питань ядерного, бактеріологічного та хімічного захисту, систему надання гуманітарної допомоги, спільний центр планування і проведення оборонних операцій, а також наднаціональний генеральний штаб [154].

Спільним європейським компромісом окреслених позицій країн-членів об'єднання можна вважати декларацію ЄС-НАТО щодо європейської безпекової та оборонної політики, в якій йшлося про надання доступу ЄС до інструментів оперативного планування НАТО, можливість для ЄС використання військово-оборонних ресурсів НАТО, адаптацію системи оборонного планування НАТО за умови проведення операцій під егідою ЄС, обмін секретною інформацією, консультації між НАТО і ЄС з врегулювання кризових ситуацій [155; 156].

У цілому позиція Ж. Ширака щодо формування спільної європейської системи безпеки та оборони полягала у балансуванні між США, НАТО та ЄС, тому президент неодноразово звертав увагу на необхідність формування союзницьких рішень, спрямованих на підтримку потужності як Європи, так і США. Франція за президентства Ж. Ширака продемонструвала готовність передачі частини економічного суверенітету до наднаціональних структур ЄС внаслідок формування валютного союзу, тоді як у сфері безпеки та оборони – зосередилась на дотриманні традиційних національних пріоритетів, активізуючи міжурядові зустрічі з цього питання, до того ж безпекові зовнішньополітичні ініціативи Франції мали переважно регіональний характер.

У 2007 р., коли президентом був обраний Франції Н. Саркозі, експертам здавалося, що передвиборча риторика не буде мати нічого спільного з його президентською діяльністю. Проте у листопаді 2007 р. під час візиту до США французький президент проголосив нові зовнішньополітичні пріоритети Франції, які означали глибоку трансформацію міжнародного курсу країни та перегляд ідеї голлізму попередніх президентів. Замість трикутника Франція-ФРН-РФ Н. Саркозі ініціював формування геополітичної конфігурації Франція-США-Велика Британія, і, зокрема у 2008 р., запропонував створити франко-британській військовий союз, аргументуючи свою пропозицію наявністю ядерної зброї у двох європейських країн. На відміну від своїх політичних попередників Н. Саркозі виступив за перегляд принципів двосторонньої співпраці з США на основі спільності підходів до актуальних міжнародних проблем та об'єднанні західної півкулі для активної взаємодії європейських країн і США. На саміті НАТО в Бухаресті Н. Саркозі підтримав розгортання елементів системи ПРО в Європі, визнаючи зростаючу загрозу розповсюдження ракетного обладнання та технологій [157]. Відтак зовнішньополітичний курс Франції за президентства Н. Саркозі був спрямований на розвиток взаємовигідного співробітництва, а не суперництва з США, особливо у контексті безпеки та оборони, а тому у своїх промовах Н. Саркозі неодноразово

окреслював наявні зовнішні загрози та необхідність тісного співробітництва ЄС і НАТО [150].

Під час конференції «Франція, європейська оборона і НАТО у XXI ст.» (2009 р.) Н. Саркозі оголосив про відновлення участі Франції у військових структурах Північноатлантичного альянсу, про що було заявлено ще під час проведення Бухарестського саміту НАТО та Мюнхенської конференції з питань безпеки. Також зобов'язання Н. Саркозі відновити повноцінне членство Франції в структурах НАТО було зафіксовано в Білій книзі з питань національної безпеки і оборони, прийнятій у 2008 р., де концептуально прописано повернення Франції до військових структур організації напередодні річниці НАТО. Головними причинами такого рішення стали зміна геополітичного балансу сил в Європі, бажання посилити лідерські позиції Франції в регіоні, намір впливати не тільки на прийняття політичних рішень в НАТО, але й на процеси планування і проведення операцій, у яких французькі підрозділи є одними із найчисленніших, а також прагнення встановити рівновагу між європейським і американським представництвом всередині НАТО. Повна реінтеграція надала Франції можливості брати участь у процесах військового планування, впливати на оборонні плани, брати участь у визначенні нових завдань НАТО, впливати на співробітництво і взаємодоповнюваність між ЄС і НАТО, робити внесок у визначення потреб країн-членів НАТО у середньостроковій і довгостроковій перспективі, брати участь у плануванні сценаріїв врегулювання криз та у роботі союзницького командування [158; 159].

Після реінтеграції Франції до НАТО президент Н. Саркозі та федеральний канцлер ФРН А. Меркель (2009 р.) опублікували спільну заяву, в якій представили основні ідеї франко-німецького тандему щодо співпраці на євроатлантичному рівні. Зокрема, Франція та ФРН вказали на існування таких перспективних загроз для системи європейської безпеки, як проблематичність вирішення конфлікту на Кавказі, невизначеність на Близькому Сході та в Африці, невирішеність іранської ядерної кризи, а також відсутність ефективних

засобів протидії міжнародному тероризму. В цих умовах, на думку високопосадовців, необхідно було продемонструвати єдність і ширше розуміння проблем міжнародної безпеки, що виходило б за рамки оборонної сфери. Н. Саркозі та А. Меркель наголосили на потребі поглиблення франко-німецького співробітництва, що може сприяти посиленню міжнародної та європейської безпекової ролі ЄС, а також підкреслили неефективність односторонніх рішень і закликали до поглиблення євроатлантичного партнерства. Лідери країн додали, що наявні протиріччя між країнами-членами перешкоджають активізації стратегічної взаємодії між НАТО та ЄС і зазначили, що будь-яке розширення НАТО має сприяти загальним інтересам європейської системи безпеки. Лідери двох держав висловили прагнення зміцнювати режим контролю за озброєнням, особливо режим нерозповсюдження ядерної зброї та режим, запроваджений Договором про звичайні збройні сили в Європі. Зауважимо, що позицію Франції та ФРН щодо європейської безпеки та оборони можна вважати сталою, оскільки як і їх попередники Н. Саркозі та А. Меркель виступили за перенесення центру прийняття політичних рішень щодо питань європейської безпеки до Європи та трансформації діяльності НАТО з урахуванням сучасних викликів і загроз. Хоча під час зустрічі й було обговорено майбутню архітектуру європейської безпеки, проте нові ініціативи президента Франції в розгорнутому вигляді не були представлені [160].

Відзначимо роль французького президента й у впровадженні Лісабонського договору ЄС (2009 р.), що дозволило прискорити процеси інституціональної консолідації ЄС і сформуванню внутрішню та зовнішню суб'єктність об'єднання, водночас залишивши його членам простір для ухвалення самостійних зовнішньополітичних і безпекових рішень. Договір не тільки трансформував наявний механізм зовнішньої та безпекової політики, але й сформулював основні цілі євроінтеграційної політики на основі захисту незалежності ЄС, посилення європейської безпеки та сприяння міжнародному партнерству. Для забезпечення визначених цілей в рамках міжнародної

діяльності ЄС було розроблено інструменти, які передбачають поглиблення процесів формування спільної системи європейської безпеки [161].

Напередодні Лісабонського саміту НАТО (2010 р.) Франції та ФРН вдалося узгодити позиції щодо встановлення протиракетного щита та ядерного роззброєння, оскільки ФРН наполягала на прив'язці протиракетного щита до ядерного роззброєння, натомість Франція категорично не хотіла відмовлятися від свого ядерного арсеналу. У цілому рішення саміту НАТО мали політичний характер та були позбавлені військової складової, зокрема, у декларації саміту було підтверджено зобов'язання країн-членів провести внутрішнє реформування альянсу з урахуванням нових загроз для безпеки союзників без порушення традиційної колективної оборони. Додамо, що важливими рішеннями саміту стали затвердження нової стратегічної концепції, реорганізація командних структур НАТО, розвиток системи протиракетної оборони союзників на основі розміщених у Європі елементів американського протиракетного щита, доповненого системами протиракетної оборони угруповань військ європейських держав-членів НАТО [162].

Фахівці зазначають, що стабільність в Європі сприяє загальній безпеці євроатлантичного регіону, тому ЄС вважається важливим партнером НАТО, що визнає потребу створення європейської оборонної системи. Лісабонський договір забезпечив зміцнення безпекового потенціалу ЄС, зокрема у стратегічній концепції щодо оборони та безпеки країн-членів Організації Північноатлантичного договору встановлено зобов'язання держав зміцнювати стратегічне партнерство з ЄС на основі взаємної відкритості та поваги до автономії та інституційної цілісності обох організацій, посилити практичну співпрацю при здійсненні кризових операцій від скоординованого планування до взаємної підтримки та розширити політичні консультації, що становлять спільний інтерес [163].

Висловлюючи позицію Францію щодо зміцнення оборонної спроможності Європи, Н. Саркозі підкреслював, що держава має намір залишатися однією з найвпливовіших європейських країн у сфері оборони,

особливо щодо удосконалення методів переміщення військових сил та укріплення власних сил ядерного стримування. Зокрема, Н. Саркозі під час візиту у посольство США у вересні 2011 р., де відбулася церемонія, присвячена пам'яті жертв терактів 9/11 2001 р., заявив, що, став президентом, який повернув Францію до структур інтегрованого командування НАТО, що це було зроблено як для максимальної користі НАТО, так і для максимальної користі зовнішньої і безпекової політики Франції. Він наголосив на тому, що ухвалення такого рішення дозволило зберегти Франції власну незалежність і продовжити захищати власні національні інтереси та цінності в союзницькому блоці [164–166].

Зауважимо, що євроатлантичне партнерство Франції та США ґрунтувалося на концепції Ш. де Голля щодо розвитку всебічної національної оборони та засудженні військових ініціатив Америки. Проте така позиція Ш. де Голля щодо НАТО виявилася дуже радикальною для Франції, тому наступні французькі президенти поступово пом'якшували її через зближення військових доктрин країни і Північноатлантичного альянсу. Франція традиційно позиціонувала себе як прихильниця ідеалів демократії та захисту прав людини, при цьому французький політикун вважав, що в умовах постбіполярного світу роль окремих держав зростає, а колишні багатосторонні механізми, що забезпечували узгодження позицій різних країн, стали менш ефективними. Зокрема Н. Саркозі у своїх численних виступах підкреслював, що після об'єднання Німеччини світова спільнота не змогла сформувати оновлений порядок або пристосувати чинний до нових умов, тому Франція змушена шукати власні шляхи вирішення міжнародних проблем, що відповідало б її національним інтересам та дозволило б зберігати політичну і безпекову рівновагу на глобальному рівні. Яскравою демонстрацією франко-американського зближення став офіційний візит у США Н. Саркозі та його виступ, на якому він висловив прихильність до американської моделі політичного, економічного та соціального розвитку. Тому повне повернення Франції у військову організацію НАТО відбулося саме за президентства

Н. Саркозі, при цьому згідно з опитуваннями, проведеними французьким Інститутом громадської думки, на користь повернення країни в НАТО висловилося 58 % респондентів, 37 % виступило проти цієї урядової ініціативи і лише 5 % не визначилися [167].

За президентства Н. Саркозі Франція активно брала участь у війні в Афганістані, проте у 2012 р. президент повідомив про рішення вивести французькі підрозділи з Афганістану до кінця 2013 р., що було пов'язано з непопулярністю серед французької спільноти афганської військової кампанії та майбутніми президентськими виборами у самій Франції, а також з рішенням НАТО поступово передати контроль за безпекою в країні афганській армії [168]. Під час війни в Південній Осетії (2008 р.) Н. Саркозі виступав посередником між США і РФ, намагаючись продемонструвати активну посередницьку роль Франції на міжнародній арені та висловлюючи підтримку територіальної цілісності Грузії у визнаних світовою спільнотою кордонах. Зокрема, президент Французької Республіки Н. Саркозі вів активний діалог з метою переконати всі сторони негайно припинити протистояння та без зволікання повернутися за стіл переговорів, оскільки лише через переговорний процес, на його переконання, можна подолати кризу [169]. У 2011 р. Франція активніше за всіх інших членів ЄС брала участь у бомбардуванні Лівії, тобто Франція за президентства Н. Саркозі активно просувала свої зовнішньополітичні інтереси. Як енергійний і динамічний лідер французький президент використовував всі можливості для надання своїй країні ролі, що виходить далеко за рамки регіональної держави. Захищаючи національні інтереси, Н. Саркозі прагнув повернути Франції роль локомотива європейської інтеграції, з чим президент пов'язував власні зовнішньополітичні амбіції. Повернення Франції до об'єднаного командування НАТО аналітики оцінюють як неминучу корекцію зовнішньої політики країни, зумовлену завершенням біполярної доби в міжнародних відносинах, оскільки саме Н. Саркозі вдалося значно покращити відносини між Францією та США, чого не досягли його попередники [170].

Зауважимо, що, за оцінками експертів, зовнішньополітичні пріоритети (зближення Франції з США і НАТО, нова політика на Близькому Сході на основі тісних взаємин з Ізраїлем, зближення з Великою Британією для збалансування відносин з ФРН, безпекова політика Франції на європейському та євроатлантичному рівні, комерціалізація відносин з країнами Африки і дотримання прав людини), оголошені Н. Саркозі на початку свого президентства, виявились суперечливими і не завжди отримували позитивну оцінку як серед французької, так і серед світової спільноти. Після приходу до влади Ф. Олланда було оновлено зовнішньополітичну стратегію держави, зокрема, наразі європейська політика Франції спрямована на стимулювання промислового зростання та розвитку європейського ринку зайнятості, впровадження галузевих програм реконструкції європейської економіки і нових правил в соціальній і екологічній діяльності, формування єдиного політичного підходу до розвитку ЄС на основі принципів демократії та суверенітету, тоді як за межами ЄС Ф. Олланд наголосив на потребі відновлення багатовекторної середземноморської політики, проведення однозначної політики на Близькому Сході та збереження військової присутності в Афганістані.

При цьому підхід Ф. Олланда до безпекових та оборонних проблем, на думку аналітиків, переважно збігається з положеннями Білої книги, затвердженої Н. Саркозі, оскільки у сфері європейської політики безпеки Ф. Олланд підкреслює важливість забезпечення оперативних потреб для розгорнутих військових сил і зміцнення оборонно-виробничої бази Франції на основі співпраці з європейськими партнерами, особливо з Великою Британією. Євроатлантичні відносини з партнерами по НАТО Франція вибудовує з урахуванням проблем реалізації спільної європейської оборони і наслідків для незалежності Франції в питаннях національних пріоритетів. Ф. Олланд продовжує захищати особливу позицію Франції щодо спільної політики ядерного стримування в рамках альянсу, що призводить до суперечливості політики ядерного стримування і розвитку систем ПРО в Європі [84]. Зокрема, теперішній французький лідер негативно ставиться до намірів Польщі та її

президента А. Дуди посилити присутність НАТО у Східній Європі, оскільки Польща як член НАТО вже отримує необхідну підтримку для захисту обороноздатності країни. При цьому Ф. Олланд зауважує, що Франція вживає всі необхідні заходи для того, щоб НАТО могла виконувати свою роль в Польщі і країнах Балтії, не вступаючи на шлях ескалації та діючи в тісній координації з партнерами [171].

Усвідомлюючи необхідність реформування спільної європейської політики безпеки та оборони, Європейська комісія у 2015 р. прийняла оновлений Європейський порядок денний у сфері безпеки на 2015-2020 рр. для формування більш ефективної співпраці між державами-членами ЄС щодо боротьби з тероризмом, організованою злочинністю та кіберзлочинністю, які визначені як особливо вразливі для безпеки європейських громадян, оскільки за своїм походженням є транснаціональними, а тому потребують координації зусиль всіх країн-членів на рівні ЄС. У документі представлено загальний підхід ЄС та держав-членів у сфері спільної безпекової та оборонної політики на основі таких ключових принципів, як дотримання основних прав і свобод громадян ЄС у сфері європейської безпеки, що повинні відповідати принципам необхідності, пропорційності та законності з відповідними гарантіями забезпечення підзвітності та судового відшкодування; забезпечення демократичного контролю з боку громадян за рішеннями ЄС та національних урядів через створення консультативного безпекового форуму ЄС, що об'єднуватиме держави-члени, Європейський парламент, інші наднаціональні інституції ЄС, а також представників громадянського суспільства, наукових кіл та приватного сектора; застосування та реалізація існуючих правових норм на рівні ЄС для обміну інформацією та розвитку прикордонної оперативної співпраці між компетентними органами; посилення координації політичних, економічних та безпекових наднаціональних і національних інституцій на рівні ЄС для спеціалізованої підтримки держав-членів і ЄС у сфері прикордонної співпраці, морської безпеки, інформаційних технологій, енергетики та фінансів; поєднання внутрішніх і зовнішніх безпекових загроз ЄС, тому що внутрішня

європейська і міжнародна безпека є взаємозалежними і взаємопов'язаними; посилити взаємодію з третіми країнами задля вирішення основоположних безпекових проблем в Європі таких, як протидія транснаціональній організованій злочинності і тероризму, незаконному ввезенню мігрантів і торгівлі людьми.

Співпраця країн-членів ЄС у найближчій перспективі буде ґрунтуватись на трьох основних пріоритетах європейської безпеки: подолання загрози терористичних актів в Європі, що потребує адекватної посиленої реакції ЄС на тероризм та іноземних терористичних найманців, тому що європейські громадяни вступають до терористичних груп у різних конфліктних зонах, представляючи потенційну загрозу для європейської внутрішньої безпеки після повернення до Європи; виявлення та подолання організованої транскордонної злочинності (торгівля людьми, зброєю, контрабанда наркотиків, фінансові, економічні та екологічні злочини); усунення кіберзлочинності як на європейському рівні, так і на рівні виявлення кіберзагроз для безпеки ЄС та країн-членів за межами інтеграційного утворення [172].

Відзначимо, що європейські високопосадовці, оцінюючи перспективи формування оновленої спільної безпекової стратегії, погоджуються з необхідністю створення загальноєвропейської антитерористичної політики, яка дозволила б запобігати екстремізму та недопущенню участі громадян ЄС у терористичних угрупованнях, тому на практиці планується розробити новий інвестиційний план ЄС через розвиток енергетичного та зміцнення банківського союзів з метою повернення Європи на шлях довгострокового розвитку, підвищити безпеку поширення, передачі та обміну даних в інтернет-просторі та сприяти формуванню єдиного цифрового ринку ЄС задля посилення цифрової конкурентоспроможності з США та Японією, активізувати глобальний та регіональний вплив ЄС на вирішення міжнародних проблем [173]. Також голова Європейської комісії Ж.-К. Юнкер запропонував створити власну армію ЄС, чому, на думку експертів, може завадити позиція США і НАТО. Проте європейський високопосадовець зауважує, що спільна

європейська армія сприяла б реалізації загальної політики європейських країн у сфері безпеки та посиленню позиції Європи в Північноатлантичному альянсі. При цьому Франція та ФРН, на противагу Великій Британії, підтримали ініціативу Ж.-К. Юнкера, хоча й усвідомлюють, що це призведе до додаткових фінансових витрат на європейську безпеку [174].

У перспективі Франція планує поглибити свої ініціативи щодо зміцнення спільної безпекової та оборонної політики ЄС через посилення ефективності у сфері управління кризами, розбудову обороноздатності третіх країн та надання допомоги на придбання інструментів кризового реагування; трансформацію європейських військово-цивільних ресурсів через підтримку Європейського оборонного агентства, що зміцнить оборонні, технологічні та суверенні позиції ЄС; модернізацію європейської оборонної промисловості, що є джерелом зростання європейської економіки та збереження стратегічної незалежності ЄС [175]. Розробка оновленої європейської безпекової стратегії стала результатом як внутрішніх процесів поглиблення політико-економічної інтеграції на рівні ЄС, так і зовнішніх чинників, серед яких можемо виокремити посилення ролі ЄС як глобального актора, необхідність дотримання балансу у співпраці з НАТО, зміни у міжнародному безпековому середовищі після терористичних атак у США (2001 р.), Іспанії (2004 р.), Швеції (2010 р.) та Франції (2015 р.), а також поглиблення міграційної кризи в Європі.

Особливо вважаємо за необхідне виокремити ініціативу президента Франції Ф. Олланда щодо створення Нормандського формату (2014 р.), який було відкрито для проведення чотиристоронніх зустрічей України, ФРН, Франції та РФ щодо вирішення української кризи. Назва формату походить від зустрічі глав чотирьох держав, яка вперше відбулася 6 червня 2014 р. у Нормандії (Франція) в рамках відзначення 70-річчя відкриття другого фронту Другої світової війни. Зокрема, Франція разом з ФРН запропонувала себе у ролі посередника у процесі врегулювання українсько-російських відносин та досягнення домовленостей щодо припинення вогню, встановлення прикордонного контролю, звільнення всіх заручників і проведення засідань

контактної групи (Україна, РФ, ОБСЄ). Наразі відбулося більше 20 таких зустрічей, на яких сторони намагалися узгодити план мирного врегулювання конфлікту [176].

У цілому ініціативи Ф. Олланда у сфері європейської безпеки були позитивно оцінені європейськими та натовськими високопосадовцями, зокрема Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг зазначив, що Франція є «потужним членом Альянсу» та наголосив на особливій ролі Франції та ФРН у процесах вирішення кризи в Україні, викликаній агресивними діями РФ. Також у зв'язку зі зміною безпекової ситуації в Європі Генеральний секретар НАТО і президент Франції обговорили можливість зміцнення партнерства між НАТО та ЄС у сфері оборонної промисловості [177].

Водночас фахівці зазначають, що на рівні ЄС існують суперечності щодо здійснення стратегії спільної зовнішньої та безпекової політики, посиляючись на проблему врегулювання іракської кризи, коли Франція та Велика Британія не підтримали участь ЄС у близькосхідних миротворчих операціях; на проведення референдуму щодо ратифікації Конституції ЄС, коли 10 країн-членів ЄС її не підтримали; узгодження положень про спільну європейську безпекову політику; під час заворушень в Єгипті, Сирії, Лівії, коли позиції європейських країн щодо урегулювання конфліктів відзначалися розбіжностями. Тому узгодження підходів країн-членів ЄС з питань спільної безпекової політики залишається єдиним інструментом ухвалення рішень на рівні ЄС, оскільки наявні суперечності серед країн-членів ЄС щодо регіональних і глобальних ситуацій не дозволяють їм сформувати спільне бачення системи європейської безпеки та оборони [178].

Прагнення країн Західної Європи, особливо Франції, до створення власної оборонної структури налічує близько 50 років, проте, незважаючи на це, до сьогодення в європейському регіоні існує лише одна дієздатна багатостороння оборонна структура – НАТО. Події на Балканах, наявність конфліктогенних ситуацій в інших європейських країнах свідчать про те, що загроза воєнного конфлікту в Європі зберігається, однак джерелом цієї загрози

вже є не ідеологічне протистояння, а результат комплексної дії загроз нового характеру. Сучасні загрози для безпеки Європи цілком реальні, і спостерігається тенденція до їх загострення, вони вимагають більшої солідарності в Європі та всередині самої НАТО, й послідовне розширення альянсу означає, що більшість членів ЄС сьогодні також входять до складу НАТО. Франція поділяє позиції союзників щодо необхідності оновлення євроатлантичного співробітництва, про що свідчить поява французьких військових у штабах об'єднаних збройних сил НАТО, розширення можливостей Франції впливати на процеси ухвалення рішень в Альянсі. Насамперед повернення країни у військові структури НАТО вирішує юридичну й політичну колізію, викликану напівчленством в альянсі, тому що в жодному зі статутних документів НАТО не прописано такого формату участі. Що ж стосується самої Франції, то рішення про повернення до Північноатлантичного альянсу відкриває для країни нові геополітичні можливості. Через неучасть у військових структурах альянсу роль Франції була обмеженою, і якщо раніше неповноцінне членство країни сприймалося як символ привілейованої ролі в Європі, то наразі без повної участі в НАТО Франції неможливо претендувати на роль лідера у євроатлантичному просторі. Більше того, напівчленство Франції в альянсі тільки зміцнювало позиції США та ФРН в Європі, тоді як посилення франко-американського тандему сприятиме досягненню компромісних рішень з багатьох міжнародних і регіональних питань. Після закінчення «холодної» війни, об'єднання ФРН, розширення НАТО і ЄС на Схід позаблокова політика Франції більше не вписувалася в загальний розклад політичних сил, а вплив країни в об'єднаній Європі почав помітно слабшати. Тому спрямування зовнішньополітичної осі Франції в бік євроатлантизму можна розглядати як прагнення країни уникнути військово-політичної ізоляції, як спробу переконати Європу в тому, що Франція поділяє її погляди і не протиставляє себе західній спільноті. Зосередження уваги на євроатлантичному векторі зовнішньої політики Франції спостерігалось як за президентства Ф. Міттерана, було продовжено під час правління Ж. Ширака і завершено за

президентства Н. Саркозі, тоді як чинний президент Франції Ф. Олланд виступає за реформування НАТО, призупинення процесу розширення альянсу, а також узгодження позицій країн-членів ЄС та НАТО щодо проблем створення єдиної європейської системи оборони. Тобто сучасний французький політикум поводить політику спрямовану на зміцнення впливу країни не тільки на європейському, а й на міжнародному рівні.

3.2. Підходи французького політикumu до сучасних викликів і загроз для європейської безпеки

Нові підходи європейських інститутів і країн-членів ЄС у сучасних умовах зміни конфігурації міжнародних відносин, визнання ролі ЄС як міжнародного актора, здатного впливати на розв'язання політичних і безпекових проблем, визначено в оновленій стратегії європейської політики безпеки і оборони. Як зазначається у документах ЄС та фахових дослідженнях, оборонна політика спрямована на формування сил оперативного реагування для протидії новим викликам для європейської безпеки, серед яких виокремлюють тероризм, високотехнологічні інформаційні озброєння, деструктивні впливи на масову свідомість та міжетнічну ворожнечу. Відповідно до окреслених завдань щодо протистояння визначеним загрозам в інституціях ЄС розробляються стратегічні плани із залучення політичних, економічних, дипломатичних та військових інструментів, що стосуються регулятивних основ спільної безпекової політики, програм участі країн ЄС у миротворчих операціях, зокрема за Програмою кризового реагування, модифікації євроатлантичного співробітництва і визначення ролі НАТО у структурі європейської безпеки, можливостей створення європейських оборонних сил та боротьби з тероризмом. Зауважимо, що європейська безпекова політика зумовлюється зміною територіальних меж ЄС, виокремленням близькосхідної дуги нестабільності, небезпечними для

Європи конфліктами на пострадянському просторі, а також в Середземномор'ї, тому у стратегії безпеки ЄС підкреслюється як необхідність союзницького партнерства зі США, так і зміцнення європейської системи безпеки і оборони

У французькому політикумі сучасні виклики і загрози для європейської безпеки розглядаються у контексті протидії тероризму, кіберзлочинності та зовнішнім деструктивним інформаційним впливам. Саме тому визначальну роль в оновленні безпекової політики ЄС відіграли ініціативи французького уряду щодо підвищення ефективності Шенгенської інформаційної системи, посилення правової відповідальності, зміцнення співробітництва між Європолом та національними агентствами з питань оцінки загроз, активізації обміну інформацією як на міжнародному, так і європейському рівні для запобігання та виявлення діяльності терористичних і злочинних угруповань. Відзначимо, що Міністерство оборони і Міністерство закордонних справ і міжнародного розвитку Франції вважають існування міжнародних та європейських терористичних мереж однією з постійних і стратегічних загроз для країни, тому на національному рівні було ухвалено низку антитерористичних законодавчих актів у 1986 р. і 1996 р., а після терористичних нападів у Мадриді і Лондоні у 2006 р. затверджено закон щодо протидії тероризму, в якому містяться положення про дотримання безпеки і стандартів здійснення прикордонного контролю. Зокрема, згідно з кримінальним кодексом Франції, всі терористичні акти вважаються окремими злочинами, а терористична діяльність розглядається як вид індивідуального або колективного кримінального злочину, метою якого є порушення громадського порядку шляхом залякування або терору. Також у кодексі йдеться про те, що терористичні акти підлягають конкретним процесуальним нормам, які включають проведення розслідування, здійснення кримінального переслідування та проведення судового розгляду в межах юрисдикції Франції. Для посилення національної та європейської безпеки у 2012 р. було прийнято закон про безпеку та боротьбу з тероризмом, в якому посилено санкції проти осіб, які будуть визнані винними у підбурюванні до тероризму в мережі

Интернет. Закон передбачає судове переслідування терористичних дій, скоєних в інших країнах французькими громадянами або особами, які постійно проживають у Франції, у французьких судах. До того ж за французьким законодавством дозволяється судове переслідування осіб, які відвідують табори підготовки терористів за межами Франції, хоча й не скоїли протиправних дій на території країни, і замороження активів осіб, які підбурюють до терористичної діяльності [179; 180].

Стратегія протидії тероризму зумовила створення у Франції розгалуженої системи державних інституцій таких, як Генеральний директорат з питань зовнішньої безпеки (DGSE), Центральне внутрішнє розвідувальне управління (DCRI), Антитерористична координаційна група (UCLAT), сформована для координації поліції і національної жандармерії, Національна рада з питань розвідки (CNR), яка підзвітна президенту і яка проводить оцінку терористичних загроз, оперативні підрозділи національної жандармерії Група дій (GIGN) і Група моніторингу загроз (RAID), а також розроблення національної системи безпекового інформування (Vigipirate) залежно від оцінки ступеня загрози [180].

Зауважимо, що наразі політика французького уряду спрямована на інтенсифікацію міжнародного, європейського та двостороннього співробітництва щодо протидії тероризму через обмін інформацією між спецслужбами, створення механізмів технічного співробітництва та проведення дипломатичного діалогу зі стратегічними партнерами. Про це свідчить діяльність Франції у таких регіональних організаціях, як ЄС, Рада Європи та ОБСЄ, зокрема, на рівні ЄС Франція співпрацює з Розвідувальним аналітичним центром (INTCEN), який здійснює моніторинги попередження й оцінки ситуації у сфері безпеки та координує діяльність країн-членів ЄС на міжнародному рівні. Поглиблюється співробітництво Франції з інституціями ЄС, до компетенції яких входить контроль за антитерористичними заходами, зокрема з: COTER, до компетенції якої належить узгодження зовнішньополітичних позицій країн-членів ЄС щодо боротьби з тероризмом за

межами ЄС та двостороння співпраця і надання технічної допомоги третім країнам; TWG, яка здійснює підтримку та моніторинг проблем внутрішньої безпеки ЄС; група щодо відстеження терористичних загроз ЄС, яка відповідає за координацію антитерористичної діяльності у рамках інтеграційного об'єднання.

Зауважимо, що стратегія боротьби з тероризмом ЄС ґрунтується на принципах запобігання терористичним загрозам, захисту спільнот від терористичних нападів, переслідування учасників терористичних угруповань і реагування на сучасні виклики для стабільності і миру на європейському континенті, а також на важливості діалогу щодо протидії тероризму зі своїми міжнародними партнерами. Так, на рівні Європейського парламенту у контексті боротьби з екстремізмом 25 листопада 2015 р. було проведено основні дебати щодо терористичних актів в Парижі і ухвалено резолюцію про запобігання радикалізації і вербуванню європейських громадян терористичними організаціями, запропоновано створення чорного списку ЄС щодо джихадистів, підозрюваних в тероризмі, що надає можливість загального визначення іноземних бойовиків, запровадження проти них кримінальних справ, коли вони повертаються в ЄС, було погоджено нові повноваження Європолу щодо боротьби з тероризмом, кіберзлочинністю та іншими кримінальними злочинами і прискореного реагування на надзвичайні ситуації.

Враховуючи оновлену Стратегію європейської безпеки, Європейська комісія 2 грудня 2015 р. внесла пропозицію про директиву боротьби з тероризмом, яка спрямована проти таких програм вербувального терористичного характеру, як навчання і поїздки за кордон в терористичних цілях, а також пособництво, підбурювання і спроби здійснення терористичних актів. Європейська комісія також прийняла план дій щодо активізації боротьби зі злочинцями і терористами у сфері доступу і використання зброї та вибухових речовин за допомогою посиленого контролю незаконного володіння та імпорту в ЄС. Слід підкреслити, що у документі «Глобальний тероризм: тенденції в 2014/2015» йдеться про активізацію спільних зусиль в боротьбі з тероризмом,

організованою злочинністю та кіберзлочинністю, визначаються конкретні інструменти і заходи для більш ефективного вирішення найбільш актуальних загроз [181].

Згадуючи недавні терористичні напади в Європі, перший віце-президент Ф. Тіммерманс наголосив, що «...тероризм, організована злочинність і кіберзлочинність є складними і мінливими проблемами безпеки, які перетинають європейські кордони, європейцям потрібно посилено працювати, щоб переконатися, що громадяни європейських країн убезпеченні від загроз. Терористи нападають на демократичні цінності, які ми шануємо, і ми будемо жорстко захищати основні права і свободи, щоб виявити корінні причини радикалізації і зміцнення культуру толерантності в європейському суспільстві». Комісар ЄС з питань міграції, внутрішніх справ і громадянства Д. Аврамопулос також зазначав, що «...не може бути безпеки без свободи, і водночас не може бути свободи без безпеки, тому Комісія приймає на себе провідну роль, представляючи порядок денний ЄС з питань безпеки, який є не тільки відповіддю на недавні трагічні події, а й оновленням спільної стратегії безпеки в сучасному політичному і правовому середовищі, в якому потрібно довіряти один одному для ефективної координації та обміну інформацією щодо вирішення виникаючих загроз» [181].

Такий підхід Європейської комісії ЄС та країн-членів, зокрема і Франції, стосується вирішення найбільш гострих проблем: запобігання тероризму і протидії радикалізації, боротьби з організованою злочинністю і кіберзлочинністю. Основні напрями діяльності охоплюють:

- протидію радикалізації за допомогою створення Центру з поширення досвіду по боротьбі з радикалізації на основі Мережі обізнаності з радикалізацією (RAN) на всій території ЄС, яка не лише сприяє обміну досвідом серед фахівців-практиків, а й безпосередньо бере участь у запобіганні радикалізації і насильницькому екстремізму на місцевому рівні;

- оновлення рамкових рішень щодо боротьби з тероризмом для забезпечення більш узгодженої правової основи для боротьби з іноземними

терористами, що дозволить активізувати співпрацю з третіми країнами із запобігання терористичних загроз;

- скорочення фінансування злочинних угруповань за допомогою співпраці між компетентними органами в Європі (зокрема, співпраці національних підрозділів фінансової розвідки, підключених до Європолу) і розробки нового законодавства з метою протидії фінансуванню тероризму та конфіскації майна, отриманого внаслідок злочинної діяльності;

- зміцнення діалогу з ІТ-індустрією, для чого Комісія запроваджує форум ЄС спільно з великими ІТ-компаніями для боротьби з терористичною пропагандою в Інтернеті і в соціальних медіа;

- запровадження інструментів для боротьби з кіберзлочинністю, кримінальних розслідувань в Інтернеті, зокрема, з питань юрисдикції та правил, що стосуються доступу до Інтернету на основі фактичних даних і інформації;

- зміцнення потенціалу Європолу, в тому числі шляхом створення європейського контртерористичного центру, який допоможе Агентству ЄС активізувати дії національних правоохоронних органів по боротьбі з іноземними терористичними найманцями, фінансуванню тероризму, агресивними екстремістськими ресурсами в інтернеті і незаконним обігом вогнепальної зброї [182].

Рішення Європейської комісії ЄС, зокрема зумовлені і результатами недавнього дослідження Євробарометру, який свідчить, що європейські громадяни все більше турбуються про свою безпеку, оскільки частка людей, які бачать тероризм в якості основної проблеми безпеки в ЄС зростає з 33 % в середньому в 2013 р. до 49 % в 2015 р. Зазначимо також, що наприкінці листопада 2015 р. міністри економіки Франції Е. Макрон і ФРН З. Габріель домовились про формування фонду у розмірі 10 млрд євро для боротьби з тероризмом і міграційними проблемами в Європі. Високопосадовці оголосили про єдність позицій для демонстрації сильного політичного лідерства в умовах існування загрози для фундаментальних принципів відкритості ЄС та закликали держави-члени залежно від їх економічних можливостей фінансово підтримати

фонд та активніше обмінюватися розвідувальними даними на рівні інтеграційного утворення. Слід зазначити, що підставою для формування франко-німецького союзу стала негативна реакція ФРН на ініціативу Франції щодо формування загальноєвропейської спецслужби, створення якої могло б означати повну відмову від суверенітету і поступатись яким жодна з країн-членів ЄС не збирається, а Франція, витративши 2 млрд євро для своєї безпеки після терактів, більше не вбачає можливості витратити кошти на підвищення безпеки інших держав-членів ЄС [183].

На рівні Ради Європи Франція долучається до ініціатив Комітету експертів щодо боротьби з тероризмом (CODEXTER), який свого часу розробив Європейську конвенцію щодо боротьби з тероризмом (1977 р.; зі змінами у 2003 р. та 2005 р.), Європейську конвенцію про попередження тероризму і Конвенцію про відмивання, виявлення, вилучення і конфіскацію доходів у осіб, що фінансують терористичну діяльність. На рівні ОБСЄ Франція підтримала створення антитерористичного об'єднання в 2003 р., що використовується для просування політичних ініціатив та активізації технічної допомоги країнам-членам у боротьбі з тероризмом. На міжнародному рівні Франція підтримує зусилля щодо подолання тероризму через реалізацію глобальної антитерористичної стратегії ООН (2006), участь в антитерористичному комітеті ООН та його виконавчому директораті, а також через діяльність у рамках Великої сімки та Великої двадцятки [179; 180].

На нашу думку, можна виділити ряд ініціатив щодо європейського і міжнародного співробітництва Франції у сфері подолання тероризму, які, зокрема, стосуються посилення існуючої політичної відповідальності держав щодо формування механізмів подолання тероризму; зміцнення координації між країнами-членами ЄС та іншими регіональними організаціями з правових питань щодо визначення терористичної діяльності та притягнення до відповідальності за скоєння терористичних атак; надання допомоги третім країнам для проведення антитерористичних операцій; активізації співпраці на рівні ЄС з координації ініціатив держав-членів на міжнародних форумах;

сприяння регіональній, міжрегіональній і глобальній взаємодії для вироблення спільних підходів до проблеми боротьби з тероризмом.

Аналіз терористичних нападів упродовж 2015 р. у Франції також продемонстрував поглиблене розуміння загрози для французької спільноти і зміну підходів французького політикуму до внутрішньої і європейської антитерористичної протидії. Зокрема, після терактів у січні 2015 р. у зв'язку з публікацією карикатур на пророка Мухаммеда у сатиричному тижневику Charlie Hebdo французький уряд оголосив про перегляд стратегії боротьби з тероризмом, в якій планувалося посилення громадської безпеки через фінансування 425 млн євро на підтримку правопорядку, створення протягом трьох років 2680 нових робочих місць в силових відомствах та запровадження міжпартійної дискусії щодо можливостей позбавлення терористів громадянських прав [184].

Позиція Франції, наголосив французький президент Ф.Олланд, полягає в усвідомленні того, що світові загрожує передусім тероризм, який упродовж року досяг найвищого рівня агресії і пов'язаний з терактами у Парижі та спробою розстрілу пасажирів потяга Амстердам–Париж. Відтак для боротьби з терором Франція мобілізувала 7 тис. військових усередині країни, посилила законодавство та спецслужби, а також приєдналася до боротьби з терористами Ісламської держави на території Сирії, Іраку і Лівії, та з бойовиками Боко Харам і Аль-Каїди в Африці. Крім того, після терористичних атак на Париж у листопаді 2015 р. президент Ф. Олланд закликав внести поправки до Конституції, щоб позбавляти французького громадянства осіб, засуджених за участь у терористичних нападах, запропонував заборонити в'їзд до країни власникам подвійного громадянства, які потенційно можуть нести терористичну загрозу, видав наказ щодо збільшення фінансування безпекових і військових структур, анонсував появу 8,5 тис нових робочих місць у правоохоронній сфері, а також наголосив, що безпека Франції є важливішою за пакт про стабільність. Крім цього, на європейському рівні Ф. Олланд звернувся за підтримкою до країн-членів ЄС застосувати статтю 42.7 Договору про

Європейський Союз, в якій йдеться про те, «...якщо держава-член ЄС є жертвою збройної агресії на своїй території, то інші держави-члени зобов'язані допомагати їй та сприяти усіма засобами подолати існуючу загрозу», замість статті 222 Договору про функціонування Європейського Союзу, в якій йдеться про надання допомоги державі-члену ЄС, що стала об'єктом терористичної атаки. При цьому на міжнародному рівні Франція заявила про формування широкої коаліції проти терористичних угруповань за участю Ради Безпеки ООН [185; 186].

Додамо, що реакція французького політикуму на рішення Ф. Олланда була суперечливою, оскільки экс-президент і лідер партії республіканців Н. Саркозі закликав до перегляду зовнішньої політики Франції та її участі у формуванні єдиної коаліції для врегулювання сирійської кризи за підтримки європейських партнерів. Натомість окремі представники французького зовнішньополітичного відомства звинуватили Ф. Олланда у проведенні «неоконсервативної» зовнішньої політики, вказуючи на миттєві авіаудари Франції в Сирії відразу після терактів у Парижі [187].

Оновлена стратегія спільної безпеки і оборони ЄС, яку підтримує Франція, стосується і таких сучасних викликів і загроз, як інформаційна і кібербезпека, що зумовлює пошук спільних рішень інститутів ЄС і Франції щодо протидії інформаційним та кіберзагрозам, визначає пріоритетами співпраці вироблення програми європейської і національної інформаційної безпеки, протидії кібервійнам, інформаційному тероризму та кіберзлочинності. Фахівці підкреслюють, що за планом дій передбачається здійснення стратегічного аналізу і планування щодо протидії інформаційним загрозам у співробітництві з Радою Безпеки ООН; встановлення стратегічного партнерства щодо протидії інформаційним і кіберзагрозам з провідними міжнародними акторами; поглиблення нормативної бази ЄС з інформаційної безпеки шляхом ухвалення конвенцій, директив, рекомендацій та резолюцій про європейську інформаційну безпеку та конфіденційність електронних комунікацій; визначення та оцінка інформаційних і кіберзагроз для критично важливих сфер життєдіяльності

європейського співтовариства загалом і для національних спільнот зокрема; розробка положень європейської та національної політики інформаційної безпеки і зростання ролі ЄС у забезпеченні регіональної інформаційної безпеки [172].

Безпекові проблеми ЄС набули вагомого значення в ситуації розподільчої лінії по східному кордону об'єднання, що зумовлює врахування нової ролі ЄС у системі європейської безпеки, стану спільної безпекової європейської політики; ставлення нових країн-членів ЄС до європейської політики безпеки, функціональність ЄС у її здійсненні, стратегії європейської політики сусідства. Спільна безпекова стратегія 2015 р. містить принципи співпраці щодо стабільності та безпеки на європейському континенті в контексті розширення ЄС, проте конкретні цілі та заходи передбачається сформулювати у відповідних робочих планах, які мають ґрунтуватися на підходах, що охоплюють «діяльність ЄС на перспективу, а також зміст проблематики безпеки в окремих секторах, таких як політичний діалог, економічні відносини та безпека розвитку, енергетична безпека, внутрішня безпека, забезпечення громадянських свобод, протидія організованим злочинності та корупції» тощо. У документі йдеться про необхідність подолання інформаційної асиметрії між країнами ЄС, запобігання конфліктам в європейському регіоні із застосуванням інформаційних озброєнь, забезпечення основних прав і свобод людини в інформаційному суспільстві, протидію інформаційним впливам, спрямованим на моральні цінності національних спільнот Європи. Тобто аналіз проблем інформаційної безпеки в європейському регіоні свідчить, що до найбільш загальних відносяться проблеми захисту інформаційних ресурсів, розробки стратегії інформаційної безпеки, забезпечення безпеки інформаційних і телекомунікаційних систем, а також боротьби з деструктивними інформаційними впливами [172].

Для координації співробітництва у сфері протидії сучасним викликам і загрозам залучене й Європейське агентство з мережевої та інформаційної безпеки (ENISA), створене з метою підвищення ефективності застосування високих технологій, розвитку зв'язків між країнами-членами та інститутами ЄС,

суб'єктами інформаційної індустрії та приватним бізнесом. Оскільки на функціонування ключових інформаційних систем загального користування впливають багато факторів, зокрема інтернет-атаки, порушення, викликані несанкціонованим доступом до конфіденційних ресурсів, пошкодження програмного та апаратного забезпечення, людського чинника, то такі явища демонструють, наскільки сучасне суспільство залежить від стабільної роботи інформаційних систем. Як зазначається в німецькій стратегії кібербезпеки, «...забезпечення доступності кіберпростору, а також цілісності, достовірності та конфіденційності інформації в кіберпросторі стало однією з найважливіших проблем ХХІ ст. Саме тому захист кіберпростору став головним завданням держави, економіки та суспільства, як на державному, так і на міжнародному рівні. А національна кібербезпека все частіше розглядається, як стратегічна проблема, яка стосується всіх верств суспільства, оскільки слугує засобом посилення безпеки і надійності інформаційних систем, тобто представляє собою модель вирішення проблеми кібербезпеки всередині країни» [188].

Слід підкреслити, що перші стратегії кібербезпеки в Європі почали поширюватися плани після терористичних актів в США, коли ФРН прийняла Національний план захисту інформаційної інфраструктури, Швеція розробила стратегію посилення безпеки інтернету, Естонія внаслідок кібератак у 2007 р. стала однією з перших країн-членів ЄС, що ухвалила національну стратегію кібербезпеки. Зокрема, Естонія надає особливого значення необхідності захисту кіберпростору в цілому і передусім безпеці інформаційних систем. Рекомендовані заходи носять цивільний характер і ґрунтуються на правовому регулюванні, навчанні та співробітництві; Франція орієнтується на протидію загрозам для інформаційних систем і викликам у кіберпросторі, які можуть негативно вплинути на доступність, цілісність і конфіденційність інформації. Практичні дії Франції спрямовані на використання технічних засобів захисту інформації і боротьбу з кіберзлочинністю; стратегія ФРН стосується безпеки критично важливих інформаційних систем, запобіганню кібератакам; підхід Великої Британії також спрямований на розвиток кібербезпеки, метою якої

визначено впровадження інновацій, інвестицій та якості сервісів у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій, виключення ризиків кібератак злочинних і терористичних угруповань; в основу стратегії Фінляндії покладено розуміння кібербезпеки як проблеми економічного характеру, тісно пов'язаної з розвитком фінського інформаційного суспільства; Литва орієнтується на визначення цілей і заходів, спрямованих на розвиток обігу цифрової інформації, а також забезпечення її конфіденційності, доступності та цілісності в кіберпросторі. Крім того, стратегія Литви спрямована на захист персональних даних, телекомунікаційних мереж, інформаційних систем і критично важливих інфраструктур від кібератак. Транскордонний характер загроз змушує країни ЄС тісно взаємодіяти на пан'європейському рівні, що необхідно не тільки для ефективної підготовки для протидії кібератакам, а й для своєчасної реакції на них. Щоб підтримати країни-члени ЄС щодо розробки національної політики кібербезпеки, ENISA розробило спеціальний практичний посібник, в якому подаються рекомендації з впровадження стратегії кібербезпеки. У документі представлено короткий аналіз поточного стану стратегій кібербезпеки країн-членів ЄС, а також інших країн, визначено загальні риси і відмінності в національних стратегіях; наведено ряд рекомендацій щодо впровадження стратегій кібербезпеки в країнах-членах ЄС [188].

Серед сучасних загроз для безпекової політики Франції на урядовому рівні поряд з проблемами подолання тероризму визначено і кібербезпеку, оскільки кіберзлочинність, інтернет-шпигунство і хакерські атаки на інфраструктурні об'єкти розглядаються як напад на критично важливі сфери життєдіяльності країни. Зокрема, за президентства Н. Саркозі з ухваленням безпекової доктрини 2008 р. Франція здійснила глибоку перебудову безпекової та оборонної політики та подальшу її трансформацію у 2013 р. вже за президентства Ф. Олланда, оскільки у документах кібератаки і реагування на них були визначені основними пріоритетами національної безпеки держави. Також на національному рівні у 2009 р. було створено Французьке агентство з мережевої та інформаційної безпеки (ANSSI), що з 2011 р. стало

загальнонаціональною установою Франції у сфері захисту інформаційних систем та критичної інфраструктури. У рамках Міністерства оборони задля зміцнення кібероборонних потужностей, координації дій міністерства у цій сфері та подолання можливої кіберкризи у 2011 р. також було створено генеральний директорат з питань кіберзахисту, що сприяло ухваленню у 2014 р. стратегії у сфері кібероборони Франції. Водночас французьке Міністерство закордонних справ і міжнародного розвитку забезпечує узгодженість позицій Франції у сфері кібербезпеки на світовому рівні, зокрема Франція активно бере участь у розробці політики кібербезпеки у рамках ЄС, ОБСЄ, НАТО та ООН.

На рівні ЄС Франція приєдналась до реалізації стратегії кібербезпеки, представленої у 2013 р. Європейською комісією та Європейською службою зовнішніх справ, зокрема, країна підтримує координацію спільних зусиль наднаціональних органів ЄС у сфері вироблення європейської кібербезпекової політики, сприяє обговоренню проблем кіберзахисту у рамках спільної безпекової і оборонної політики, долучається до європейських заходів боротьби з кіберзлочинністю, а також відстоює міжнародні ініціативи ЄС у сфері кіберпростору. На рівні ОБСЄ за підтримки Французької Республіки у 2012 р. було створено робочу групу з питань кібербезпеки, діяльність якої спрямована на посилення безпекових заходів між країнами-членами у кіберпросторі. На міжнародному рівні під час головування у Великій сімці/вісімці (2011 р.) Франція сприяла визнанню важливості обміну інформацією з питань кібербезпеки між основними міжнародними акторами і підкреслила необхідність прийняття загальних принципів діяльності органів державної влади в інтернет-просторі. В ООН Франція як країна-координатор проводить перемовини у рамках Групи урядових експертів з питань міжнародної безпеки у сфері кіберпростору, а також підтримує пропозиції Глобальної конференції з питань управління кіберпростором. Додамо, що проблеми кібербезпеки Франції за президентства Н. Саркозі та Ф. Олланда розкрито у таких програмних документах, як французька стратегія захисту інформаційної системи (2011), Біла книга з питань безпеки і національної оборони (2013), пакт з питань

кіберзахисту (2014) та французька національна цифрова безпекова стратегія (2015) [189].

Заходи щодо подолання викликів та загроз в інтернет-просторі та посилення діяльності Міністерства оборони Франції у сфері кібербезпеки представлено у пакті з питань кіберзахисту (2014), в якому розкрито сутність напрямів діяльності Франції, зокрема, передбачається закріпити за міністерством повноваження щодо управління та захисту національних інформаційних систем; активізувати навчальну та науково-дослідну роботу у сфері кібербезпеки; розширити та зміцнити кадровий потенціал; використати досвід Великої Британії у сфері захисту національного інформаційного простору; розвивати мережу закордонних партнерів як з Європи, так і з Північноатлантичного альянсу; сприяти становленню національної системи кіберзахисту на основі резервних мереж. Відзначимо, що у рамках документа передбачено триразове збільшення фінансових ресурсів на кіберзахист Франції упродовж 2014–2019 рр., а також наголошено, що будь-яка сучасна військова операція не може проводитись без наявності визначених кіберінструментів, які стали важливою складовою військового потенціалу країни. У документі також передбачено здійснення низки практичних заходів щодо розробки та підтримання зовнішніх проєктів для місцевих адміністрацій, великих промислових груп, малих і середніх підприємств тощо, оскільки політикум Франції усвідомлює актуальність інвестування у сферу кіберпростору задля збереження національного суверенітету у видимій перспективі [190]. У стратегії інформаційної безпеки Франції визначено основні сектори інформаційної сфери, що потребують державного захисту поряд з енергетикою, транспортом, фінансами, зокрема системи інформації обмеженого користування, державної таємниці і спеціальних телекомунікацій. Як зазначають французькі фахівці, хід війни в Перській затоці показав, що інформаційна зброя виходить на перше місце серед сучасних видів озброєнь, і це зумовило прискорення реалізації низки європейських програм у сфері засобів комунікацій, контролю простору з використанням супутників. Водночас

заходи європейських країн щодо збільшення власного потенціалу інформаційної зброї зазнають протидії з боку США, які, прагнучи загальмувати європейські розробки, за демпінговими цінами надають доступ до баз даних космічних систем спостереження. Аналіз оцінок французьких експертів показує, що загроза інформаційної війни сприймається як реальна, проте ця позиція наштовхується на інерційність системи військових витрат і недостатнє усвідомлення всіх можливостей інформаційної зброї, що далеко виходять за рамки традиційних засобів захисту інформації [191].

Оскільки кіберзлочинність, шпигунство, пропаганда і надмірна експлуатація персональних даних загрожують цифровій безпеці будь-якої держави, тому у жовтні 2015 р. за ініціативи прем'єр-міністра Франції М. Вальса було прийнято французьку національну цифрову безпекову стратегію, у рамках якої виокремлено такі стратегічні цілі, як забезпечення оборони і безпеки національних інформаційних систем і критично важливої інфраструктури через розширення співпраці з приватними зацікавленими сторонами; дотримання недоторканності приватного життя та персональних даних через підвищення контролю з боку органів державної влади до використання персональних даних та розробку цифрових продуктів для забезпечення безпеки громадян у мережі Інтернет, а також надання правової та технічної допомоги постраждалим від кіберзлочинів; поліпшення рівня поінформованості школярів і студентів про кіберзагрози, а також поглиблення підготовки фахівців у даній сфері; створення сприятливих політико-економічних умов для французьких компаній, які працюють у секторі цифрових продуктів та послуги; формування разом з іншими країнами-членами ЄС дорожньої карти для європейської цифрової стратегічної автономії, а також зміцнення власного впливу у міжнародних організаціях через надання підтримки у сфері кібербезпеки найменш захищеним країнам, сприяючи тим самим загальній стабілізації кіберпростору. У сфері підтримки та забезпечення кібероборони Франція передбачає до 2017 р. розширити кількість співробітників французького Агентства з мережевої та інформаційної безпеки

(ANSSI) до 600 осіб, а також Міністерств оборони і внутрішніх справ; зміцнити безпеку суспільно важливих, а не лише державних інформаційних систем; надати допомогу французьким підприємствам, що займаються розробкою систем виявлення і захисту від кібератак для малих і середніх компаній [192].

Серед інформаційних загроз для безпеки Франції виокремлюються і інструментарій кібертероризму, що застосовується терористичними угрупованнями. За допомогою веб-сайтів здійснюються психологічні впливи, пошук необхідної інформації, вербування і навчання терористів, збирання коштів, пропаганда тероризму, організація терористичної мережі, планування і координація дій. Небезпеку становлять і поширені хакерські атаки на інформаційні системи з метою виведення їх з ладу та здійснення на аудиторію впливу протерористичного характеру. Слід також зазначити, що деструктивні впливи пов'язані передусім з пропагандистськими акціями, використанням терористами мас-медіа для реалізації злочинних намірів з метою залякування населення, привернення уваги громадськості, і, можливо, й прибічників здійснення терористичних дій. Крім того, це пов'язано з позицією самих медіа, які висвітлюють теракти, захоплення заручників, реагування влади тощо [192].

Авторське дослідження рівня поінформованості французької аудиторії у сфері кібербезпеки було здійснено через використання статистичних даних Євробарометру (2012–2014), оскільки саме цей проміжок часу характеризується зростанням кількості кібератак на національну інформаційну інфраструктуру. Зокрема, у 2012 р. лише 44 % французів вважали себе добре поінформованими щодо кіберзлочинності, тоді як 53 % наголошували на низькому рівні ознайомлення з даною проблемою, при цьому головним інформаційним джерелом французи називали телебачення (66 %), далі слідували мережа Інтернет (28 %), друковані медіа (26 %), радіо (24 %) та повідомлення від друзів або колег (22 %). Також 65 % громадян Франції уникали можливостей розміщення персональних даних у режимі онлайн, 38 % – висловили занепокоєння, що інтернет-ресурси мають низький ступінь захисту персональних даних, 36 % – надавали вагомому значенню ризику постраждати

від кіберзлочинів, а 33 % – висловили стурбованість, що органи державної влади не зберігають в безпеці особисті онлайн дані [193].

У порівнянні з попереднім роком у 2013 р. на 5 % зросла поінформованість французів щодо проблем у сфері кібербезпеки, зокрема, 49 % – вважали себе добре ознайомленими, а 48 % – ні. При цьому в середньому у два рази зросло занепокоєння французьких громадян щодо проблем дотримання безпеки в інтернет-просторі, зокрема, 94 % громадян Франції стали уникати можливостей розміщення персональних даних у режимі онлайн, 79 % – висловили стурбованість, що інтернет-ресурси мають низький ступінь захисту особистих даних, 78 % – надавали вагомому значення ризику постраждати від кіберзлочинів, а 71 % – висловили стурбованість, що органи державної влади не захищають особисті онлайн дані [194].

Поінформованість французів щодо проблем у сфері кібербезпеки впродовж 2014 р. знову зросла на 5 %, зокрема, 54 % – вважали себе добре ознайомленими, а 44 % – ні. При цьому 93 % громадян Франції уникали можливостей розміщення персональних даних у режимі онлайн, 89 % – надавали вагомому значення ризику постраждати від кіберзлочинів, 80 % – висловили стурбованість, що інтернет-ресурси мають низький ступінь захисту особистих даних, а 71 % – висловили стурбованість, що органи державної влади не захищають особисті онлайн дані [195].

Задля протидії зовнішнім деструктивним інформаційним впливам ЄС ініціював створення єдиного антитерористичного центру для боротьби з тероризмом та кіберзлочинністю на базі європейського поліцейського агентства Європол та перетворення його на центр для обміну інформацією про екстремістів і незаконний обіг зброї [196]. Активні або заморожені конфлікти з Росією також змушують ЄС переглядати наявну стратегію безпеки, вибудовувати оновлену спільну європейську безпекову політику та трансформувати політику Східного партнерства і сусідства ЄС [197]. У зв'язку з цим, голова Європейської ради Д. Туск наголосив, що Росія нині активно реалізує програму дезінформації та антиєвропейської пропаганди, а тому

потрібно об'єднати зусилля для протидії російському інформаційному тиску не тільки на Сході Європи, а й в кожній європейській країні. Д. Туск висунув ініціативу щодо подолання асиметричності європейського інформаційного простору через поглиблення співробітництва установ та аналітичних центрів ЄС у сфері поширення правдивої інформації про українську кризу. Зокрема, на початку травня 2015 р. комітет Європейського парламенту із закордонних справ підтримав виділення коштів для боротьби з російською пропагандою та рекомендував країнам ЄС уникати двосторонніх контактів з РФ і об'єднати зусилля для протистояння агресивній політиці Росії, що спричиняє розкол Європи. З метою боротьби з російською пропагандою та дезінформацією на європейському рівні вирішено створити російськомовні мас-медіа та сприяти розвитку громадянського суспільства в Росії через взаємодію з правозахисниками, блогерами, незалежними медіа, науковцями та неурядовими організаціями [198].

У червні 2015 р. Верховний представник з питань зовнішньої та безпекової політики ЄС Ф. Могеріні представила «План дій щодо стратегічної комунікації для підтримки свободи мас-медіа», в якому йдеться про створення групи експертів, які аналізуватимуть російські медіа, виявлятимуть дезінформацію та надаватимуть рекомендації для її спростування представникам країн ЄС. Ініціатива стратегічної комунікації ЄС спрямована перш за все на країни Східного партнерства, тобто на Україну, Молдову, Білорусь, Грузію, Вірменію та Азербайджан, оскільки російськомовне населення цих країн має широкий доступ до деструктивної інформації російських медіа. Подібна ініціатива є актуальною і для країн Балтії, оскільки у січні 2015 р. міністри закордонних справ Великої Британії, Данії, Естонії та Литви звернулися до Ф. Могеріні з вимогою вжити заходів у сфері боротьби з російською пропагандою, зокрема, глави зовнішньополітичних відомств закликали ЄС підготувати стратегічний план на 2015–2016 рр. щодо створення альтернативного джерела інформації для російськомовних громадян ЄС,

оскільки російськомовні жителі інтеграційного утворення мають доступ рідною мовою лише до підконтрольних Росії програм [199].

Додамо, що вже у вересні 2015 р. на рівні ЄС було призначено керівника служби з питань протидії пропаганді РФ при Європейській службі зовнішніх справ Ж. Портмана, у результаті чого з листопада 2015 р. розпочався випуск щотижневих інформаційних бюлетенів щодо протидії поширюваній російськими медіа пропагандистської інформації. Метою щотижневого огляду, який складають представники Європейської служби зовнішніх справ (EEAS East StratCom Task Force), є демонстрація громадянам ЄС величезної кількості дезінформаційних атак, спрямованих на європейську аудиторію. Зокрема, співробітники спеціального управління узагальнюють дезінформацію з російських новинних програм та наводять факти, що її спростовують. При цьому більшість новинних матеріалів взято з державних російських медіа, орієнтованих на зарубіжну аудиторію, а також публікацій 450 журналістів, організацій громадянського суспільства, науковців і громадських органів управління з 30 країн світу [200].

Наприклад, за час проведення моніторингу європейськими службовцями було виявлено декілька фактів, спрямованих на дискредитацію зовнішньополітичних ініціатив Франції. Зокрема, у тижневому звіті від 17 листопада 2015 р. зазначається, що «...нещодавнє опитування, проведене французькою газетою Le Figaro показало, що близько 72 % респондентів бажають, щоб президент Сирії Б. Асад залишиться при владі». При цьому насправді було встановлено, що «...результати опитування не відображають думку французів, оскільки дані були взяті з Friday online poll by Le Figaro, тоді як опитування 1103 французів, проведене соціологічною службою одного з найбільших французьких дослідницьких агентств BVA, показало, що 55 % респондентів будуть підтримувати французькі дії в Сирії у порівнянні з 64 % тих, хто були проти в 2013 р.» [201]. У звіті Європейської служби зовнішніх справ від 24 листопада 2015 р. було продемонстровано дані про російську інтерпретацію зовнішньої політики Ф. Олланда щодо Сирії, зокрема, президент

Франції був недостовірно процитований російськими інформаційними порталами Sputnik та РИА Новости, які приписали йому висловлювання про те, що «...не президент Сирії Б. Асад, а Ісламська держава є істинним ворогом Франції», тоді як насправді президент Ф. Олланд заявив, що «...Б. Асад не може стати рішенням проблем Ісламської держави в Сирії». Проросійські медіа в Чехії звинуватили «...французький уряд в організації терористичних атак в Парижі задля зміцнення власних позицій перед лідером партії Національний фронт М. Ле Пен», а в угорському онлайн виданні Orientalista.hu з'явилося повідомлення про те, що «...упродовж останніх чотирьох років Сирія протистоїть терористам, озброєним французьким урядом, а також пережила «переворот», підготовлений спецслужбами ЦРУ, Моссаду, Туреччини, Саудівської Аравії та Франції» [202]. Зазначимо, що у тижневому звіті від 1 грудня 2015 р. йдеться про дискредитацію європейської політики Франції та заяв президента Ф. Олланда щодо потреби посилення безпеки Європи, зокрема, в угорському виданні Hídfő було розміщено інформацію про, те що «...за даними Human Rights Watch французька влада використовує процес введення надзвичайного стану в державі задля обмеження основоположних прав людини, а тому неурядові організації побоюються введення військової адміністративної влади в Парижі часів Другої світової війни». Насправді «...організація Human Rights Watch висловлювалась проти тероризму та наголошувала на тому, що надмірні обмеження в Європі можуть стати перевагою для тих, хто шукає механізмів прищеплення страху, послаблення демократичних цінностей та зниження принципу панування права у Франції та Європі». До того ж у російському онлайн виданні Sputnik неодноразово з'являлось повідомлення про те, що «...представник Франції при НАТО засудив збиття Туреччиною російського літака, звинувативши її у підриві антитерористичної операції в Сирії», хоча в дійсності французькому дипломату, як встановили європейські експерти, було приписано цю думку [203]. У цілому аналітики Bloomberg, провівши власне дослідження, встановили, що російська пропаганда за кордоном зазнала поразки, оскільки майже скрізь світова громадськість

негативно ставиться до Росії. При цьому було встановлено, що громадяни ЄС не підтримують російську політику більше, ніж американці [204].

3.3. Сутнісні характеристики безпекової політики Франції в оцінках європейського експертного середовища

Сучасна безпекова складова зовнішньополітичної діяльності Франції формується під впливом стратегії спільної політики безпеки та оборони ЄС та євроатлантичної програми НАТО, оскільки як визнаний міжнародний актор виступає рівноцінним учасником політичних, економічних та безпекових процесів, що відбуваються у сучасній системі міжнародних відносин. Зазначимо, що Франція на рівні ЄС перманентно ініціює дискусії щодо формування єдиної європейської армії, яка могла б підтримати позиції ЄС щодо безпеки європейського співтовариства і національних спільнот країн-членів, а також у міжнародному середовищі, хоча деякі європейські експерти наголошують, що така армія може існувати лише як структурна одиниця НАТО, а не як самостійна військова потуга. До того ж, зважаючи на можливість створення окремої європейської військової структури, країни-члени ЄС мають ухвалити рішення про економічні і бюджетні видатки на оборону, встановити стандарти спільних військових потреб та узгодити взаємозалежність витрат на оборону країн-членів ЄС задля уникнення подвійного фінансування безпекових програм, що здається проблематичним. Крім того, деякі країни, а особливо Велика Британія, Польща та країни Балтії, які виступають проти формування спільної європейської армії, підтримуючи позицію США про зміцнення безпеки Європи через Північноатлантичний альянс, мають усунути розбіжності між наявними національними безпековими стратегіями та сформувати реальну європейську стратегію безпеки і оборони, яка б задовольнила національні інтереси всіх європейських акторів. У цілому експерти вважають, що для

забезпечення швидкого реагування на сьогочасні виклики для безпеки, ЄС потрібно приймати незалежні рішення, не покладаючись на НАТО, що буде важливо не лише для учасників інтеграційного об'єднання, але й для країн-сусідів ЄС, що потребують підтримки для вирішення внутрішніх криз [205; 206].

Безпекова політика Франції завжди співвідносилася з позицією політичних лідерів щодо незалежності стратегії європейської безпеки та оборони, яка відповідала зовнішньополітичній діяльності держави у міжнародних відносинах. Зокрема, за президентства Ш. де Голля політика Франції щодо НАТО призвела до виходу з військових структур альянсу, що ускладнило підтримку позицій Франції в політичних інституціях Північноатлантичного альянсу, проте дало можливість виступати незалежним актором світової політики на глобальному і регіональному рівнях. У безпековій парадигмі Франції за президентства Ж. Ширака простежувалася тенденція до більш лояльного ставлення до євроатлантичного союзу через позицію щодо розширення організації. За президентства Н. Саркозі було скориговано позицію країни щодо співробітництва Франції і альянсу, що зумовило повернення країни до структур північноатлантичного блоку. Позиція чинного президента Франції Ф. Олланда з огляду на ухвалення у 2015 р. нової безпекової стратегії ЄС, яка стосується зміцнення потенціалу країн-партнерів і регіональних організацій щодо протидії транснаціональним загрозам тероризму і екстремізму, організованих та кіберзлочинності, наразі спрямована на реформування Північноатлантичного блоку, координацію діяльності оборонної організації з союзними державами, а також на врегулювання кризи в Україні у зв'язку з агресією РФ та анексією Криму [207; 208].

Дослідження безпекової парадигми європейської політики Франції зумовило необхідність розглянути зміну позиції Франції щодо спільної безпекової та оборонної політики ЄС з 2009 по 2015 рр., тобто з часу повернення держави до військово-політичних структур Північноатлантичного

альянсу й дотепер, виявити особливості сучасних підходів до спільної європейської оборонної та безпекової політики за складовими парадигми.

Зокрема, аналіз безпекової парадигми Франції за складовою «політико-економічна сфера» засвідчив, що у 2009 р. головна увага експертного середовища та французької спільноти зверталася на такі чинники безпеки, як боротьба зі злочинністю – 7 %, загроза тероризму – 2 %, суперечності щодо ролі держави у процесах формування спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС – 1 %. За складовою зміцнення євроінтеграційних процесів та посилення ролі європейських інституцій у найближчій перспективі 10 % респондентів вказували на необхідність удосконалення положень європейської зовнішньої політики, 6 % французів наголошували на потребі зміцнення європейської оборонної політики, тоді як 20 % опитуваних називали боротьбу зі злочинністю однією з важливих безпекових проблем Французької Республіки. При цьому, характеризуючи європейську політику в сфері боротьби з тероризмом, французькі громадяни вказували на існування достатніх засобів для протидії тероризму (57 %), 18 % – називали таку діяльність на рівні ЄС продуктивною, а 16 % громадян вважали недостатніми безпекові заходи, до яких вдавалися як влада Франції, так і інституції ЄС [209].

Також французьке суспільство вважало, що серед глобальних викликів і загроз у сфері безпеки Європейський Союз у відносинах з іншими країнами світу мав зосередитися на політиці щодо підтримки міжнародного миру та стабільності (41 %), усуненні загрози тероризму (32 %), формуванні міжнародної політики, спрямованої на нерозповсюдження зброї масового ураження (18 %) та роззброєння (11 %). Такої ж думки дотримувалась французька спільнота, оцінюючи поглиблення співпраці між Європейським Союзом та Організацією Об'єднаних Націй щодо подолання глобальних безпекових викликів і загроз, а саме: 40 % респондентів наголошували на необхідності розширення міжнародних заходів для підтримки миру, 23 % французів – для боротьби з тероризмом, 20 % опитаних – щодо

нерозповсюдження зброї масового ураження, а 14 % громадян вважали, що ЄС та ООН мають об'єднати свої зусилля для роззброєння решти світу [210].

Упродовж 2010 р. французьке суспільство серед викликів та загроз для Франції називали необхідність посилення боротьби зі злочинністю (20 %) та тероризмом (2 %), така ж тенденція існувала й при оцінюванні загроз для особистої безпеки громадян, зокрема, 10 % з них називали боротьбу зі злочинністю, а 1 % – тероризм [211].

Дослідження про ставлення французької спільноти до політики європейської безпеки, проведене 2011 р., продемонструвало, що 91 % респондентів вважали, що потрібно посилити координацію європейських інституцій та урядів держав-членів у боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю, 68 % – прийшли до висновку, що ЄС мав здійснювати більшу фінансову підтримку країн-членів для такої боротьби, 53 % опитаних наголошували, що країни-члени мають самостійно долати існуючі терористичні загрози та злочинність, також 40 % французів вважали, що причиною посилення злочинності та терористичних актів є політика інших країн світу, тому серед напрямів діяльності ЄС потрібно передбачити фінансову та практичну допомогу бідним країнам у межах програм з міжнародної допомоги. До того ж французька громадська думка розділилась майже порівну щодо питання обмеження фундаментальних прав і свобод на рівні ЄС у зв'язку з загрозами для безпеки, зокрема, 48 % опитаних погодились на обмеження їхніх прав і свобод, а 44 % – виступили проти цього, і лише 8 % – не визначились, аналогічна тенденція існувала загалом і на європейському рівні [212].

Серед викликів для національної безпеки Франції упродовж 2011 р. називалися незначні злочини (31 %), бідність (20 %), тероризм (16 %), фінансово-економічна криза (15 %), нелегальна міграція (10 %), проблеми захисту навколишнього середовища (8 %), організована злочинність, корупція, техногенні та природні катастрофи, релігійний екстремізм (7 %), кіберзлочинність (4 %), громадянські війни та незахищеність європейських кордонів (3 %), при цьому значну частку складали громадяни, які не могли

визначитись (19 %) або давали спонтанні відповіді (26 %). Серед вагомих викликів для внутрішньої безпеки ЄС французи називали тероризм (58 %), техногенні та природні катастрофи (48 %), організовану злочинність (45 %), кіберзлочинність (42 %) та незахищеність європейських кордонів (32 %). При цьому прогнозувалося, що до 2014 р. на внутрішню європейську безпеку найбільший вплив будуть здійснювати саме кіберзлочинність (64 %), техногенні та природні катастрофи (59 %), тероризм (55 %), організована злочинність (48 %) та незахищеність європейських кордонів (43 %).

Оцінюючи рівень європейської безпеки, французи зауважували, що ЄС вживав достатньо заходів у сфері боротьби зі тероризмом (42 % проти 24 % респондентів, що не погодились з цим твердженням); 33 % проти 31 % респондентів стверджували, що європейські кордони належно захищаються ЄС; порівну розділилась громадська думка щодо заходів ЄС у сфері боротьби з організованою злочинністю (31 % – погодились та 31 % – не погодились); схожа ситуація склалась й щодо боротьби з кіберзлочинністю (30 % – погодились та 30 % – не погодились); і лише 37 % проти 28 % французьких громадян вважали, що на рівні ЄС недостатньо здійснювалося заходи, спрямовані на попередження та подолання природних і техногенних катастроф. Щодо національної безпеки Франції громадяни дотримувались такої ж думки, зокрема, зазначали, що уряд вживав достатньо заходів для боротьби з тероризмом (47 % – погодились та 23 % – не погодились), кіберзлочинністю (38 % – погодились та 29 % – не погодились) та організованою злочинністю (35 % – погодились та 33 % – не погодились), у сфері захисту європейських кордонів (35 % – погодились та 29 % – не погодились), проте 38 % проти 30 % вказували не недостатню участь національного уряду у проблемах попередження та подолання природних і техногенних катастроф на європейському рівні. Зауважимо, що серед держав-партнерів ЄС, які найактивніше реагуватимуть на загрози та виклики для європейської безпеки, французька спільнота називала США (45 %), РФ (10 %), Китай та Туреччину (7 %), країни-члени ЄС (6 %), Швейцарію, Японію та Канаду (4 %), Норвегію

(1 %), інші країни (14 %), жодну з країн (7 %), при цьому не змогли визначитись 32 % опитаних респондентів [213; 214].

У 2012 р. серед основних безпекових проблем французьке суспільство найбільше звертало увагу на позицію ЄС щодо забезпечення належної соціальної безпеки (6 % опитаних). Водночас 76 % французів висловлювалось на підтримку спільної політики безпеки та оборони державами-членами ЄС, тоді як частка тих, що не підтримували, складала 19 %, а 5 % респондентів не змогли визначитись. Серед очікувань Франції у сфері безпекової політики ЄС виокремлюється аргумент, що наднаціональні інституції мали зосередитися на таких напрямках, як розвиток міжнародної політики ЄС та європейської оборонної стратегії (4 %), підтримка належної фінансової безпеки та соціальної безпеки на національному та європейському рівні (3 %), боротьба зі злочинністю і забезпечення безпеки в країні (2 %), створення необхідних умов для подолання тероризму на міжнародному рівні (1 %). До того ж французькі громадяни підкреслили, що країнам-членам ЄС необхідно ініціювати зміни у сфері боротьби зі злочинністю (19 %) та тероризмом (9 %), а також сприяти розвитку спільної зовнішньої та безпекової політики (9 %) [215].

Відповідна ситуація складалась і впродовж 2013 р., оскільки у сфері національної безпеки французьке суспільство найбільше звертало увагу на забезпечення в ЄС належної соціальної безпеки (5 % опитаних), а загалом 78 % французів висловлювалось на підтримку спільної політики безпеки та оборони, тоді як частка тих, що не підтримували – складала 16 %, а 6 % респондентів не змогли визначитись. На перспективу, як вважала французька спільнота, наднаціональні інституції ЄС мали зосередитися на таких напрямках, як реалізація зовнішньої політики ЄС та європейської оборонної стратегії (6 %), підтримка належної фінансової та соціальної безпеки на національному та європейському рівні, а також боротьба зі злочинністю і забезпечення безпеки в країні (3 %), створення необхідних умов для подолання тероризму на міжнародному рівні (1 %) [211]. Також 25 % французів вказувало на те, що у бюджеті ЄС необхідно виділяти більше коштів на розвиток спільної безпекової

та оборонної політики, тоді як 11 % – висловились проти цього з огляду на складну економічну ситуацію в Європі [216].

В європейському експертному середовищі безпекова складова політики Франції оцінювалася у контексті безпекової політики ЄС і стосувалася як поглиблення партнерства у європейському вимірі, так і забезпечення лідерських позицій у трансатлантичному співробітництві. Так, бельгійський дослідник М. Мюніц, аналізуючи позицію Франції щодо європейської безпеки, зазначав, що очікування Франції на ефективність спільної європейської безпекової та оборонної політики не виправдались, оскільки на рівні ЄС відсутній консенсус серед країн-членів щодо оновлення стратегії безпеки; наявний низький рівень фінансування оборонної сфери ЄС, а також є недостатнім ступінь зацікавленості всіх країн-членів ЄС у спільних діях для захисту європейських інтересів. Зауважимо, що чинний двосторонній договір між Францією та Великою Британією уможливує дії Франції у сфері безпеки поза рамками спільної безпекової та оборонної політики ЄС. На думку дослідника, лише посилення гнучкості безпекової та оборонної політики на рівні ЄС може сприяти формуванню французької оборонної політики у поєднанні з європейською, оскільки у перспективі для захисту національних інтересів Франція буде діяти або за межами безпекової політики ЄС, або під егідою НАТО/ООН. При цьому односторонні дії Франції або коаліції під егідою НАТО вважаються більш привабливими для країни, в той час, як на рівні ООН, держава продовжить брати участь у миротворчих операціях. М. Мюніц наголошує, що головною метою Французької Республіки є формування на рівні ЄС окремої військової структури, яка може здійснювати майже всі форми військового втручання, оскільки Франція бажає зберігати постколоніальний вплив на свої колишні території [217].

Упродовж 2014 р. французька громадськість також виокремлювала соціальну безпеку (6 %) як важливу складову національної безпеки, що реалізується через участь держави в ЄС. Хоча у порівнянні з попередніми роками серед французів зросла підтримка спільної політики безпеки та оборони

ЄС – 80 % висловлювалось стверджувально, проте частка тих, що не підтримували, – зменшилась і склала 13 %, також 7 % респондентів не змогли визначитись [218].

Серед перспектив розвитку ЄС у сфері безпеки та оборони французькі громадяни на перше місце поставили можливість обрання президента Європейської комісії через пряме голосування громадян країн-членів ЄС (28 % – абсолютно підтримали, 42 % – підтримали, 15 % – не підтримали), на друге місце – поставили формування умов для створення європейської армії (21 % – абсолютно підтримали, 39 % – підтримали, 20 % – не підтримали), а на третє – створення посади міністра юстиції ЄС (15 % – абсолютно підтримали, 44 % – підтримали, 22 % – не підтримали) [219].

Підтримка спільної безпекової та оборонної політики ЄС серед французького суспільства збереглась достатньо високою й у 2015 р. і становила 77 %, тоді як частка тих, що не підтримували таку політику, зменшилась і склала 14 %, також 9 % респондентів не змогли визначитись. Після терористичних атак на початку 2015 р. активізувалась позиція французької громадськості (+13 %) щодо потреби розширення ініціатив на рівні ЄС у сфері боротьби з тероризмом (21 %) та злочинністю (16 %), а також у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики (10 %). У цілому 23 % респондентів висловились за розширення бюджету ЄС у сфері європейської безпеки та оборони [220].

Також громадська думка звернула увагу на те, що ЄС повинен вживати більше заходів у сфері боротьби з тероризмом, включаючи феномен «закордонних найманих бойовиків», (69 % респондентів абсолютно підтримали, 27 % – підтримали). Під час опитування 40 % громадян абсолютно підтримали і 44 % респондентів підтримали позицію Франції щодо посилення заходів на рівні ЄС для боротьби з організованою злочинністю; така ж оцінка ситуації склалась і щодо боротьби з кіберзлочинністю (36 % – абсолютно підтримали та 43 % – підтримали); 36 % та відповідно 48 % французів вважали, що на рівні ЄС необхідно розширити дії, спрямовані на попередження та

подолання природних і техногенних катастроф, а 32 % – абсолютно підтримали та 43 % – підтримали ініціативу щодо посилення контролю за європейськими кордонами.

Потенційними джерелами загроз для безпеки ЄС у 2015 р. французькі громадяни назвали екстремістську ідеологію (62 % – абсолютно підтримали, 43 % – підтримали, 6 % – не підтримали), війну або політичну нестабільність у регіонах за межами ЄС (43 % – абсолютно підтримали, 44 % – підтримали, 10 % – не підтримали), соціальне виключення, бідність та дискримінацію (44 % – абсолютно підтримали, 42 % – підтримали, 11 % – не підтримали), зміну клімату та забруднення навколишнього середовища (25 % – абсолютно підтримали, 42 % – підтримали, 28 % – не підтримали).

Серед очікуваних загроз для внутрішньої безпеки ЄС французька спільнота вказала на тероризм (75 % – зростання, 8 % – спадання, 12 % – без змін), кіберзлочинність (63 % – зростання, 9 % – спадання, 17 % – без змін), організовану злочинність (47 % – зростання, 12 % – спадання, 30 % – без змін), контроль за зовнішніми кордонами ЄС (42 % – зростання, 12 % – спадання, 31 % – без змін), природні та техногенні катастрофи (57 % – зростання, 10 % – спадання, 26 % – без змін).

Діяльність національних правоохоронних органів щодо протидії загрозам французькою спільнотою була оцінена нижче середньої, зокрема, боротьбу з тероризмом 15 % респондентів оцінили як дуже добру, 48 % – як добру, 25 % – як недостатню, 9 % – як незадовільну; запобігання наркоторгівлі 10 % громадян оцінили як дуже добре, 36 % – як добре, 35 % – як недостатньо, 15 % – як незадовільно; подолання кіберзлочинності 7 % опитаних оцінили як дуже добре, 38 % – як добре, 32 % – як недостатньо, 9 % – як незадовільно; протидію торгівлі людьми 7 % французів оцінили як дуже добру, 31 % – як добру, 36 % – як недостатню, 14 % – як незадовільну; обмеження торгівлі зброєю 7 % громадян Франції оцінили як дуже добре, 29 % – як добре, 38 % – як недостатньо, 16 % – як незадовільно; подолання корупції 7 % респондентів оцінили як дуже добре, 28 % – як добре, 40 % – як недостатньо, 16 % – як

незадовільно; боротьбу з відмиванням грошей 5 % опитаних оцінили як дуже добру, 29 % – як добру, 36 % – як недостатню, 16 % – як незадовільну.

До того ж 47 % французького суспільства погодились з обмеженням фундаментальних прав і свобод на рівні ЄС у зв'язку з необхідністю подолання тероризму та організованої злочинності, зокрема, 12 % опитаних погодились на повне обмеження їхніх прав та свобод, 35 % – виступили за обмеження в певних рамках, 33 % – частково не погодились, 11 % – повністю були проти будь-яких обмежень і лише 9 % – не визначились, аналогічна тенденція загалом існувала і на рівні ЄС [221].

Зауважимо, що європейський дослідник Б. Гоміс, розглядаючи сучасну безпекову парадигму зовнішньої політики Франції на європейському рівні як спосіб підвищення впливу країни у світі та незалежності дій від США, вказує, що саме французький політикум оцінює спільну безпекову та оборонну політику ЄС як інструмент проведення додаткових військових тренувань, технічного переоснащення та як безпековий консультаційний механізм у рамках ЄС. На думку французького політичного оглядача О. де Франса, нині лише Франція виступає за розмежування сфер впливу на європейському та євроатлантичному просторі та формування незалежної від США європейської оборонної та безпекової політики, оскільки більшість європейських країн наразі не мають фінансово-технічних можливостей і не бажають посилення одноосібної ролі Франції в Європі та світі, і тому делегували свої повноваження у сфері безпеки та оборони НАТО або мають протилежні погляди на вектори розвитку спільної оборонної та безпекової політики ЄС [222].

Відзначимо, що після терористичних атак у Франції в січні 2015 р. світова спільнота жорстко засудила напад на французьких карикатуристів Charlie Hebdo та оцінила теракт, як посягання на свободу преси і слова, що спричинило хвилю мітингів солідарності в усьому світі, а наслідком стало скликання у лютому 2015 р. за ініціативи голови Європейської Ради Д. Туска антитерористичного саміту ЄС. Під час зустрічі на вищому рівні лідери ЄС обговорили механізми зміцнення прикордонних переходів і методи боротьби з

кіберзлочинністю, зокрема, було запропоновано розробити поправку до Шенгенського кодексу про кордони щодо забезпечення систематичних перевірок для виявлення пересування членів закордонних терористичних угруповань, а також здійснювати моніторинг та видалення інформації, що пропагує тероризм або насильство в інтернеті. Також було зауважено, що Європарламент у терміновому порядку ухвалив документ про запровадження європейського реєстру пасажирів на підставі систематичного збирання, використання та зберігання даних про осіб, які перетинають як внутрішні, так і зовнішні кордони ЄС. Інші заходи, які були схвалені на вищому рівні, включають посилення співробітництва між поліцією та розвідувальними службами та виконання законів ЄС про незаконну зброю та відмивання грошей [223].

У відповідь на терористичні атаки в листопаді 2015 р. Франція завдала авіаудари по базах терористичного угруповання Ісламська держава в Сирії. Водночас офіційний Париж підкреслив, що дії обмежаться нанесенням ударів з повітря і про перехід до наземної операції проти Ісламської держави не йдеться. Підкреслимо, що французькі політики позитивно відреагували на заклик президента Ф. Олланда до єдності нації [224]. Натомість лідер опозиційної партії Н. Саркозі закликав до формування широкої міжнародної коаліції для боротьби з Ісламською державою і підкреслив, що «...французька зовнішня політика повинна враховувати той факт, що ми знаходимося в стані війни. Наша політика у сфері внутрішньої безпеки повинна теж це врахувати. Крім уведення надзвичайного стану та відновлення прикордонного контролю, ми підтримаємо будь-які заходи щодо рішучого, радикального посилення заходів безпеки, які дозволили б захистити життя наших співвітчизників». Також Н. Саркозі виступив з пропозиціями про введення кримінальної відповідальності за перегляд ісламістських сайтів, збільшення кількості місць у в'язницях для джихадистів, які повертаються до Франції з Сирії та Іраку. Водночас лідерка Національного фронту засудила теракти в Парижі та зажадала таких термінових надзвичайних заходів, як вихід Франції з

Шенгенської зони, знищення ісламського фундаменталізму, «заборона у Франції ісламістських організацій через закриття радикальних мечетей та депортацію іноземців, які проповідують ненависницькі ідеї» [225].

Європейські фахівці з питань безпеки К. Чіввіс та П. Скіннер вважають, що реакція Франції на сучасні загрози в досяжній перспективі буде зосереджена на розвитку внутрішньої безпекової політики, а не на розширенні прямого конфлікту в Сирії, хоча й зауважують, що Франція може ініціювати формування оновленої антитерористичної коаліції за підтримки США, але без залучення НАТО [226]. Голова Міжнародного інституту стратегічних досліджень і Женевського центру політики безпеки Ф. Ейсбур також заявив, що Франція повинна бути обережною у своїх політичних рішеннях, не реагувати під впливом емоцій на теракти, а у перспективі ретельніше проаналізувати наслідки авіаударів проти Ісламської держави [227]. На експертну думку Б. Хаддада, Франція після терористичних атак може помилково вважати, що все найгірше вже залишилося позаду, проте ісламістські терористичні атаки у перспективі можуть стати нормою громадського життя країни [228].

Підсумовуючи аналіз щодо сутнісних характеристик безпекової складової європейської політики Франції, зазначимо, що динаміка ставлення до проблем європейської та національної безпеки залежить від міжнародно-політичної ситуації, яка складається навколо країни, та внутрішніх чинників – економічного розвитку, соціального захисту, міграційних проблем. Відтак упродовж 2009–2015 рр. боротьба зі злочинністю та подолання загрози тероризму розглядались французькою спільнотою як найважливіша складова сучасної безпекової політики на рівні ЄС. Аналіз засвідчив, що Франція демонструє стабільно високу підтримку розвитку спільної безпекової та оборонної політики ЄС (рис. 6) з огляду на прагнення здійснювати незалежну від США європейську оборонну стратегію, за якої Франція намагається утримати лідерські позиції в світі.

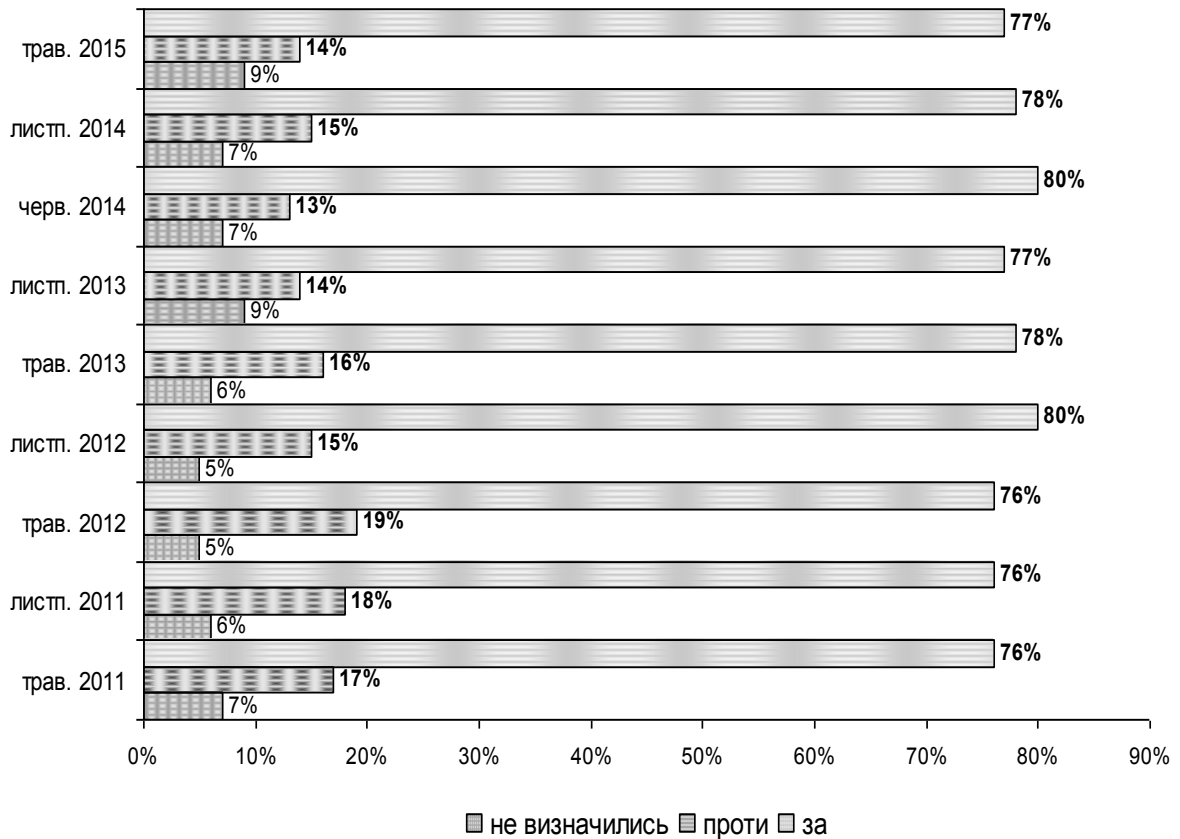

Рис. 6 Позиція Франції щодо спільної безпекової та оборонної політики ЄС (2011–2015)

Джерело: складено автором за даними Євробарометру.

Схожій позиції дотримується Франція і щодо спільної зовнішньої політики ЄС, демонструючи підтримку вище середнього міжнародних прагнень ЄС як глобального актора (рис. 7), оскільки за таких умов кожна з країн-членів отримує подвійний статус впливу на міжнародно-політичні процеси, реалізуючи власну зовнішню політику, з одного боку, а з другого – підтримку ЄС щодо просування позицій у межах світових політико-економічних форумів та міжнародних організацій.

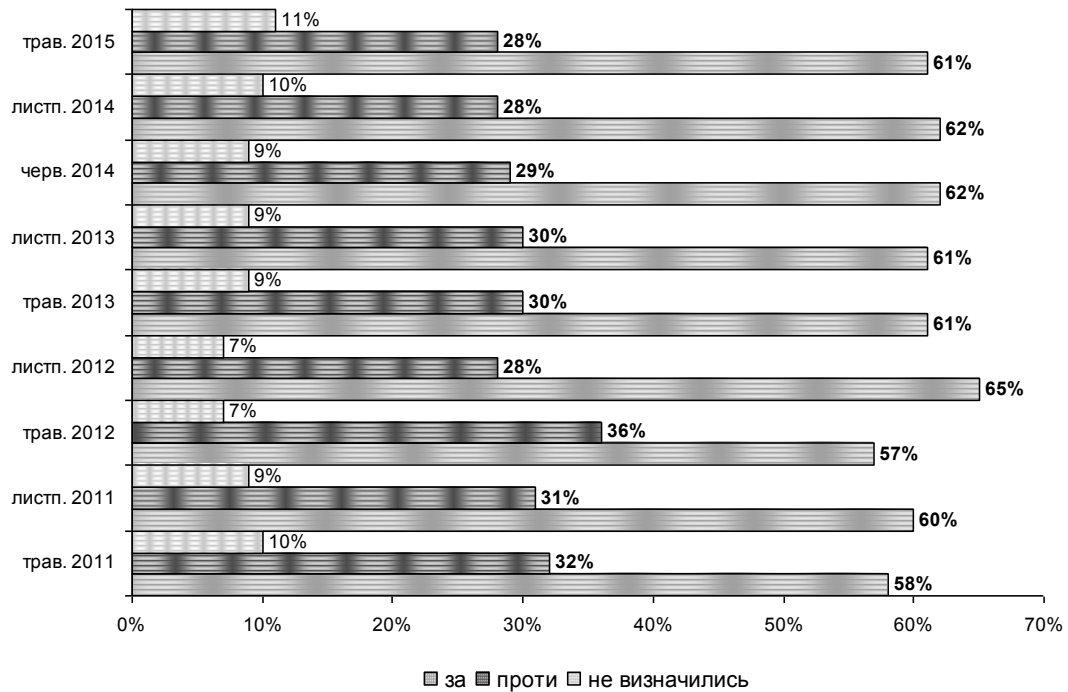

Рис. 7 Позиція Франції щодо спільної зовнішньої політики ЄС (2011–2015)

Джерело: складено автором за даними Євробарометру.

Важливою складовою безпекової політики Франції після терористичних актів упродовж 2015 р. стало відношення французів до армії та поліції (рис. 8; 9), зокрема, довіра до армії була завжди вище середнього, тоді як після подій 2015 р. рівень довіри склав 81 %, при цьому рівень недовіри впав до 11 %, який до цього завжди складав близько чверті французького суспільства.

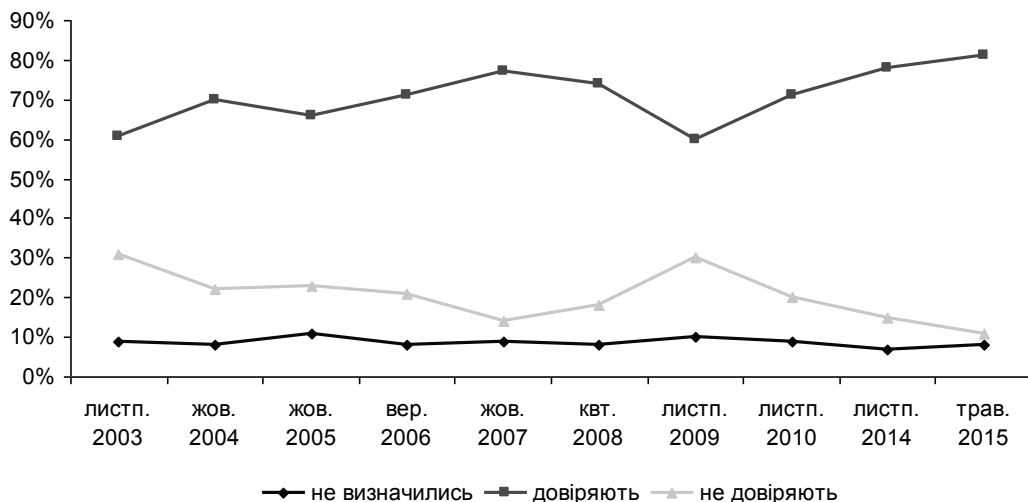

Рис. 8 Рівень довіри у Франції до діяльності армії (2003–2015)

Джерело: складено автором за даними Євробарометру.

Таким же є рівень довіри французів до діяльності поліції (рис. 9), зокрема, якщо впродовж 2003 р. французькій поліції довіряла приблизно половина населення країни, але й не довіряла така ж частина громадян, то після кількох терористичних нападів впродовж 2015 р. відбулось зростання позитивного сприйняття діяльності поліції до 73 %, проте 23 % опитаних респондентів наголошують на збереженні недовіри до поліції.

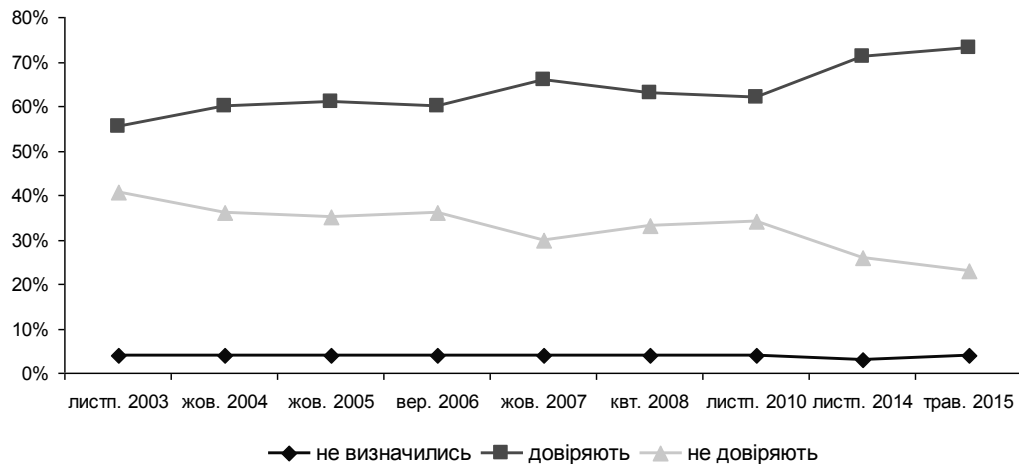

Рис. 9 Рівень довіри у Франції до діяльності поліції (2003–2015)

Джерело: складено автором за даними Євробарометру.

У цілому перспективи ЄС у сфері безпеки та оборони розглядаються французькою спільнотою як стратегічний інтерес держави щодо визнання її лідерства на європейському рівні з огляду на політику ядерного стримування, посилення оборонного потенціалу та реформування програми європейської колективної безпеки. Водночас у французькому суспільстві також підтримується ідея більшої незалежності Франції у питаннях європейської оборонної політики, хоча переважаюча більшість суспільства схиляється до позиції теперішнього політичного лідера Франції, який у оновленій стратегії Франції задекларував намір зміцнити роль держави у сфері безпеки на національному, європейському і міжнародному рівні у співробітництві з ЄС та НАТО.

Висновки до Розділу 3

Політична позиція Франції щодо нової стратегії безпеки та оборони ЄС, ухваленої у 2015 р., формується під впливом участі держави у програмі спільної європейської політики безпеки та оборони, оскільки ЄС як самостійний міжнародний актор виступає повноправним учасником міжнародно-політичних та економічних процесів, що відбуваються в світі. У документі визначено загальний підхід ЄС та держав-членів до спільної безпекової та оборонної політики на основі таких ключових принципів, як дотримання основних прав і свобод громадян ЄС, відповідність європейської безпеки принципам необхідності, пропорційності та законності; забезпечення демократичного контролю з боку громадян за рішеннями ЄС та національних урядів у сфері безпеки; застосування та реалізація чинних правових норм на рівні ЄС для обміну інформацією та розвитку прикордонної оперативної співпраці; посилення координації політичних, економічних та безпекових наднаціональних і національних інституцій на рівні ЄС для спеціалізованої підтримки держав-членів і ЄС у сфері транспорту, фінансів, освіти, морської безпеки, інформаційних технологій, енергетики та охорони здоров'я; поглиблення взаємодії з третіми країнами для вирішення основоположних безпекових проблем в Європі таких, як боротьба з транснаціональною організованою злочинністю і тероризмом, нелегальною міграцією і торгівлею людьми.

З'ясовано, що за президентства Ф. Олланда Франція продовжує просування своїх ініціатив щодо зміцнення спільної безпекової та оборонної політики ЄС через посилення ефективності об'єднання у сфері управління кризами, трансформації європейських військово-цивільних ресурсів через підтримку Європейського оборонного агентства для забезпечення оборонних, технологічних та суверенних позицій ЄС, модернізації європейської оборонної

промисловості, стабільний розвиток якої сприяє зростанню європейської економіки та збереженню стратегічної незалежності ЄС.

Підходи французького політикуму до сучасних викликів і загроз для європейської безпеки полягають у протидії тероризму, загрозам у сфері кібербезпеки, а також зовнішнім деструктивним інформаційним впливам. Важливими складовими такої політики стали ініціативи французького уряду щодо підвищення ефективності Шенгенської інформаційної системи, посилення правової відповідальності, зміцнення співробітництва між Європолом та національними агентствами з питань оцінки загроз, активізації обміну інформацією як на міжнародному, так й європейському рівні для запобігання організованій злочинності.

План дій ЄС у сфері інформаційної безпеки стосується реалізації загальної стратегії, тобто стратегічного аналізу і планування протидії інформаційним загрозам у контексті співробітництва з Радою Безпеки ООН; стратегічного партнерства з США, РФ, Японією, Китаєм, Канадою та Індією; вдосконалення нормативної бази ЄС з інформаційної безпеки, зокрема, прийняття конвенцій, директив, рекомендацій та резолюцій про європейську інформаційну безпеку та конфіденційність електронних комунікацій; визначення та оцінку інформаційних загроз для критично важливих сфер життєдіяльності європейського співтовариства; розробки засад європейської та національної політики інформаційної безпеки і зростання ролі ЄС у забезпеченні регіональної інформаційної безпеки. Політика спільної безпеки ЄС зумовлює пошук спільних рішень щодо протидії інформаційним та комунікаційним загрозам, визначення пріоритетів діяльності безпекових інституцій, вироблення загальної стратегії європейської інформаційної безпеки, протидії кібервійнам, інформаційному тероризму та кіберзлочинності.

Кіберзлочинність, шпигунство, пропаганда і надмірна експлуатація персональних даних загрожують цифровій безпеці будь-якої держави, тому у жовтні 2015 р. було прийнято Французьку національну цифрову безпекову стратегію, у рамках якої виокремлено такі стратегічні цілі, як забезпечення

оборони і безпеки державних інформаційних систем і критично важливої інфраструктури через розширення співпраці з приватними зацікавленими сторонами на міжнародному та національному рівнях; дотримання недоторканності приватного життя та персональних даних через підвищення контролю з боку органів державної влади до використання персональних даних та розробку цифрових продуктів для забезпечення безпеки громадян у мережі Інтернет, а також надання правової та технічної допомоги постраждалим від кіберзлочинів; поліпшення рівня поінформованості громадськості про кіберзагрози; створення сприятливих політико-економічних умов для французьких компаній, які працюють у секторі цифрових продуктів та послуг; формування разом з іншими країнами-членами ЄС дорожньої карти для європейської цифрової стратегічної автономії, а також зміцнення власного впливу у міжнародних організаціях через надання підтримки у сфері кібербезпеки найменш захищеним країнам для загальної стабілізації кіберпростору.

В європейському експертному середовищі сутнісні характеристики безпекової політики Франції розглядається як спосіб підвищення впливу країни у світі та незалежності дій від США. Французький політиком оцінює спільну безпекову та оборонну політику ЄС як інструмент проведення додаткових військових тренувань, технічного переоснащення та як безпековий консультаційний механізм у рамках ЄС. Вважається, що реакція Франції на сучасні загрози в досяжній перспективі буде зосереджена на розвитку внутрішньої безпекової політики, хоча очікується, що Франція може ініціювати формування оновленої антитерористичної коаліції за підтримки США, але без залучення НАТО.

У цілому перспективи ЄС у сфері безпеки та оборони розглядаються французькою спільнотою та експертами як стратегічний інтерес держави щодо визнання її лідерства на європейському рівні з огляду на політику ядерного стримування, посилення оборонного потенціалу та реформування програми європейської колективної безпеки. Водночас у французькому суспільстві також

підтримується ідея більшої незалежності Франції у питаннях європейської оборонної політики, хоча переважаюча більшість суспільства схиляється до позиції теперішнього політичного лідера Франції, який у оновленій стратегії Франції задекларував намір зміцнити роль держави у сфері безпеки на національному, європейському і міжнародному рівні у співробітництві з ЄС та НАТО.

На основі дослідження зроблено висновок про те, що динаміка ставлення французької спільноти до проблем європейської та національної безпеки залежить від міжнародно-політичної ситуації, яка складається навколо країни, та внутрішніх чинників – економічного розвитку, соціального захисту, проблем з мігрантами, терористичними угрупованнями та деструктивними впливами, тому в цілому впродовж 2009–2015 рр. безпекова політика розглядалась французькою громадськістю як важлива складова європейської політики держави.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження сучасної європейської політики Французької Республіки в умовах трансформаційного поглиблення євроінтеграційних процесів зроблено такі висновки:

1. Аналіз концептуальних та методологічних підходів до сутності сучасної європейської політики Французької Республіки в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів уможливив з'ясування особливостей, що відображають весь комплекс впливу трансформаційних зрушень сучасної системи міжнародних відносин на діяльність владних інститутів французької держави для формування нового типу взаємодії на рівні держав та наднаціональних інститутів ЄС. Дослідження основних концепцій євроінтеграції уможливило висновки про суперечливість позицій французьких еліт щодо європейської стратегії Франції, зумовлюючи певні політичні стереотипи. Перший стереотип стосується моделі «Європи» на основі франко-німецької співпраці, що пояснюється обережним ставленням французького уряду до кожної нової хвилі розширення ЄС, яка могла б порушити франко-німецьке лідерство в європейському проекті; другий стереотип стосується ідеї, що потужність Європи виходить за межі моделі національного управління, тобто необхідності встановлення інституційної системи, що об'єднує як наднаціональні інститути, так і політику європейських країн у вимірі спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС; третій стереотип полягає в тому, що Франція розглядає ЄС як політичний проект, що охоплює регуляторну та соціальну політику, тобто соціальну модель «старих» країн континентальної Європи.

Проблемою європейської інтеграції з погляду французького політикуму є відсутність взаємопов'язаних політичних ідей, які б координували окремі напрями європейського будівництва у більш загальний контекст, що зумовлює необхідність досягнення консенсусу щодо поглиблення процесів європейської інтеграції, оскільки у природі європейської єдності спільна політика та

ідеологія, пов'язана з нею, поступається позиціям політичних лідерів щодо збереження національних інтересів в євроінтеграційній архітектурі. В основі суперечностей лежать як підходи до переваг традиційної суверенної держави у системі міжнародних відносин, так і позиції щодо необхідності підвищення статусу ЄС на міжнародній арені, що свідчить про наявність відмінних рис зовнішньої і безпекової політики ЄС, яка не відповідає ні військовій потужності традиційних національних держав в ЄС, ні трансцендентності національних меж, а має здійснюватися на рівні наднаціональних інститутів, тобто у центрі уваги є прагматична політика ЄС, яка впливає на внутрішні зміни в національних державах.

2. Дослідження еволюції політики Французької Республіки щодо розвитку процесів європейської інтеграції від Ф. Міттерана до Ф. Олланда дозволило виявити розбіжності у підходах президентів до зовнішньої політики Франції з огляду на національні пріоритети, дотримання зобов'язань довгострокового співробітництва і поліпшення можливостей впливати на політичні та економічні процеси на рівні ЄС. Встановлено, що європейська політика Франції інтерпретувалась залежно від політичних поглядів Ф. Міттерана, Ж. Ширака, Н. Саркозі та Ф. Олланда, проте європейська політика за президентства Ф. Олланда може характеризуватися як поєднання традиційних намірів і сьогочасних ініціатив, пов'язаних із сучасним баченням напрямів розширення об'єднання, тобто пропонується інший підхід до процесів євроінтеграції з огляду на сподівання французького електорату і врахування відмінностей балансу сил між країнами-членами ЄС.

Трансформація європейської архітектури зумовила перегляд двостороннього співробітництва Франції і координацію позицій країни з ФРН, Великою Британією і США щодо фундаментальних засад європейського будівництва. Президентство Ф. Олланда характеризується стратегією євроцентричності з метою зміцнення франко-німецького союзу; взаємодія Франції і Великої Британії зумовлюється тим, що країни дуже близькі за своїми економічними, військовими та демографічними характеристиками, мають

подібні зовнішньополітичні прагнення, є єдиними в Європі власниками ядерної зброї і постійними членами Ради Безпеки ООН, що дозволяє їм встановлювати відносини рівноправних партнерів в форматі альянсу; позиція Франції щодо поглиблення відносин з США корелюється щодо підтримання цінностей свободи, толерантності і рівності всіх країн і спільнот.

3. Аналіз ключових детермінант європейської політики Франції в умовах реалізації європейського інтеграційного проекту показав, що вплив інтеграційних процесів на зовнішню політику Франції і її європейську складову зумовив трансформацію політичних, економічних та безпекових інститутів держави, виявив консолідовані детермінанти спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС та визначив особливості, які відображають специфіку транзитивних процесів в країнах сталої і набутої європейської демократії.

Встановлено, що ключовою детермінантою сучасної зовнішньої політики Франції є європейський вектор, який залежить від врахування зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на міждержавну взаємодію в рамках ЄС, оскільки ці чинники виявляють національні переваги в євроінтеграційних процесах, сприяють формуванню політичних, економічних і безпекових стратегій Франції в умовах трансформації наднаціональних інститутів, європейського ринку та спільної зовнішньої і безпекової політики. Сутність європейської політики Франції, представлена у стратегії зовнішньої політики, реалізується на практиці передусім на президентському рівні, на рівні урядових структур та представників Французької Республіки в наднаціональних структурах ЄС. Посилення тенденцій до консолідації інтеграційних відносин в Європі свідчить про домінуючу роль в цьому процесі провідних європейських країн, зокрема Франції і ФРН, відкриваючи якісно нові можливості для прискореного розвитку європейської спільноти в XXI ст.

Безпекова детермінанта європейської політики Франції визначається у контексті її ролі на міжнародному і регіональному рівні, оскільки Франція як ядерна держава, і як ініціатор формування європейських сил безпеки і оборони, і як союзник Північноатлантичного альянсу впливає на розширення

євроатлантичного простору, в якому Франція, зважаючи на свій статус світової держави, виступає провідним міжнародним актором. До зміцнення безпекової ролі Франції в євроінтеграційних процесах причетні усі президенти П'ятої Республіки, проте безпекова складова європейської політики Франції у сучасному вимірі пов'язується передусім з Н. Саркозі та Ф. Олландом. Зокрема, Н. Саркозі показав не тільки готовність до участі в євроатлантичному співробітництві, а й прагнення забезпечити статус Франції на глобальному рівні, оскільки розглядав військову стратегію як складову французької влади. Безпекова складова у стратегії європейської політики Ф.Олланда з одного боку, підтримує засади Білої книги Н. Саркозі, а з другого, – не є пріоритетною для Франції в європейському проекті, оскільки нинішній президент виступає за більшу незалежність Франції від ЄС і водночас прагне зміцнити співробітництво з іншими державами з питань, що стосуються міжнародної безпеки.

4. Авторський порівняльний аналіз суспільно-політичних процесів євроінтеграції за президентства Н. Саркозі і Ф. Олланда уможливив висновки про те, що ставлення французів до євроінтеграційної політики пов'язане з такими її аспектами, як поглиблення свободи пересування, фінансова діяльність у зоні євро, миробудівництво, розвиток культурної різноманітності та збільшення політичної ролі ЄС у світі. Щодо переваг членства Франції в ЄС, то французька громадськість дотримувалися позиції, що Франція скористалась можливостями участі в спільній європейській політиці, яка не обмежила забезпечення незалежності національних інтересів. Водночас думка французької спільноти щодо проблем міжнародних відносин, боротьби з тероризмом, сфери спільної зовнішньої та безпекової політики, енергетичної безпеки, зміни клімату, міграції, підвищення ефективності участі ЄС у загальноєвропейських і загальносвітових процесах визначала передусім їх розгляд у межах компетенції ЄС, натомість на національному рівні, як впливає з дослідження, країни-члени ЄС мали б самі вирішувати економічні і соціальні проблеми. Основними напрямками політики євроінтеграції Франції, які

найчастіше обговорювалися у французькому суспільстві, стали поглиблення європейських процесів, розширення ЄС, формування за участю Французької Республіки спільної зовнішньої політики об'єднання та розвиток безпекової і оборонної стратегії ЄС.

5. Дослідження безпекової парадигми європейської політики Франції в контексті нової стратегії безпеки і оборони ЄС засвідчило, що позиція Франції ґрунтується на потребі здійснення регулярного моніторингу поточної ситуації в Європі, поглиблення дискусій на рівні країн-членів щодо перспективного розвитку безпекової та оборонної політики ЄС і сприяння конкурентоспроможності європейської оборонної промисловості задля уникнення пониження стратегічного впливу ЄС. Основними напрямками сучасної безпекової політики Франції в умовах нових викликів і загроз стали боротьба з тероризмом, подолання загроз у сфері кібербезпеки, а також протидія зовнішнім деструктивним інформаційним впливам. Виокремлено низку ініціатив щодо європейського і міжнародного співробітництва Франції у сфері вирішенні безпекових проблем ЄС, зокрема, посилення політичної відповідальності держав щодо створення механізмів подолання тероризму; зміцнення координації між країнами-членами ЄС та іншими регіональними утвореннями щодо узгодження правових питань у сфері визначення терористичної діяльності та притягнення до відповідальності за скоєння терористичних атак; надання допомоги третім країнам для проведення антитерористичних операцій; активізація співпраці на рівні ЄС задля координації ініціатив країн-членів на міжнародних форумах; сприяння регіональній, міжрегіональній і глобальній взаємодії задля вироблення спільного підходу до проблем боротьби з тероризмом та кіберзлочинністю.

6. Сутнісними характеристиками сучасної безпекової політики Франції в оцінках європейського експертного середовища є формування конструктивного діалогу з проблематики спільної безпекової політики на європейському рівні, прагнення Франції до посилення власної ролі в Європі та світі, погодження з частковим делегуванням повноважень у сфері безпеки та оборони НАТО

внаслідок наявності протилежних поглядів на вектори розвитку спільної європейської оборонної та безпекової політики на рівні Франції та ЄС. Аналіз сутнісних характеристик безпекової складової європейської політики Франції показав, що динаміка ставлення до проблем європейської та національної безпеки залежить від міжнародно-політичної ситуації, яка складається навколо країни, та внутрішніх чинників – економічного розвитку, соціального захисту, міграційних проблем.

Встановлено, що підтримка спільної безпекової та оборонної політики ЄС серед французького суспільства зберігається достатньо високою і становить 77 %, тоді як частка тих, що не підтримує таку політику, зменшилась і складає 14 %, також 9 % респондентів не змогли визначитись. Після терористичних атак на початку 2015 р. активізувалась позиція французької громадськості (+13 %) щодо потреби розширення ініціатив на рівні ЄС у сфері боротьби з тероризмом (21 %) та злочинністю (16 %), а також у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики (10 %). У цілому 23 % респондентів висловились за розширення бюджету ЄС у сфері європейської безпеки та оборони. До того ж 47 % французького суспільства погодились з обмеженням фундаментальних прав і свобод на рівні ЄС у зв'язку з необхідністю подолання тероризму та організованої злочинності, зокрема, 12 % опитаних погодились на повне обмеження їхніх прав та свобод, 35 % – виступили за обмеження в певних рамках, 33 % – частково не погодились, 11 % – повністю були проти будь-яких обмежень і лише 9 % – не визначились, аналогічна тенденція загалом існувала і на рівні ЄС. Оцінки експертного середовища засвідчили, що Франція демонструє стабільно високу підтримку розвитку спільної безпекової та оборонної політики ЄС з огляду на прагнення здійснювати незалежну від США європейську оборонну стратегію, за якої Франція намагається утримати лідерські позиції в світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громогласова Е. С. Концепция европеизации в зарубежной политологии [Электронный ресурс] / Е. С. Громогласова // Вестник Московского университета. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика. – 2010. – № 4 – Режим доступа : http://fmp.msu.ru/attachments/article/267/GROMOGLASOVA_4_2010.pdf.

2. Gueldry Michel R. France and European Integration: Toward a Transnational Polity? / Michel R. Gueldry. – Westport, CT: Praeger, 2001. – 242 p.

3. Латкина В. Феномен европеизации в западноевропейских исследованиях [Электронный ресурс] / В. Латкина // Аналитические призмы. Обзоры зарубежных публикаций – 2013 – с. 49-62 – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/thirty-second/Latkina.pdf>

4. Ronja Kempin Key Tasks for a New EU Foreign Policy : Challenges ahead for Global Europe [Электронный ресурс] / Ronja Kempin, Ronja Scheler // Discussion Papers for Session 3 of the BTDD – 2014 – Режим доступа : <http://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/btdd2014workingpapersession3final.pdf>

5. Christmann Olivia Scenarios of «Europe-puissance» The French Foreign Policy in Europe by 2020 [Электронный ресурс] / Olivia Christmann and Laurent Warlouzet // Forum. WeltTrends Nr. 37 – Winter 2002/2003 – p. 70-73 – Режим доступа : http://www.uni-potsdam.de/db/wtcms/contentido-4.4.5/cms/upload/pdf/lehre_kraemer_christmann.pdf

6. Moring T. Concept of the European Public Sphere. European Public Sphere(s) : Uniting and Dividing. [Электронный ресурс] / T. Moring // Nordicom Review. – 1/2006. – Режим доступа : <http://www.nordicom.gu.se/en/tidskrifter/nordicom-review-12006/european-public-spheres-uniting-and-dividing>

7. Claes H.deVreese The EU as a public sphere [Электронный ресурс] / H.deVreese Claes // Living Rev. Euro. Gov. – University of Amsterdam, 2007. – Vol. 2, № 3. – Режим доступа : <http://www.livingreviews.org/lreg-2007-3>

8. Hakan G. Sicakkan Trans-Europeanizing Political Spaces in Europe [Электронный ресурс] / G. Sicakkan Hakan // Eurosphere Online Working Paper Series. – September, 2011. – Режим доступа : <http://eurospheres.org/publications/workpackage-reports/>

9. Assessing Transnational Spaces [Электронный ресурс] / K. Creutz-Kämpri, P. Holley, P. A. Kraus, P. Laine, J. Warius // Eurosphere Online Working Paper Series. – October, 2011 – Режим доступа : <http://eurospheres.org/publications/workpackage-reports/>

10. Koopmans R. Towards a European public sphere? Vertical and horizontal dimensions of Europeanised political communication / Ruud Koopmans, Jessica Erbe // Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung. – June, 2003 – 25 p.

11. Pertusot Vivien EU Reform: Mapping out a state of flux [Электронный ресурс] / Vivien Pertusot // Note de l'Ifri – Septembre 2015 – Режим доступа : <http://www.ifri.org/fr/publications/enotes/notes-de-lifri/reforme-UE>

12. Pertusot Vivien Defence and Foreign Policy Under President-elect François [Электронный ресурс] / Vivien Pertusot // Editoriaux Actuelles de l'Ifri – Mai 2012 – Режим доступа : <https://www.ifri.org/fr/publications/editoriaux/actuelles-de-lifri/defence-and-foreign-policy-under-president-elect-francois>

13. Hubert-Rodier Jacques De Sarkozy à Hollande, une même politique étrangère [Электронный ресурс] / Jacques Hubert-Rodier // Les Echos – 2012 – Режим доступа : <http://www.lesechos.fr/idees-debats/editos-analyses/0203821428609-de-sarkozy-a-hollande-une-meme-politique-etrangere-1049459.php?rp9khtEF09DKybs4.99>

14. Lequesne Christian A New Socialist President in the Elysée: Continuity and Change in French EU Politics / Christian Lequesne // JCMS. Annual Review CERJ – Vol. 51 – Paris : Sciences Po, 2013 – p. 42–54

15. Damis Jean-Pierre François Hollande's Presidency: A New Era in French Foreign Policy? [Электронный ресурс] / Jean-Pierre Damis // IAI working papers 12/19 – June 2012 – Режим доступа : <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=145852>

16. Bickerton Chris J. Towards a Social Theory of EU Foreign and Security Policy / Chris J. Bickerton // JCMS – Volume 49. – Number 1. – University of Amsterdam, 2011 – p. 171–190

17. Jean-Marie Fardeau. François Hollande, la politique étrangère et les droits de l'Homme. [Электронный ресурс] / Fardeau Jean-Marie // Le Monde – 23.06.2014 – Режим доступа : http://www.lemonde.fr/idees/article/2014/06/23/francois-hollande-la-politique-etrangere-et-les-droits-de-l-homme_4443314_3232.html

18. Gomart Thomas Politique étrangère française : déni ou dénigrement ? [Электронный ресурс] / Thomas Gomart // Revue des Deux Mondes – Octobre 2014 – Режим доступа : <http://rddm.revuedesdeuxmondes.fr/archive/article.php?code=73012>

19. Зверева, Т. В. Основные направления внешней политики Франции в условиях глобализации : специальность 23.00.04 / Зверева Татьяна Вадимовна : автореферат дис. ... доктора политических наук. – Москва, 2014. – 50 с.

20. Тимофеев, П. П. Европейское направление внешней политики Франции после окончания «холодной войны» : автореферат дис. ... кандидата политических наук : 23.00.04 / Тимофеев Павел Петрович – Москва, 2011. – 19 с.

21. Milzow Katrin National Interests and European Integration Discourse and Politics of Blair, Chirac and Schröder / Katrin Milzow – Palgrave Macmillan, 2012 – 256 p.

22. Kunz B. Defending Europe? A Stocktaking of French and German Visions for European Defense / B. Kunz // Institut de Recherche Stratégique de l'Ecole Militaire – Étude n° 41. – September 2015 – 118 p.

23. Панюжева, Марина Михайловна. Франко-американские отношения в сфере безопасности и особенности их реализации на евроатлантическом и ближневосточном направлениях : 2001-2013 гг. : автореферат дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.15 / Панюжева Марина Михайловна. – Нижний Новгород, 2015. – 30 с.

24. Міжнародні відносини та світова політика : підручник / В. А. Манжола, В. Ю. Крушинський, С. П. Галака, С. В. Андрущенко, М. М. Білоусов; ред.: В. А. Манжола; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К. : Київ. ун-т, 2010. - 863 с.

25. Копійка, Валерій Володимирович. Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу [Текст] / В. В. Копійка ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Київ. ун-т, 2002. – 253 с.

26. Манжола, Владимир Андреевич. Ядерная политика Франции (60 - 80 - ые годы) [Текст] : автореф. дис...д-ра ист. наук : 07.00.03 / Манжола Владимир Андреевич ; Киевский ун-т им. Тараса Шевченко. – К., 1993. – 41 с.

27. Галака, Сергій Павлович. Ядерне нерозповсюдження у світовій політиці : автореф. дис ... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Сергій Павлович Галака . – Київ : Б.в., 2006 . – 38 с.

28. Денисенко, Ксенія Юрїївна. Геополітика та геостратегія Франції : автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Ксенія Юрїївна Денисенко . – Київ : Б.в., 2009 . – 19 с.

29. Шаповалова О.І. Європейська політика Франції за президентства Жака Ширака. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 . / О.І. Шаповалова – К., 2009. – 20 с.

30. Мудрицька К. О. Зовнішньополітична стратегія Франції за президентства Ніколя Саркозі. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 . / К. О. Мудрицька – К., 2016. – 21 с.

31. Добровольська І.-А. Б. Французько-німецьке партнерство в європейських інтеграційних процесах (1989 - 2006 рр.) : автореф. дис... канд. політ. наук / І. -А.Б. Добровольська; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т міжнар. відносин. – К., 2008. – 21 с.

32. Пиляев И. Цивилизационное пространство большой Европы: теория, история, современность / И. Пиляев // Цивилизационная структура современного мира: в 3-х т. / [под ред. академика НАН Украины Ю. Н. Пахомова и докт. филос. наук Ю. В. Павленко]. – Т. II : Цивилизационные общности современности. – К. : Наукова думка, 2006. – 687 с.

33. Полтораков О. Безпека держави та безпека суспільства: специфіка політичного взаємовпливу в національному та європейському контекстах : монографія / Олексій Полтораков – К. : Видавництво «LAT & K», 2009. – 300 с.

34. Камінський, Є. Порівняльний аналіз діяльності президентів США Барака Обама та Франції Ніколя Саркозі [Текст] / Є. Камінський, М. Фесенко // Зовнішні справи. – 2009. – N 3. – С. 22-25.

35. Вовк, В. Франція та США: регіональна гегемонія і трансатлантичне суперництво / В. Вовк. // Дослідження світової політики [Текст] : зб. наук. пр. / Ін-т світ.

економіки і міжнар. відносин НАН України . – К. : ІСЕМВ, 1996 – Вип. 23. – 2003. – С. 74-84

36. Погорська, Ірина Іванівна. Євроінтеграційна політика Франції [Текст] : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Погорська Ірина Іванівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2002. – 20 с.

37. Мітрофанова О. Трансатлантичний вимір військової політики Франції / О. Мітрофанова // Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях. Монографія . – К. : Центр вільної преси, 2014. – с. 388-402

38. Лозовицький О. Еволюція геополітики Франції: від «національної величч» до «соціального партнерства» [Електронний ресурс] / Олександр Лозовицький // Зовнішні справи. – 22.07.2013 – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/evoljucija-geopolitiki-franciji-vid-nacionalnoji-velich-1/>

39. Нова роль Франції в питаннях безпеки на європейському континенті: наслідки для України [Електронний ресурс] / А. Шевцов, Ю. Баращ, О. Шаталова // НІСД – 2008 – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/oktober08/17.htm>

40. Шевцов А. Формування та реалізація державної політики у сфері національної безпеки у країнах-членах ЄС [Електронний ресурс] / А. Шевцов, Г. Мечніков // НІСД – 2008 – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juli08/13.htm>

41. Роль уряду в країнах зі змішаною формою правління: висновки для України. [Електронний ресурс] / О. Авксентьєв, О. Крисенко, У. Мовчан, І. Работягова // НІСД. Аналітична записка – 2012 – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/229>

42. Гуцал С. Роль Німеччини у формуванні стратегічних взаємозв'язків між провідними державами-членами ЄС: висновки для України. [Електронний ресурс] / С. Гуцал // НІСД. Аналітична записка – 2013 – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/700/>

43. Савін С. Стан та перспективи розвитку відносин України та Франції. [Електронний ресурс] / С. Савін // Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітична записка. – 2010 – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/295/>

44. Крапівін, Олександр Васильович. Євроатлантична інтеграція України / Олександр Васильович Крапівін, Ігор Ярославович Тодоров . – Донецьк : Вебер, 2008 . – 328 с.

45. Кравченко В. В. Роль Франції в загальній європейській політиці безпеки [Електронний ресурс] / В. В. Кравченко, О. В. Крапівін // Історія. Вісник Донецького національного університету – Режим доступу : <http://www.stationline.org.ua/histori/66/10044-rol-franci%D1%97-v-zagalnij-yevropejskij-politici-bezpeki.html>

46. Кравченко, Валерій Вікторович. Політика Франції в галузі безпеки та оборони (1994-2008 рр.) : автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Валерій Вікторович Кравченко . – Донецьк : Б.В., 2012 . – 20 с.

47. Кочубей Л. Сучасні особливості зовнішньої політики Франції в умовах модернізації / Лариса Кочубей // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2013. – № 1. – С. 93-113

48. Кочубей, Лариса. Франція: сучасні дискусії про національну ідентичність / Л. Кочубей // Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень . – 01/2012 . – Вип.1 (57) . – С. 58-69.

49. Кочубей Лариса Модернізація політичного режиму Франції: досвід для України / Л. Кочубей // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії . – 2013 . – Вип.3 – С. 265-274.

50. Омельченко А. В. Політика Франції в ЄС на початку ХХІ ст. [Електронний ресурс] / А. В. Омельченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 37. – С. 252-257. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npifznu_2013_37_54.pdf

51. Авраменко В. В. Новий зовнішньополітичний курс Французької Республіки після перемоги на виборах Франсуа Олланда / В. В. Авраменко // Дослідження світової політики. – К. : ІСЕМВ НАН України. – К. : ІСЕМВ НАН України, 2012. – Вип. 4 (61) – с. 200–207

52. Романова О. Зовнішньополітичні стратегії Франції, Німеччини та Великобританії у контексті розвитку й імплементації СЗБП ЄС : автореф. дис.... канд.

політ. наук: 23.00.04. / Романова Ольга Володимирівна; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 19 с.

53. Касьян Т. Французько-німецькі відносини у контексті створення єдиної політики безпеки та оборони Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Т. Касьян // Маріупольський державний університет – 2011 – Режим доступу : http://istfak-mgu.at.ua/publ/zovnishnja_politika_derzhav_svitu_v_umovakh_globalizaciji/francuzko_nimecki_vidnosini_u_konteksti_stvorennja_edinoji_politiki_bezpeki_ta_oboroni_evropejskogo_sojuzu/4-1-0-7

54. Донченко Є. В. Українсько-французькі міждержавні відносини: основні етапи, напрями та проблеми (1991 - 2010 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Є. В. Донченко; Дипломат. акад. України при М-ві закордон. справ України. – К., 2011. – 20 с.

55. Василюк В. М. Україна – Франція: міжнародне співробітництво в контексті європейської інтеграції [Електронний ресурс]. / В. М. Василюк // Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара – 2009 – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/20_AND_2009/Politologia/49297.doc.htm

56. Президент Ющенко агітує Францію [Електронний ресурс]. // BBC UKRAINIAN – 22 червня 2005 – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/domestic/story/2005/06/printable/050622_yushchenko_france_followup_2.shtml

57. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів) / Л. Д. Чекаленко, С. Г. Федуняк – Київ ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. – 287-293 с.

58. Авраменко В. В. Особливості політичної співпраці між Україною та Французькою Республікою / В. В. Авраменко // Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах. Матеріали конференції. 15 жовтня 2015 року. Київ. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2015. – с. 170–173

59. Угода про асоціацію між Україною та ЄС [Електронний ресурс]. // МЗС України – 2015 – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association>

60. Каневський Д. Міністр закордонних справ Франції: ЄС ще не готовий до вступу України [Електронний ресурс]. / Д. Каневський // Deutsche Welle – 2014 – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/view/263397.html>

61. Соколов В. Україна–Франція: соціально-політичні, економічні та культурно-освітні відносини [Електронний ресурс]. / В. Соколов // Віче – №22 – листопад 2009 – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1742/>

62. Політичні відносини між Україною та Францією [Електронний ресурс]. // Посольство України у Французькій Республіці – 2015 – Режим доступу : <http://france.mfa.gov.ua/ua/ukraine-france/diplomacy>

63. Bernard Mathias L'héritage mitigé de François Mitterrand. [Електронний ресурс]. / Mathias Bernard. // LE MONDE – 2015 – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/idees/article/2016/01/08/l-heritage-mitige-de-francois-mitterrand_4844027_3232.html

64. Шадурский В. Г. Внешняя политика Франции (1945—2002) / В. Г. Шадурский. – Мн.: БГУ, 2004. – 175 с.

65. Joris Pauline François Mitterrand et 1989 : la compréhension incomplète d'une Europe en bouleversements. [Електронний ресурс]. / Pauline Joris. // Nouvelle Europe – 7 juin 2008 – Режим доступу : <http://www.nouvelle-europe.eu/node/485>

66. Gouzy Jean-Pierre. Faire l'Europe sans défaire la France » Soixante ans de politique européenne des gouvernements et présidents de la République française (1943-2003) [Електронний ресурс]. / Jean-Pierre Gouzy // L'europe En Formation – № 3/2005 – Режим доступу : <http://www.geopolitis.net/EUROPE%20EN%20FORMATION/Faire%20l'Europe%20sans%20defaire%20la%20France.pdf>

67. Fournier Antonin-Xavier Analyse critique de la cohabitation sous la Ve république : bilan et perspectives. [Електронний ресурс]. / Antonin-Xavier Fournier – Université Du Québec À Montréal, 2007 – 188 p. – Режим доступу : <http://www.archipel.uqam.ca/4739/1/M9950.pdf>

68. La conduite de la politique étrangère de la France sous la Ve République / J-P. Duprat, P. Gaia, J.-C. Gautron, D. G. Lavroff, D. Maus, A. Plantey ; conclusion de Alain Juppé. – France : Presses universitaires de Bordeaux, 1997 – 155 p.

69. Defarges Philippe Moreau Le président François Mitterrand, artisan de l'Union européenne. [Электронный ресурс]. / Philippe Moreau Defarges. // Politique étrangère – Année 1985 – Volume 50 – Numéro 2 – p. 359-375 – Режим доступа : http://www.persee.fr/doc/polit_0032-342x_1985_num_50_2_3467

70. Манжола, В.А. Внешняя политика Франции: изменилась ли доктрина голлизма? / Манжола В.А., Шаповалова А.И. – 2014 // Современная Европа. – 2014. – №4. – С.84-96

71. Lombart Laurent La politique extérieure du président Jacques Chirac dans un monde américano-centré. [Электронный ресурс]. / Laurent Lombart // AFRI – Vol. VIII, 2007 – p. 378-392 – Режим доступа : http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/24_Lombart.pdf

72. La politique étrangère de Jacques Chirac. sous la direction de Christian Lequesne et Maurice Vaisse – Riveneuve, Paris, France – 2013 – 250 p.

73. Moisi Dominique De Mitterrand à Chirac. [Электронный ресурс]. / Dominique Moisi // Politique étrangère – Année 1995 – Volume 60, Numéro 4 – p. 849-855 – Режим доступа : http://www.persee.fr/doc/polit_0032-342x_1995_num_60_4_4463.

74. Cohen-Tanugi Laurent La politique européenne de la France à l'heure des choix / Laurent Cohen-Tanugi // Politique étrangère – Année 1995 – Volume 60, Numéro 4 – p. 857-864

75. Зуева К. Внешняя политика Франции в эпоху «неоголлизма» / К. Зуева // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №1. – С.70–79

76. Chirac, J., La politique étrangère de la France, in Défense nationale, octobre 2001, – p. 7-20.

77. L'intégralité de l'allocution de Jacques Chirac [Электронный ресурс]. / Voici le texte de la déclaration du chef de l'Etat communiqué par l'Elysée, dimanche 11 mars. // Le Monde – 11.03.2007 – Режим доступа : http://www.lemonde.fr/societe/article/2007/03/11/l-integralite-de-l-allocution-de-jacques-chirac_881707_3224.html

78. Meunier, Sophie. La Politique Etrangere De Nicolas Sarkozy. / Sophie Meunier // Politiques Publiques Sous La Presidence Sarkozy. – Presses de Sciences Po, 2012. – p. 135-151

79. La politique étrangère de Nicolas Sarkozy. Rupture ou continuité ? / Corinne Astarita et Thomas Liverani [Электронный ресурс]. // Institut de relations internationales et

stratégiques – 2010 – p. 1–7 – Режим доступа : http://www.iris-france.org/docs/kfm_docs/docs/cr-conferences/2010-04-13-la-politique-etrangere-de-nicolas-sarkozy.pdf

80. La France et l'Europe dans le monde [Электронный ресурс]. / sous la présidence d'Alain Juppé et de Louis Schweitzer // Livre blanc sur la politique étrangère et européenne de la France 2008–2020 – 2008 – Режим доступа : http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/2LIVREBLANC_DEF.pdf

81. Панюжева М. Французская политика Н. Саркози (2007–2012 гг.) / М. Панюжева // Обозреватель-Observer. – 1/2013 – с. 118-127

82. Entretien avec Nicolas Sarkozy. Pour une diplomatie engagée // La Politique Internationale. La Revue. – Hiver 2012. – No 134. – P. 9–32.

83. François Hollande [Электронный ресурс] // Le Figaro – 2015 – Режим доступа: <http://plus.lefigaro.fr/tag/hollande>

84. Сущенко Роман. Новая Франция: аспекты внешней политики и безопасности [Электронный ресурс] / Роман Сущенко // Укрінформ_ Париж – 2012 – Режим доступа: http://www.ukrinform.ru/rubric-lastnews/1350184-novaya_frantsiya_aspekti_vneshney_politiki_i_bezopasnosti_1420390.html

85. Foreign policy – Speech by M. François Hollande, President of the Republic, at the opening of Ambassadors' Week [Электронный ресурс] // Elysée Palace – Paris, 25 August 2015 – Режим доступа: <http://www.elysee.fr/declarations/article/speech-by-the-president-of-the-french-republic-at-the-opening-of-ambassadors-week/>

86. Retour sur les élections européennes de 2014. [Электронный ресурс] // Euronews – 2014 – Режим доступа : <http://fr.euronews.com/2014/12/19/retour-sur-les-elections-europeennes-de-2014>

87. Олланд стурбований результатами виборів до Європарламенту, де великий успіх мали ультраправі партії. [Электронный ресурс] // Newsru.ua – 2014 – Режим доступа : http://www.newsru.ua/world/28may2014/olland_vuboru_es.html

88. Godin Romaric La dernière chance du bilan européen de François Hollande [Электронный ресурс] / Romaric Godin // LaTribune – 2015 – Режим доступа : <http://www.latribune.fr/economie/france/la-derniere-chance-du-bilan-europeen-de-francois-hollande-510795.html>

89. Angela Merkel «soutient Nicolas Sarkozy sur tous les plans» [Електронний ресурс] // Humanite.fr – 7 Février, 2012 – Режим доступу : <http://www.humanite.fr/angela-merkel-soutient-nicolas-sarkozy-sur-tous-les-plans>

90. Сергей Бирюков Меркель – Саркози: альянс или тактическое партнерство? Германо-французские отношения на фоне углубляющегося «еврокризиса» [Електронний ресурс] / Сергей Бирюков // Агентство Политических Новостей – 2012 – Режим доступу : <http://www.apn.ru/publications/article25995.htm>

91. Rovan Anne Hollande en contre-modèle de Sarkozy [Електронний ресурс] / Anne Rovan, François-Xavier Bourmaud // Le Figaro – 2012 – Режим доступу: <http://elections.lefigaro.fr/presidentielle-2012/2012/05/30/01039-20120530ARTFIG00730-hollande-en-contre-modele-de-sarkozy.php>

92. Авраменко В. В. Новий зовнішньополітичний курс Французької Республіки після перемоги на виборах Франсуа Олланда / В. В. Авраменко // Дослідження світової політики. – К. : ІСЕМВ НАН України. – К. : ІСЕМВ НАН України, 2012. – Вип. 4 (61) – с. 200–207

93. Авраменко В. В. Французька Республіка на міжнародній арені – від Н. Саркозі до Ф. Олланда [Електронний ресурс] / В. В. Авраменко // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». – 2014. – № 4. – Режим доступу : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2561/2270.

94. Мендкович Никита Франко–британское сотрудничество и будущее европейских вооруженных сил. [Електронний ресурс] / Никита Мендкович // Внешняя политика – 2014 – Режим доступу : <http://www.foreignpolicy.ru/analyses/franko-britanskoe-sotrudnichestvo-i-buduschee-evropeyskih-vooruzhennyh-sil/>

95. Wheeler Brian The UK's EU referendum: All you need to know [Електронний ресурс] / Brian Wheeler & Alex Hunt // BBC News – 2015 – Режим доступу : <http://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887>

96. Белов Игорь. Франсуа Олланд и Пьер Московиси о саммите G8 в США [Електронний ресурс] / Игорь Белов // RFI – 2012 – Режим доступу : <http://ru.rfi.fr/v-mire/20120519-fransua-olland-i-moskovisi-o-sammite-g8-v-ssha>

97. Edwards Ashton Obama and Hollande meet: What a difference in U.S.-French relations [Електронний ресурс] / Ashton Edwards // KSTU – 2015 – Режим доступу : <http://fox13now.com/2015/11/24/pres-obama-and-hollande-meet-what-a-difference-in-u-s-french-relations/>

98. Дюррозель Ж.Б. Історія дипломатії від 1919 р. до наших днів. – К. : Основи, 1998. – 906 с.

99. Actions et positions de la France dans l'élaboration de l'action extérieure de l'UE [Електронний ресурс] // Ministère des Affaires étrangères et du Développement international – 2015. – Режим доступу : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/europe/actions-et-positions-de-la-france-dans-l-elaboration-de-l-action-exterieure-de/>

100. Politique de voisinage. Actions et positions de la France dans l'élaboration de l'action extérieure de l'UE [Електронний ресурс] // Ministère des Affaires étrangères et du Développement international – 2015. – Режим доступу : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/europe/actions-et-positions-de-la-france-dans-l-elaboration-de-l-action-exterieure-de/politique-de-voisinage/>

101. Elargissement : enjeux et position de la France. Actions et positions de la France dans l'élaboration de l'action extérieure de l'UE [Електронний ресурс] // Ministère des Affaires étrangères et du Développement international – 2015. – Режим доступу : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/europe/actions-et-positions-de-la-france-dans-l-elaboration-de-l-action-exterieure-de/elargissement-enjeux-et-position-de-la-france/>

102. Thierry Repentin Union européenne – Conseil européen – Audition de M. Thierry Repentin, ministre délégué chargé des affaires européennes, devant les commissions des affaires étrangères et des affaires européennes de l'Assemblée nationale [Електронний ресурс] // Déclarations officielles de politique étrangère – Pais – 07/01/2014 – Режим доступу : <http://basedoc.diplomatie.gouv.fr/vues/Kiosque/FranceDiplomatie/kiosque.php?fichier=bafr2014-01-20.htm#Chapitre21>

103. Dominique Reynié 29 mai 2005, un paysage dynamité [Електронний ресурс] / Dominique Reynié // Fondation Robert Schuman. Ratification de la Constitution – 2005 – Режим доступу : http://constitution-europeenne.info/special/france_analyse.pdf

104. La France rejette nettement le traité constitutionnel [Електронний ресурс] // Le Monde.fr – 29.05.05 – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/constitution-europeenne/article_interactif/2005/05/29/la-france-rejette-nettement-le-traite-constitutionnel_655407_631760.html

105. Drouelle Fabrice 29 mai 2005, le «non» français : référendum pour une Constitution européenne [Електронний ресурс] / Fabrice Drouelle// FranceInter – 26 janvier 2015 – Режим доступу : <http://www.franceinter.fr/emission-affaires-sensibles-29-mai-2005-le-non-francais-referendum-pour-une-constitution-europeenne>

106. Rovan Anne Référendum européen : dix ans après, les Français rediraient non [Електронний ресурс] / Anne Rovan // Le Figaro – 28/05/2015 – Режим доступу : <http://www.lefigaro.fr/politique/2015/05/28/01002-20150528ARTFIG00353-referendum-europeen-dix-ans-apres-les-francais-rediraient-non.php>

107. Dauré Laurent Traité européen : Que s'est-il passé ? Du référendum de 2005 à la ratification de 2008 [Електронний ресурс] / Laurent Dauré, Dominique Guillemin // Le Grand Soir – 18 février 2008 – Режим доступу : <http://www.legrandsoir.info/traite-europeen-que-s-est-il-passe-du-referendum-de-2005-a-la-ratification-de-2008.html>

108. Авраменко В. В. Проблеми легітимації конституції ЄС у Французькій Республіці в контексті національної безпеки / В. В. Авраменко // Актуальні проблеми міжнародних відносин – К. : ІМВ, 2011. – Вип. 103, Ч. I – с. 138–142

109. Обичкина Е. О. Франция в поисках внешнеполитических ориентиров в постбиполярном мире. / Е. О. Обичкина – М. : МГИМО, 2003. – 486 с.

110. L'élargissement vers l'Est de l'Union Européenne : un an après, deux ans avant [Електронний ресурс] / Emmanuelle Boulineau et Lydia Coudroy de Lille, Aurélie Delage // Cafés Géographiques de Lyon – 2005 – Режим доступу : <http://cafe-geo.net/wp-content/uploads/elargissement-est-ue.pdf>

111. Verluise Pierre L'élargissement de l'Union européenne, ça change quoi ? [Електронний ресурс] / Pierre Verluise // Géopolitique de l'Europe – 2004 – Режим доступу: <http://www.diploweb.com/forum/verluise11.htm>

112. Deloche Florence La France et l'élargissement à l'Est de l'Union européenne. [Електронний ресурс] / Florence Deloche // CERI – N° 46 – 1998 – Режим доступу: <http://www.sciencespo.fr/ceri/sites/sciencespo.fr/ceri/files/etude46.pdf>

113. Lequesne Christian La France et l'élargissement de l'Union européenne. La difficulté de s'adapter de nouveaux objectifs. [Електронний ресурс] / Christian Lequesne // QI – n° 24 – Varia – – Режим доступу: <https://spire.sciencespo.fr/hdl:/2441/f5vt15h9a73d5ls9751rhc1g3/resources/qi-n24-lequesne.pdf>

114. Сушко Олександр Париж і Берлін у пошуках вислизаючої Європи. [Електронний ресурс] / Олександр Сушко // Дзеркало тижня. Україна – 2004 – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/parizh_i_berlin_u_poshukah_vislizayuchoyi_evropi.html

115. Сушко Олександр Союз заради Середземномор'я чи Середземномор'я заради Франції? [Електронний ресурс] / Олександр Сушко // Дзеркало тижня. Україна – 2008 – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/19932.html>

116. Авраменко В. В. Особлива позиція Французької Республіки щодо розширення ЄС на Схід / В. В. Авраменко // Актуальні проблеми міжнародних відносин – К. : ІМВ, 2010. – Вип. 94, Ч. I – с. 200–203

117. Снігир О. Кризові явища в євроні та їх вплив на політичні трансформації в ЄС. Аналітична записка [Електронний ресурс]. / О. Снігир // НІСД. – 2012 – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/598/>

118. Авраменко В. В. Антикризова політика Франції в умовах євроінтеграції / В. В. Авраменко // Актуальні проблеми міжнародних відносин – К. : ІМВ, 2010. – Вип. 93, Ч. I – с. 99–10

119. Jean-Pierre Landau. La complexité et la crise financière. [Електронний ресурс] / Jean-Pierre Landau // La Banque de France – 2009 – Режим доступу: www.abhatoo.net.ma/content/download/13406/228588/version/1/file/La_complexite_et_la_crise_financiere.pdf

120. De la crise financière à la crise économique : une analyse comparative France – Etats-Unis. [Електронний ресурс] / Christophe Blot, Sabine Le Bayon, Matthieu Lemoine,

Sandrine Levasseur // Centre de recherche en économie de Sciences Po – 2009 – Режим доступу: www.ofce.sciences-po.fr/pdf/revue/10-110.pdf

121. Le plan anti-crise européen [Електронний ресурс] // La Banque de France – 2009 – Режим доступу: <http://www.banque-france.fr/fr/publications/telechar/debats/anticrise.pdf>

122. Lorenzi Jean-Hervé Rapport annuel de l'observatoire des délais de paiement. [Електронний ресурс] / Jean-Hervé Lorenzi // Banque de France – 2009 – Режим доступу: http://www.economie.gouv.fr/presse/dossiers_de_presse/100105_rapport09.pdf

123. Métellus Jérôme Crise économique: le bout du tunnel? [Електронний ресурс] / Jérôme Métellus. // La Riposte – Режим доступу : <http://www.lariposte.com/Crise-economique-le-bout-du-tunnel-1312.html>

124. Pinsolle Laurent Crise : la France moins touchée parce que désindustrialisée [Електронний ресурс] / Laurent Pinsolle. // Marianne2.fr – 2009 – Режим доступу: <http://hendayecitoyens.over-blog.com/article-31673798.html>

125. Авраменко В. В. Стратегія національної безпеки та оборони Франції в контексті підтримання системи міжнародної безпеки та миру / В. В. Авраменко // Дослідження світової політики. – К. : ІСЕМВ НАН України. – К. : ІСЕМВ НАН України, 2011. – Вип. 4 (57) – с. 170–176

126. Лозовицький О. С. Біла Книга з питань оборони Франції – програмний документ сучасної геополітики [Електронний ресурс] / Лозовицький Олександр Станіславович. // Експерти України – 2008 – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=29235

127. Défense et Sécurité nationale : le Livre blanc [Електронний ресурс] / Ministère de la Défense. – 2008 – Режим доступу: <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/rapports-publics/084000341/>

128. Politique étrangère : le Livre blanc pour 2008–2020 [Електронний ресурс] // Vie publique. – 2008. – Режим доступу: <http://www.vie-publique.fr/actualite/alaune/politique-etrangere-livre-blanc-pour-2008-2020.html>

129. Ducrotte François François Hollande et la sécurité internationale : Le « nouveau » rôle de la France [Електронний ресурс] / François Ducrotte // WordPress.com – 2012 –

Режим доступа : <https://isiseurope.wordpress.com/2012/05/14/francois-hollande-et-la-securite-internationale-le-nouveau-role-de-la-france/>

130. Grunstein Judah Sarkozy's Legacy: Hollande and France's Global Security Role [Электронный ресурс] / Judah Grunstein // World Politics Review – 2012 – Режим доступа : <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/11928/sarkozys-legacy-hollande-and-frances-global-security-role>

131. Representation of the European Commission in France [Электронный ресурс] // Eurobarometer 72. Public opinion in The European Union – Autumn 2009 – 7 p. – Режим доступа : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_fr_en_exec.pdf

132. La Représentation de la Commission européenne en France [Электронный ресурс] // Eurobaromètre 71 L'opinion Publique Dans L'union Européenne – Printemps 2009 – Режим доступа : <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/62545>

133. Rapport National France [Электронный ресурс] // Eurobaromètre 74 L'opinion Publique Dans L'union Européenne – Automne 2010 – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_fr_fr_nat.pdf

134. Rapport National France [Электронный ресурс] // Eurobaromètre Standard 76 L'opinion Publique Dans L'union Europeenne – Automne 2011 – 12 p. – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb76/eb76_fr_fr_nat.pdf

135. Rapport National France [Электронный ресурс] // Eurobaromètre Standard 78 L'opinion Publique Dans L'union Europeenne – Automne 2012 – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb78/eb78_fr_fr_nat.pdf

136. Rapport National France [Электронный ресурс] // Eurobaromètre Standard 80 L'opinion Publique Dans L'union Europeenne – Automne 2013 – 12 p. – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb80/eb80_fr_fr_nat.pdf

137. Maurice Eric Pessimistic French more optimistic about EU [Электронный ресурс] / Eric Maurice // Euobserver – Brussels – 2. Mar, 2014 – Режим доступа : <https://euobserver.com/beyond-brussels/127840>

138. Rapport National France [Електронний ресурс] // Eurobaromètre Standard 82 L'opinion Publique Dans L'union Europeenne – Automne 2014 – Режим доступу : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb82/eb82_fr_fr_nat.pdf

139. Public Opinion in the European Union [Електронний ресурс] // Standard Eurobarometer 83 – Spring 2015 – Режим доступу : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb83/eb83_publ_en.pdf

140. In general, does the European Union conjure up for you a very positive, fairly positive, neutral, fairly negative or very negative image? [Електронний ресурс] // Eurobarometer – European Union, 1995-2010 – Режим доступу : http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showtable.cfm?keyID=2202&nationID=6,&startdate=2009.11&enddate=2015.05

141. What is your opinion on each of the following statements? A common foreign policy of the EU [Електронний ресурс] // Eurobarometer – European Union, 1995-2010 – Режим доступу : http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showtable.cfm?keyID=3786&nationID=6,&startdate=2011.05&enddate=2015.05

142. Would you say about the future of the EU? [Електронний ресурс] // Eurobarometer – European Union, 1995-2010 – Режим доступу : http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showtable.cfm?keyID=3824&nationID=6,&startdate=2012.05&enddate=2015.05

143. What does the EU mean to you personally? [Електронний ресурс] // Eurobarometer – European Union, 1995-2010 – Режим доступу : http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/showtable.cfm?keyID=3868&nationID=6,&startdate=2009.06&enddate=2015.05

144. Pascale J. La France à la recherche d'un récit européen [Електронний ресурс] / J. Pascale // Fondation Robert Schuman – 2015 – Режим доступу : <http://www.robert-schuman.eu/fr/questions-d-europe/0345-la-france-a-la-recherche-d-un-recit-europeen>

145. Хилько О. Л. Французьке бачення сучасної європейської безпеки і оборони / О. Л. Хилько // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. – Вип. 112/2010. Серія: Політологія. – Севастополь, 2010. – с. 203-207

146. Défense européenne. Actions et positions de la France dans l'élaboration de l'action extérieure de l'UE [Електронний ресурс] // Ministère des Affaires étrangères et du Développement international – 2015. – Режим доступа : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/europe/actions-et-positions-de-la-france-dans-l-elaboration-de-l-action-exterieure-de/defense-europeenne/>

147. Авраменко В. В. Євроатлантична політика Франції в контексті європейської доктрини безпеки та оборони / В. В. Авраменко // Актуальні проблеми міжнародних відносин випуск – К. : ІМВ, 2011. – Вип. 102, Ч. I – с. 229–234

148. La place de la France dans l'Organisation du Traité de l'Atlantique Nord (OTAN) [Електронний ресурс] // Ministère des Affaires étrangères et du Développement international – 2015. – Режим доступа : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/defense-et-securite/la-france-et-l-otan/>

149. Рубинский Ю. И. Франция – в поисках новых путей. Под ред. Ю. И. Рубинского. – С. 441-476

150. Valasek T. France, NATO and European defence. [Електронний ресурс] / T. Valasek // Centre for European Reform. Policy brief – 2007 – Режим доступа: http://www.voltairenet.org/IMG/pdf/France_NATO_and_PESD.pdf

151. Lambert C. Politique étrangere pour la france. [Електронний ресурс]. / C. Lambert // Les4Vérités – 2007 – Режим доступа: <http://www.les4verites.com/international/la-politique-etrangere-pour-la-france>

152. Helsinki European Council 10 and 11 December 1999: Presidency Conclusions. [Електронний ресурс] // European Parliament – 1999 – Режим доступа: http://www.europarl.europa.eu/summits/hell1_en.htm

153. Палій О. Європейська системи безпеки не буває без НАТО. [Електронний ресурс] / О. Палій // Обозреватель – 2006 – Режим доступа: <http://obozrevatel.com/news/2006/8/15/130260.htm>

154. Mini-summit on EU defence on 29 April in Brussels [Електронний ресурс] // EurActiv – 2003 – Режим доступа : <http://www.euractiv.com/section/security/news/mini-summit-on-eu-defence-on-29-april-in-brussels/>

155. EU-NATO Declaration on ESDP [Електронний ресурс] // North Atlantic Treaty Organisation – 16 Dec. 2002 – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_19544.htm

156. Haine J. From Laeken to Copenhagen. European Defence: core documents / J. Haine // Chaillot Paper – Paris: European Union Institute for Security Studies, 2003. – Vol. III, №. 57. – 285 p.

157. Игнатченко И. В. Политические амбиции Николя Саркози достигли Африканского континента. [Електронний ресурс] / И. В. Игнатченко // Независимое военное обозрение – 2011 – Режим доступу: <http://www.memo.ru/hr/hotpoints/caucas1/msg/2011/07/m258587.htm>

158. Саркози Николя Франция, европейская безопасность и НАТО в XXI веке [Електронний ресурс] / Николя Саркози // Ministère des Affaires étrangères et du Développement International. Посольство Франции в Москве – 11 марта 2009 – Режим доступу : <http://www.ambafrance-ru.org/%C3%90%C2%A4%C3%91%E2%82%AC%C3%90%C2%B0%C3%90%C2%BD%C3%91%E2%80%A0%C3%90%C2%B8%C3%91%C2%8F,7339>

159. Мартинюк В. Вплив повернення Франції до військових структур НАТО на євроінтеграцію України [Електронний ресурс] / Віталій Мартинюк // Портал «Європейський простір» – 2009 – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/library/233403.html?print>

160. Angela Merkel et Nicolas Sarkozy La sécurité, notre mission commune [Електронний ресурс] / Angela Merkel et Nicolas Sarkozy // Le Monde – 03.02.2009 – Режим доступу : http://www.lemonde.fr/idees/article/2009/02/03/la-securite-notre-mission-commune-par-angela-merkel-et-nicolas-sarkozy_1150337_3232.html

161. Understanding the Lisbon Treaty // Robert Schuman Foundation European. Issue n°151 – 30/11/2009 – <http://www.robert-schuman.eu/en/understanding-the-lisbon-treaty>

162. Декларація Лісабонського саміту [Електронний ресурс] // НАТО. Press Release (2010) 155 – 20 Nov. 2010 – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_68828.htm

163. Strategic Concept For the Defence and Security of The Members of the North Atlantic Treaty Organisation. [Електронний ресурс] // NATO. – 2010 – Режим доступу: <http://www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf>

164. Тимофеев Михаил Саркози гордится тем, что вернул Францию в структуры НАТО. [Електронний ресурс]. / Михаил Тимофеев // ТАСС – 2011 – Режим доступу : <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/502942>].

165. Авраменко В. В. Еволюція північноатлантичної політики Франції від Ф. Міттерана до Н. Саркозі / В. В. Авраменко // Політичний менеджмент. – 2011. – № 6 (51). – с. 167–174

166. Авраменко В. В. Трансатлантичне партнерство Франції та США після реінтеграції екзагону до військових структур НАТО / В. В. Авраменко // Актуальні проблеми міжнародних відносин – К. : ІМВ, 2012. – Вип. 107, Ч. II – с. 55–60

167. Зверева Т. Внешняя политика Франции после прихода к власти Николя Саркози / Т. Зверева // Мировая экономика и международные отношения – 2008 – № 6 – С. 34-48

168. Afghan unease over French troop pullout [Електронний ресурс]. // Euronews – 2012 – Режим доступу : <http://www.euronews.com/2012/01/28/afghan-unease-over-french-troop-pullout>

169. Aver Tita Russia – France relations : The fools of the Georgia war [Електронний ресурс]. / Tita Aver // Nouvelle Europe – 18 January 2011 – Режим доступу : <http://www.nouvelle-europe.eu/en/russia-france-relations-fools-georgia-war>

170. Итоги года во Франции – смена власти [Електронний ресурс]. / Анна Строганова, Дмитрий Гусев // France Médias Monde – 2012 – Режим доступу : <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20121228-itogi-goda-vo-frantsii-smena-vlasti-politika-i-politiki-ekonomika-i-skandaly>

171. в Восточной Европе
[Електронний ресурс]. // Корреспондент.net – 5 октября 2015 – Режим доступу : <http://korrespondent.net/world/3571924-olland-vyskazalsia-protiv-usyleniya-nato-v-vostochnoi-evrope>

172. European Agenda on Security [Електронний ресурс] // Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee And the Committee of the Regions – COM(2015) 185 final. – Strasbourg, 28.04.2015 – Режим доступу : http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/basic-documents/docs/eu_agenda_on_security_en.pdf

173. Выступление министра иностранных дел Эдгарса Ринкевичса на внешнеполитических дебатах в Сейме [Електронний ресурс] // Министерство иностранных дел Латвийской Республики – 22.01.2015. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.lv/ru/novosti/novosti-ministerstva/44672-vystuplenie-ministra-inostrannyh-del-edgarsa-rinkevichsa-na-vneshnepolicheskikh-debatah-v-sejme>

174. Винокуров А. Евросоюз задумался об армии. [Електронний ресурс] / Андрей Винокуров, Александр Братерский // Gazeta.ru – 09.03.2015 – Режим доступу : http://www.gazeta.ru/politics/2015/03/09_a_6449925.shtml

175. Un nouvel élan à l'Europe de la défense et de la sécurité. L'Europe de la défense [Електронний ресурс] // Ministère des Affaires étrangères et du Développement international – 2015. – Режим доступу : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/defense-et-securite/l-europe-de-la-defense/>

176. Франція вважає формат «нормандської четвірки» найкращим для України [Електронний ресурс] // Укрінформ – 11.07.2014 – Режим доступу : http://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1683320-frantsiya_vvagaie_format_normandskoii_chetvirki_naykrashchim_dlya_ukraïini_1953938.html

177. Le secrétaire général se rend à Paris pour évoquer l'adaptation de l'OTAN aux défis de sécurité [Електронний ресурс] // OTAN – 02 Mar. 2015 – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/ru/natohq/news_117741.htm?selectedLocale=fr

178. Макаренко Є. А. Суперечності формування спільної політики європейської безпеки в контексті відносин України з ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Вип. 100 (Частина I) – 2011 – с. 49-58

179. Counter-terrorism in France [Електронний ресурс] // Ministère des Affaires étrangères et du Développement international – 2015. – Режим доступу : <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/defence-security/terrorism/>

180. The principles of France's counter-terrorism action [Электронный ресурс] // Ministère des Affaires étrangères et du Développement international – 2015. – Режим доступа : <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/defence-security/terrorism/france-s-action/>

181. Commission takes steps to strengthen EU cooperation in the fight against terrorism, organised crime and cybercrime [Электронный ресурс] // European Commission. Press release. – Strasbourg, 28 April 2015 – Режим доступа : http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4865_en.htm

182. Fight against terrorism [Электронный ресурс] // European Parliamentary Research Service Blog – December 3, 2015 – Режим доступа : <http://epthinktank.eu/2015/12/03/fight-against-terrorism/>

183. Vinocur Nicholas French, German ministers want €10 billion EU security, refugee fund [Электронный ресурс] / Nicholas Vinocur // Politico SPRL – 11/25/15 – Режим доступа : <http://www.politico.eu/article/french-german-ministers-want-e10-bn-eu-security-refugee-fund/>

184. Франция корректирует стратегию борьбы с терроризмом. Новости [Электронный ресурс] // Euronews – 22/01 2015 – Режим доступа : <http://ru.euronews.com/2015/01/22/social-divisions-were-there-in-the-past-admits-french-pm-on-announcement-of-new/>

185. Paris attacks – Statement by President François Hollande [Электронный ресурс] // Ministère des Affaires étrangères et du Développement international – 2015. – Режим доступа : <http://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/defence-security/parisattacks-paris-terror-attacks-november-2015/article/paris-attacks-statement-by-president-francois-hollande>

186. Maurice Eric Hollande announces security pact, calls for military assistance [Электронный ресурс] / Eric Maurice // Euobserver – Brussels, 16. Nov 2015 – Режим доступа : <https://euobserver.com/political/131136>

187. Hollande pressed to amend foreign policy after Paris attacks [Электронный ресурс] // Chinadaily – 2015. – Режим доступа : http://www.chinadaily.com.cn/world/2015-11/17/content_22468710.htm

188. About ENISA [Электронный ресурс] // European Union Agency for Network and Information Security. – 2015 – Режим доступа : <https://www.enisa.europa.eu/>

189. Cybersécurité. La France et la cybersécurité [Электронный ресурс] // Ministère des Affaires étrangères et du Développement international – 2015. – Режим доступа : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/defense-et-securite/cybersecurite/>

190. Pacte Défense Cyber [Электронный ресурс] // Ministère de la Défense – 2014. – Режим доступа : <http://www.defense.gouv.fr/actualites/articles/presentation-du-pacte-defense-cyber>

191. Петрик В. М. Соціально-правові основи інформаційної безпеки / В. М. Петрик, А. М. Кузьменко, В. В. Остроухов, О. А. Штоквич, В. І. Полевий; Укр. акад. наук. – К. : Росава, 2007. - 496 с.

192. French National Digital Security Strategy [Электронный ресурс] // Prime Minister of France – 2015 . – Режим доступа : http://www.ssi.gouv.fr/uploads/2015/10/strategie_nationale_securite_numerique_en.pdf.

193. Eurobarometer 77.2. Results for France. Cyber security [Электронный ресурс] – 2012 – 4 р. – Режим доступа : ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/56979

194. Eurobarometer 79.4. Results for France. Cyber security [Электронный ресурс] – 2013 – 4 р. – Режим доступа : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_404_fact_fr_en.pdf.

195. Eurobarometer 82.2. Results for France. Cyber security [Электронный ресурс] – 2014 – 4 р. – Режим доступа : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_423_fact_fr_en.pdf.

196. Топорнин Николай Европа вынуждена разработать новую стратегию антитеррора [Электронный ресурс] / Николай Топорнин // РИА Новости – 30.04.2015 – Режим доступа : http://ria.ru/radio_brief/20150430/1061835848.html

197. ЕС обновит политику Восточного партнерства из-за попытки России поделить мир [Электронный ресурс] // УНИАН – 28.05.2015 – Режим доступа :

<http://www.unian.net/world/1083148-es-obnovit-politiku-vostochnogo-partnerstva-iz-zapovitki-rossii-podelit-mir.html>

198. Туск Д. Росія запустила велетенську машину пропаганди проти ЄС [Електронний ресурс] / Туск Дональд // Західна інформаційна корпорація – 25 травня 2015 – Режим доступу : http://zik.ua/news/2015/05/25/tusk_rosiya_zapustyla_veletensku_mashynu_propagandy_proty_ues_592683

199. Соколовська Наталія В ЄС хочуть розробити план дій для боротьби з російською «дезінформацією» [Електронний ресурс] / Наталія Соколовська // Deutsche Welle – 17.03.2015 – Режим доступу : <http://dw.com/p/1Es8Z>

200. EU vs Disinformation [Електронний ресурс] // EEAS East StratCom Task Force – 2015 – Режим доступу : <http://eeas.europa.eu/euvdisinfo/>

201. Reports by members of the myth-busting network : EU vs Disinformation [Електронний ресурс] // EEAS East StratCom Task Force 17.11.2015 – Режим доступу : eeas.europa.eu/euvdisinfo/docs/disinformation_review_17-11-15.pdf

202. Reports by members of the myth-busting network : EU vs Disinformation [Електронний ресурс] // EEAS East StratCom Task Force 24.11.2015 – Режим доступу : eeas.europa.eu/euvdisinfo/docs/disinformation_review_24-11-15.pdf

203. Reports by members of the myth-busting network : EU vs Disinformation [Електронний ресурс] // EEAS East StratCom Task Force 01.12.2015 – Режим доступу : eeas.europa.eu/euvdisinfo/docs/disinformation_review_01-12-15_en.pdf

204. Евросоюз усиливает борьбу против российской пропаганды [Електронний ресурс] // ZN.UA – 4 ноября 2015 – Режим доступу : http://zn.ua/WORLD/evrosoyuz-usilivaet-borbu-protiv-rossiyskoj-propagandy-194387_.html

205. What place is there for defence in the context of crisis? // TNS Opinion – 2013 – 8 р.

206. Гончаров Константин Зачем нужна «армия ЕС» [Електронний ресурс] / Константин Гончаров // УНИАН. – 14.03.2015 – Режим доступу : <http://www.unian.net/politics/1055482-zachem-nujna-armiya-es.html>

207. Гасанов Камран Низами оглы Эволюция позиции Франции по НАТО [Электронный ресурс] / Камран Низами оглы Гасанов // Аналитика. Геополитика и безопасность – 04.02.2013 – Режим доступа : <http://www.belvpo.com/ru/23086.html>.

208. Boyer Yves Ukraine: quand François Hollande suggère que la France devienne le bras armé de l'Europe [Электронный ресурс] / Yves Boyer // Atlantico – 2015 – Режим доступа : <http://www.atlantico.fr/decryptage/ukraine-quand-francois-hollande-suggere-que-france-devienne-bras-arme-europe-yves-boyer-1991845.html>

209. Public opinion in the European Union : tables of results [Электронный ресурс] // Standard Eurobarometer 71 – Spring 2009 – 149 p. – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb713_annexes.pdf

210. Menaces et défis mondiaux pour l'Union européenne // Eurobarometre Special 348. Rapport – Octobre-Novembre 2009 – 42 p.

211. Public opinion in the European Union : tables of results [Электронный ресурс] // Standard Eurobarometer 73 – Spring 2010 – 78 p. – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb73/eb73_anx_en.pdf

212. Home affairs // Eurobarometer 76.4 Results for France – 2011 – 4 p.

213. Internal Security [Электронный ресурс] // Eurobarometer 75.4 Results for France – 2011 – 4 p. – Режим доступа : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_371_fact_fr_en.pdf.

214. Public opinion in the European Union : tables of results [Электронный ресурс] // Standard Eurobarometer 75 – Spring 2011 – 51 p. – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb75/eb75_anx_en.pdf

215. Public opinion in the European Union : tables of results [Электронный ресурс] // Standard Eurobarometer 77 – Spring 2012 – 238 p. – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_anx_en.pdf

216. Public opinion in the European Union : tables of results [Электронный ресурс] // Standard Eurobarometer 79 – Spring 2013 – 206 p. – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb79/eb79_anx_en.pdf

217. Muniz Manuel. France: the frustrated leader / Manuel Muniz // National visions of EU defence policy : common denominators and misunderstandings ; Edited by Federico

Santopinto and Megan Price – Brussels, Centre for European Policy Studies (CEPS) – 2013. – 181 p.

218. Public opinion in the European Union : tables of results [Электронный ресурс] // Standard Eurobarometer 81 – Spring 2014 – 155 p. – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_anx_en.pdf

219. Future of Europe // Eurobarometer 81.1 Results for France – 2014 – 4 p.

220. Public opinion in the European Union : tables of results [Электронный ресурс] // Standard Eurobarometer 83 – Spring 2015 – 175 p. – Режим доступа : ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb83/eb83_anx_en.pdf

221. Europeans' attitudes towards security [Электронный ресурс] // Eurobarometer 432. Results for France – 2015 – 4 p. – Режим доступа : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_432_fact_fr_en.pdf.

222. Gomis Benoît France steers away from the CSDP Olivier De France France and the CSDP: A tin of paint and a can of worms // The Common Security and Defence Policy: National Perspectives ; ed. Daniel Fiott – The Royal Institute for International Relations. Egmont Paper 79 – May 2015 – 115 p.

223. Rettman Andrew EU to tighten borders after counter-terrorism summit [Электронный ресурс] / Andrew Rettman // Euobserver – Brussels, 2015 – Режим доступа : <https://euobserver.com/justice/127519>

224. Последствия терактов в Париже – Франция наносит ответный удар [Электронный ресурс] // РІА Новини України – 16.11.2015 – Режим доступа : <http://rian.com.ua/analytics/20151116/1000394710.html>

225. Политики Франции о терактах: Саркози, Ле Пен, Меланшон и мэр Парижа [Электронный ресурс] // RFI – 2015 – Режим доступа : <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20151114-politiki-frantsii-o-teraktakh-sarkozi-le-pen-melanshon-i-mer-parizha>

226. Hay Mark We Asked Experts How France Will Respond to the Paris Terror Attacks [Электронный ресурс] / Mark Hay // VICE Media – November 16, 2015 – Режим доступа : <http://www.vice.com/read/we-asked-the-experts-how-france-will-respond-to-the-paris-terror-attacks-116>

227. François Heisbourg: «Je ne pense pas que bombarder Daech soit la clé du problème» [Электронный ресурс] // Slate.Fr – 20 November 2015 – Режим доступа : <http://www.slate.fr/story/110287/emission-politique-france-24-francois-heisbourg-bruno-le-maire>

228. Haddad Benjamin France's Forever War [Электронный ресурс] / Benjamin Haddad // Foreign Policy – November 17, 2015 – Режим доступа : <http://foreignpolicy.com/2015/11/17/france-syria-isis-hollande-assad/>